

د بنااغلي زمانوي

او

بنااغلي سڀستاني

دلپکنو په هکله

Ketabton.com

پوهاند محمد حسن کاکړ

۲۰۱۵

د مطالبو فهرست

- سریزه

لومړۍ برخه:

- د بساغلي زمانې د ليکني په هکله

- د بساغلي زمانې يوه بله ذهنې حیرانوونکې وینا

- له برتابویانو سره اړیکې

- د پاچا امان اللہ خینې مهمي تپروتنې

- د پاچا امان اللہ وروستنې لویه جرګه

- د پاچا ضد تبلیغونه او بغاؤتونه

- د شنوارو یاغې توب

- حبیب اللہ په نا ارام کوهدامن او سید حسین په ناکرار کوہستان کې

- په کابل باندي د حبیب اللہ برید

- د کابل بنار استحکامات او د پاچا ناخاپې استعفی

- پاچا امان اللہ او د هغه لس کلنې واکمنې

- د امانې دورې له تاریخ سره بې کچې مینه او تنده

دو همه برخه:

- د بساغلي سیستانی د ليکنو په هکله

- یادبنتونه

سریزه

دغه لیکنه د بنااغلي عبد الرحمن زمانی د هغو لندو ليکنو په هواب کي ليکل شوي چي ده زما په يوه پخواني چاپ شوي كتابگوتي- د پاچا امان الله واکمني ته يوه نوي کتنه- په اره کري، په دغه مقصد چي په خپل فکر ونبيي چي هغه په زياته اندازه په کابل کي د برтанوي هند سفارت سکرت، شيخ محبوب علی، د ليکني، د برтанويانو د استخباراتو پر بنسټ تهيه شوي وه، د دي لپاره چي د پاچا امان الله د ناکامي، نسبت افغانانو ته وکري، نه برтанويانو ته. په دغه لر کي دی دا هم وايي چي دغه لیکنه، ياني "amanullah سقوط"، د منشي علی احمد نه ده، او دی نه دا چي د پاچا امان الله منشي نه وو، د کره مالوماتو خاوند هم نه وو.

ما په دي اره ټول هغه خپاره شوي اثار- دا حل په ډير خير سره- ولوستل چي د پاچا امان الله په اره د هغه وخت ليکوالو کري وه. يو مدرس استاد چي د لکچرونو په ورکولو، او د محصلانو په انتقادي پونستنو سره نويو تکو، مفکورو او بصيرتونو ته متوجه کيري؛ زه هم د پورته انتقادونو او د پورته اشارو په دقیقي مطالعې سره نويو فکرونو او نويو بصيرتونو ته متوجه شوم، او يو حل بيا په دغه فکر شوم چي دقیقه او انتقادي مطالعه که ډېر زحمت لري، بنه ثمره هم لري، چي هغه نويو بصيرتونو او فکرونو ته لار موندل دي. په هر حال زه په خپلې دغې مطالعې سره د پاچا امان الله واکمني په اره دغسي نويو تکو ته متوجه شوي یم، چي هغه سرببره پردي چي د پاچا امان الله په اره زما د كتابگوتي په تائيد ده، نوي تکي او بصيرتونه هم لري، چي د مخه خوک ورته متوجه نه وو. دغه ټول ما په متن کي په او بدہ ډول بيان کري، دلته یې یوازي لنډيز وړاندې کوم، هغه هم د غتيو تکو.

- اروابناد منشي علی احمد د امان الله سقوط پانو يا ليکني محرر دئ، نه محبوب علی. د منشي علی احمد د وراره، محترم مهدی شاليزي، چي پخوا د حربی پوهنتون استاد وو، او اوس په سويس کي اوسييري، په وينا چي وايبي، منشي علی احمد دهغه تره د پاچا په ټوله واکمني کي د هغه منشي وو. دی وايبي چي د هغه تره یې یو ديني عالم، د ادب او شعر علاقمن وو او د غزنوي تاريخ په نامه یې یوه لاسي ليکنه هم لرله، چي د هغې ذکر د اروابناد فرهنگ په اثر کي هم شوي په نامه د "افغانستان در پنج قرن اخیر". هغه وخت چي پاچا امان الله د کندهار نه د کابل بيرته نیولو په نیت غزنی ته ورسید، منشي علی احمد هم ورسه وو. په دغه وخت کي په کابل کي د برтанوي هند سفارت تړل شوي، او محبوب علی هم له افغانستان خخه وتلئ و، نو د هغه د پاره ناممکنه وه چي د پاچا امان الله د سقوط په نامه ليکنه وکري، چي په هغې کي غزنوي ته د پاچا دغه سفر په تفصيل او دقیق ډول بيان شوي دئ.

- ما په دغه موجود کتابګوتي کې هم تثبت کړي چې د پاچا امان الله د واکمنی نسکورې ده برتابویانو د توطيو او د سیسو نتيجه نه ده. نور خو لا خه چې پخپله امان الله هم برتابویان په دغه هکله تبرئه کړي، او دایې ویلي چې، ملايانو یې مخالفت کړي، بې له ذې چې چا پیسي ورکړي وي. خودا یوه قوي افسانه ده چې پاچا د برتابویانو د توطيو بنکار شوئ دئ. او س د دې وخت دئ چې یو خوک دغه افسانه له تاریخي واقعیتونو خخه بېله کړي. ما په دغه کتابګوتي کې دغه موضوع او بدءه خېړلې، لکه چې په ها بل کې مې په لنډه ډول بیان کړي. له دې نه مې مطلب دا دئ چې دغه تاریخي واقعیت باید لوستونکو ته بیان شي، او دوي دې ته هم ملتفت کړل شي چې کله ولسي خلګ و پارېږي، ډینامیزم او قوت یې تر هر بل ډینامزم نه پیاوړي کېږي. د حیرانی وړ او نه فکر کېدونکې پیښي رامینځ ته کېږي، او حتی د تاریخ بهير اړول کېږي. د پاچا امان الله په وخت کې همدغسي وشول.

- د پاچا امان الله د ستونزو منبع د هغه د اصلاحاتو پاروونکي برخې، د هغه خپل شخصیت، د هغه زورو اکي، اتوکراسی او د دوهمي دورې اصلاحات او په خاص ډول د کابل د نارینه او بنټو مجبورول وو، چې اروپايی ژوند طرز غوره کړي، او خپل ژوند طرز بدل کړي، هغه هم سمدلاسه او په حکومتي امر. په نتيجه کې وګړي تربنې بېگانه، مذهبی مشران ورسه مخالف، او خپل چارواکي یې ورسه ببعلاقې شول. دی یوازې پاتې شو. په دغه حال کې ده حتی په خپلو نېډې چارواکو هم اعتماد کولی نه شو، او په بحراني حال کې د خپل ژوند په وپه کې شو. ده بیا د خپل پوچ د یوې ورې مخکنې برخې په پراماتېکي ماتې سره له پاچا یې خخه لاس واخیست، که خه هم د کابل د بسار دفاعي ترتیبات ټینګ، پوچ او حکومت پر ئای وو. دغه وخت و چې یو نالوستي کلیوال، خوزره ور حبیب الله داره مارتہ د کابل د تخت نیولو موقع په لاس ورغله، چې په ډېر غټ پوچ سره یې هم تر لاسه کولی نه شو.

دغه ليکنه د پاچا امان الله د واکمنی د ټولو پېښو بیان ته ئانګړې شوې نه ده. یوازې هغه عوامل پکي بیان شوي چې پاچا امان الله په خپلو فعالیتونو او بېسارو اصلاحي پروګرامونو سره، د خپل نیکه، امير عبدالرحمن، په لاس جوړ شوئ ټینګ نظام له لاسه ورکړ، او د هغه په دغې ناکامي سره په افغانستان کې د کورني جنګ یو نوئ فصل پرانیستل شو. د دغې لیکنې وره برخه د بناغلي سیستانی د هغو نا سمو لیکنو په اړه ده چې ده یو وخت، بل وخت د معاصر افغانستان په اړه کړي او د زمانی د لیکنو تر اغږزي لاندې یې د خپل چنګیزی ډول ذهن نه حکم صادر کړئ چې وطنوال دي د پاچا امان الله په اړه زما کتابګوتي ونه لولي. د دغه دواړو غرضناکو او ناسمو لیکنو، چې له هغو نه یې یوه ننداره جوړه کړې وه، زه مجبور کرم چې دغه ليکنه وړاندې کړم، چې په هغې کې مې اصلي او اړوندي موضوع ګانې د افغانستان د تاریخ په رنځای کې طرح او بیان کړې، او له دې نه مې ډډه کړې چې هغې ته شخصي بنه ورکرم.

د پاچا امان الله دوره ترا او سه هم تاریخي او سره شوې نه ده. او سه هم د هغې په اړه د عامه ذهنیت او تاریخي واقعیتونو تر مینځ واتن پراخ دئ. ما په دغې لنډې ليکنې کې کونښن کړئ چې تاریخي واقعیتونه له پارتیزانی او د ناسم ذهنیت له سلطې نه وزغورم، او هغه یوازې د هغه وخت د اثارو پر بنسټ وکابم، او د معمول په شان، شخصي احساسات پکې د خيل نه کرم. د اثارو ذکرمې ځای پر ځای کړئ، خود هغو اول حل ذکرمې په تفصیل سره په لیست کې او د هغو تکرار مې د ننه په متن کې په لنډ ډول ذکر کړئ.

ما دغه کتابګوئی هم، د ها بل په شان، تاریخ علاقه منو او پوهنتونی محصلانو په نظر کې نیولو سره کښلئ، او هیله کوم چې لوستل به یې ورته ګټور وي.

د محترم نسيم سليمي ورور نه مننه کوم چې زما دغه ليکنه یې، له ډپرو مصروفیتونو سره سره تایپ کړې. ده لا د مخه یې زما یو بل اثر 'د افغانستان سیاسي او دپلوماتیک تاریخ' له انګریزی نه پښتو کړئ. دغه اثر به زرد علامه رشاد د خپرندویه ټولنی له خوا خپور شي.

محمد حسن کاکړ

۲۰۱۵ اکتوبر،

پوهاند محمد حسن کاکر

د بناغلي زمانی او بناغلي سیستانی د لیکنو په هکله

لومړۍ برخه

دبناګلي زمانی د لیکنې په هکله

بناغلي عبد الرحمن زمانی، زما د یوه کتابګوټي په اوه، "د پاچا امان الله خان واکمنۍ ته یوه کتنه"، یوه لیکنه کړې او هغه یې په افغان-جرمن ویب سایټ کې هم په پښتو او هم په فارسي کې په شپرو برخو کې خپره کړې او ورته یې د اعلان شکل ورکړئ دئ. د ده مقصد دادئ چې وښي زما د غه کتابګوټي د یوه انګليسي اړجنت په استخاراتي راپور بنا دئ، نه دا چې هغه د منشي علي احمد وي، چې د پاچا امان الله منشي و، او لیکنه یې د امان الله د سقوط په نامه کړې ده. په دې ډول بناغلي زمانی هغه د "غازی امان الله خان پر وړاندې د انګريزې تخرباتو سرچينه"ښي. دی دا هم وايي چې "مهمنترين ماخذ کتاب داکټير صاحب کاکړ بوده...". په پښتو متن کې هغه "...ترټولو لوی او معتبر ماخذ"ښي. مانا دا چې له دغې منبع نه په پراخي اندازې استفاده په سره زما د غه کتابګوټي د برтанوي هند د حکومت د نظريو انعکاس دئ.

اول خو د ده دغه وینا د واقعيت تحریف دئ. زما د کتابګوټي له ۱۴۲ ماخذونو نه ۳۳ یې د تاریخپوه میرغلام محمد غبار، ۲۹ یې د لودويک ادمک، ۲۱ یې د حاکمیت قانون په نامه د پاچا امان الله، ۲۱ یې د منشي علي احمد او ۱۴ یې د تاریخپوه فيض محمد او نور یې د نورو دي. په دې ډول د بناغلي زمانی د وینا پر خلاف "دامان الله سقوط" په نامه لیکنه زما د کتابګوټي "ترټولو لوی او معتبر ماخذ" یا "مهمنترين ماخذ" نه دئ. مهمه دا ده چې "دامان الله سقوط" په نامه لیکنه، د زمانی د وینا پر خلاف، د برтанوي اړجنت یا د هفو استخاراتي راپور نه دئ. اول دی دغه لیکونکې هم اړجنت Agent او هم د برтанوي سفارت سکرتر ښي، په نامه د شیخ محبوب علی په داسي حال کې چې سکرترا او اړجنت په بېلو دورو کې د برтанوي هند لپاره کار کاوه. د اړجنت په نامه هندي مسلمان له ۱۸۸۰ نه د پاچا امان الله تر واکمنۍ پوري یوازې د خبرلوخي په ظرفیت کار کاوه، او سکرتري يا منشي له هغه وخت نه چې برтанوي هند په افغانستان کې سفارت پرانیسته، په سفارت کې ماموریت درلود. دا هم باید وویل شي چې د دوى ئینو له افغانستان او په خاص ډول له واکمنې کورنۍ سره خواخوبې لرله. د امير عبد الرحمن په وخت کې دغه اړجنتان په دې هم مؤطف وو چې هغه ته هم راپورونه تهیه

کړي. د دوی اول اې جنت قاضي عبد القادر یوسفزی و، چې د مخه د امير شیرعلي لوي مشاور و، او د هغه په اصلاحاتو کې یې فعاله او مهمه برخه لرلې ده. برتانويان مجبوره وو چې هغه چې د دقیقو مالوماتو خاوند او د دوی مخالف هم و، استخدام کړي. دوی دافغان- انگليس له دوهم جنګ نه وروسته د افغانانو د سخت مخالفت له امله بل خوک هلته استولی نه شو. حتی دغه شیخ محبوب علی، چې د سکرتپه نوم، په کابل کې د برтанوي هند په سفارت کې کار کاوه، د پاچا امان الله د کورنۍ سره خواهدې لرله.

د ده دغه احساس هغه وخت بسکاره شو چې د پاچا امان الله ئاییناستي، معین السلطنه، له درې ورڅو پاچايی نه وروسته له اړګ نه په انګليسي الوتکه کې پېښور ته ته. " د غازی امان الله زوال" نومي کتاب ليکوال، عزيز هندي، د دغې ورځي خپل مشاهدات په دغه ډول ثبت کري: "کله چې د اړګ د مخې دروازې خخه معین السلطنه قدم د باندي کښېښود، نود ډېره غمه بې ھونبشه شو، او بيرته راستون شو، او دروازه یې په غېړکې و نیوله او ډېرې ټرڅله او کله چې د الوتکو ډګر ته ورسپد ستړګي یې هماګسي له اوښکو ډکې وي. دلته د برطانيې د سفارت غړي په ډېرغم لړلې حالت ولار وو او له شکه پرته دا ډېرډ غم لړلې منظره وه. ... د برطانيا د سفارت هندوستانی سکرتير، شیخ محمد علی اکهي، حالت خوداسي وو چې په ډېرډ ژړا یې ستونې بند شو. ... کله چې په اتفاقې توګه ما له هغه سره وکتل، نوله هغه خخه مې د دومره ویرجنتوب پونښته وکړه. نو هغه ماته وویل چې: او ته نه پوهېږي چې امانی کورنۍ پاڼي ته ورسپد او د هغه تر خنګه د صوبه سرحد د مسلمانانو هيلې هم له مينځ خخه ولاري. که د امانی دورې اغېزه په بل خاى کې وه، که نه وه، د هغه موجودیت لېږدې د صوبه سرحد د خلکو د بیدارولو لپاره ډېرګټور و. موږ دا هيله کولای شوه چې موږ به د هندوستان د نورو صوبو خخه زر ازاد شو." (۱) ليکوال عزيز هندي په خته پښتون او د هند او سپدونکوئ و. دئ له خپلي کورنۍ سره د پاچا امان الله د واکمنې په توله موده کې په کابل کې او سپده؛ په قطعه نمونه کې کفتان او د پاچا تینګ پلوی، خود واقع ليدونکي انسان او د افغانستان د وخت له اوضاع نه بنه خبر و. دئ د امير حبيب الله کلکانۍ په وخت کې د لنډې مودې لپاره بندې و. د اسې بسکاري چې محبوب علی په اصل کې د بنګښ، يا ورکزې، يا کرمي له شعې پښتنو خخه و. دیوه روایت له مخي، د ده یو زوي چې د ډېر عمر خاوند و، د افغان جهاد په وخت کې، په پېښور کې د ځینو اسلامي تنظيمونو د مشرانو سره ولیدل او چيرته نوډې یې په خپل مجلل کورکي مېلمانه کړل.

د امان الله د سقوط ليکونکئ د شواهدو او د لائلو پر بنسته منشي علي احمد (شاليزی مومند) دئ، نه محبوب علی د محترم داود ملکيار په روایت، هغه په خپل خلکو، باني د شالېز کلې په مومندو کې د "منشي صاحب" په نامه یادېده او ده پخپله په وروکتوب کې هغه لیدلې و. هغه وخت دی په دواړو ستړګو روند و. په غزنې کې د ملکيار او د منشي کورنۍ ډیرې مشهوري دي. مومندان په پنځلسما پېړې کې د کندهارد مرغه

نومې سیمې خخه اول غزنی ته ولپر بدپل او بیا په خپله او سنې سېمه کې ، له کامې نه تر پېښور پورې میشته شول او یو شمېرې په غزنی کې پاته شول.

دا چې اروابناد علی احمد (شالیزی) د پاچا امان الله په توله دوره کي د هغه منشي و، محترم اركان حرب، مهدی شالیزی په لاندی ډول تائیدوي. دی چې په افغانستان کي د حربي پوهنتون استاد و، د منشي علی احمد و راره دئ، او اوس په سویس کې ژوند کوي. دی دا هم وايې چې دوی خو ورونه وه چې یو یې اروابناد عبدالستار شالیزی و، چې د لوړو زده کړو او عالي شخصیت خاوند او په مشروطه شاهی کي د کورنيو چارو وزیر و، منشي علی احمد هم یو عادي شخص نه بلکه یو مهم او پوه شخص وو. دی د "غزنی د تاریخ" په نامه یوه لیکنه هم لري، چې د صدراعظم محمد هاشم خان په وخت کي له چاپ نه پاتي او لادرکه شوه او اروابناد میر محمد صدیق فرهنگ، چې هغه یې له خپل ورور، اروابناد ربنتیا، نه تر لاسه کړې وه، د خپل اثر په ۴۰۲ منځ کې په دغه ډول یاده کړې: "تاریخ خصوصی غزنین، تالیف علی احمد بن فقیر احمد، ساکن شالیز غزنین، نسخه قلمی متعلق به س. ق. رشتیا." شالیزی دا هم وايې چې تره یې د وخت له علماء او ادبیانو سره ناسته ولاړه درلودله او "دسترس کامل به مطالعه و بعض اثار" شاعران کلاسيک "از قبیل رودکی، جلال الدین بلخی، حافظ شیرازی و سعدی و بیدل داشت." پر دې سربپره منشي علی احمد "در امور دینی و مذهبی وارد و بسیاري را رهنمايی میکرد. د بناغلي مهدی شالیزی دغه لیکنه ماته د بناغلي داود ملکیار په لاس رسپدلي او زه دلته له دواړو نه مننه کوم.

بناغلي شالیزی په دغې لیکنې کې په قطعي ډول حکم نه کوي چې "د امان الله د سقوط" په نامه لیکنه د هغه ده، خو له هغې نه واضحه ده چې منشي علی احمد هم د پاچا امان الله منشي او هم د دغې لیکنې لیکونکۍ و. په دغه ډول: "ارواح شاد علی احمد خان با دانشي که حاصل نموده بود در آغاز کار به حیث مرزا در نزد مرحوم عبدالاحد خان برگید همکاري (کرد) و برگد صاحب از جمله همکاران مهم و قریب مرحوم امیر حبیب الله خان بود. مدتي بعد علی احمد خان بحیث میرزای دفتر (منشي) با مرحوم عبدالکریم خان علومي، نائب الحکومه مزار شریف، شامل کار شد و آهسته آهسته شهرتی کسب نمود."

"بالاخره در عهد شاه امان الله مرحوم در دربار شاهی بحیث میرزای دفتر شاه و هم باسم منشي که اصطلاح منشي به آمر دفتر و میرزای دفتر (در انوقت) استعمال میشد [ایفای وظیفه مینمود] و منشي علی احمد خان الى ختم پادشاهی با امان الله خان باقی ماند."

"در وقتیکه جنګ داخلی (سال سقاوی) که شاه امان الله خان مجبور به ترک وطن شد، منشي صاحب به همکابي شاه نیز از وطن یکجا خارج و در کویته رهسپار شدند. قراریکه میگویند که منشي صاحب در

موقعیکه شاه امان الله خان با اعضاي فامييل از کويته به ايتاليه عزيمت نمودند، به تحت نظارت انگليسي ها در قونسلگري شان باقيماند. در همين وقت کدام اثری بنام سقوط امان الله ... تحرير و تايپ شده در قونسلگري وبالاخره اين اثر تايپ شده به ارشيف لندن سپرده شد.

ليکواله ربيه ستيوارت هم په خپل كتاب کي په نامه د "اور په افغانستان کي" منشي علي احمد، بي له دي چي نوم بي واخلي، د پاچا شخصي منشي (Private secretary) يادوي او دا هغه وخت چي پاچا امان الله او منشي علي احمد په غزنی کي، د هغه کلي ياني شالېز ته نژدي چيرته و (۲).

ماپه خپل كتابگوتي کي منشي علي احمد د دقیقو مالوماتو خاوند بسولئ و، په تپره د غزنی په اړه. خو بساغلئ زمانی له خپل ذهن نه دغه حکم راباسي چې "د غزنی مومند ميرزا علي احمد خان نه خود دربار منشي او نه د دقیقو مالوماتو خاوند و." دی د دې پروا نه کوي چې د ده حکم، هغه هم دغسي غوش حکم، په واقعيت بنا دئ يا نه دئ. دی د دې هم پروا نه کوي چې په دغسي حکم سره د ده توله ليکنه بي اعتباره کيږي. خو دی غواړي په خپل فکر په خپل حکم سره ثابت کړي چې دغه ليکنه د انگليسانو د سكرتر، محبوب علي، ده او هغه په اصل کي د پاچا امان الله پر ضد ليکل شوي ده. دی د دې هم پروا نه کوي چې هغه وخت د محبوب علي د پاره ممکنه نه و چې دغه ليکنه وکړي، ئکه چې په هغه موده کي چې پاچا امان الله له کندهار نه د کابل په مقصد غزنی ته رسپدلې و، محبوب علي په کابل کې نه و. د برтанوي هند سفارت د فبروري په پنځه ويشتمه تړل شوئ او غري بي هند ته تللي وو، او پاچا امان الله د مارچ په پنځه ويشتمه، ياني يوه مياشت وروسته له هغه له کندهار نه د کابل په لور روان شوئ و، او چې په غزنی کې بي خان د تخت بيرته ګټلو کې ناكام ولید، په شا سو او د مئ مياشتني په اخيه کي له خپل فامييل او ډیرو نورو سره په خو موټرونون کي، د منشي علي احمد په ګډون، کوتۍ ته لار. د امان الله د سقوط په اړه دغه پانې يا په ۱۹۲۹ یا په ۱۹۳۰ کي ليکل شوي، ياني هغه وخت چې منشي علي احمد هلتله و، او محبوب علي هلتله نه و. زمانی دغه فکر نه کوي چې که دغه ليکنه د پاچا امان الله پر ضد د برтанويانو جعل وای، هغه به بي په هماغه وخت کي په انگريزي او فارسي کي خپره کړي او افغانان به بي په پري خبر کړي وای. حال دا چې هغه نورو څېرونکو په دغه نړدي ګلونو کې د دهلي ملي ارشيف نه تر لاسه کړي. تاريҳپوه لودويک ادمک د دغې ليکنې يادونه په خپل اثر کې کړي چې په ۱۹۷۴ کي خپور شوئ، نه په خپل لوړنې اثر کې چې په ۱۹۶۷ کي خپور شوئ، په نامه د "افغانستان د پلوماتيکي تاريخ ۱۹۰۰-۱۹۲۳". دی هغه ليکنه د منشي په قلم د "سري او سياسي يادبنت" په نامه نسيي، چې برтанوي سکات هغه د د امان الله د سقوط په نامه په انگريزي اړولي ده. (۳) د سکات له خوا د ليکنې د سرليک تبدیل د حیراني وړښکاري، خو محتويات بي هغه دي، چې د هغه وخت د افغان ليکوالو په ليکنو کي بيان شوي دي.

برتاناویانو چې د افغانستان د تاریخ په اړه جعل کړئ هغه یې په هغه خپل وخت کي په ډپر شمېر خپاره کړي دي. د دغو جعلیاتو ډپر مهم یې د تاج التواریخ دوهم جلد دئ، چې له هغه نه یې په خاص ډول د ډیورند کربنې په اړه په خپله ګتیه ډپر کار اخیستئ دئ. په دې اړه به وروسته اوږد وړغېږم بله دا چې سليم عقل ته د منلو وړ نه ده چې برتابانویان به خپلو چارواکو ته یوه جعلی لیکنه تهیه کړي، او هغه په خپل ارشیف کې وساتي. مهمه داده چې د منشي علي احمد په لیکنه کې دغسي موضوع نسته چې په نورو اشارو کې نه وي بيان شوي. دا یوه داسي منسجمه او دقیقه لیکنه ده چې نبیي لیکونکي یې عالم او د ډپرو مالوماتو خاوند و. په تپره د امان الله د دورې په هکله خو زمانی دغه لیکنه د "انګلیس د استخاراتي راپور" او زما کتابګوټئ چې ترڅه حده د هغې له مخې تهیه شوئ، "دانګربزانو د فتنو نه ډک تبلیغات" ګنېي. د ربنتین توب دغه دېمن خان د ډاکټر په نوم هم یادوي، که خه هم 'د تحصیل' تصدیق لیک یې تر لیسانس پورته دئ، نه د ډاکټري.

بله نوې موضوع دا ده چې بناګلې زمانی زماله قول نه وايي: "د غازی امان الله خان په لاس پرته له محکمې د زرگونو انسانانو وژل کېدل". دغه وینا زما نه ده او پاچا امان الله په زرگونو انسانان نه دي وژلي، هغه هم په خپل لاس. د هغه په دوره کې ډپر انسانان وژل شوي دي: اټکل خوارلس زره د خوست په جنګ کې، او تر هفو لېږد شينوارو، کوهدا من-کوهستان، د لوپدیع کابلښار او د غزنې شاوخوا جنګونو کې. خو هغوي چې د پاچا په حکم بې له محکمې نه اعدام شوي دي، په شمار او د ممتازو او نفوذ ناکو کسانو وو، چې د ده په سقوط کې یې نېغ يا نانېغ اثر لرلئ دئ. د هغه د ذکر نه د مخه به ووایم چې ما په خپل کتابګوټي کې ويلي چې د "پاچا په خه لې لس کلنې دوره کې هیڅ افغان د سیاسي نظر خرگندولو له امله بندی شوئ نه دئ" او هغوي چې د ده په خرگند يا نا خرگند حکم اعدام شوي دي، په اصل کې د قدرت ګټلو، يا د قدرت ټینګولو په مقصد وو، چې په پاڼي کې یې دی ناکام او د وطن نه په وتلو مجبور کړ.

د دغو ممتازو قربانيانو نه لومړۍ د پاچا امان الله پلارو، چې قاتل یې په غالب احتمال شجاع الدوله غوربندې و، او هغه په ويړ سره خپلو دوستانو ته ویل چې ده امير حبيب الله د خپل تره، جوهر شاه غوربندې، په انتقام ووازه، چې هغه د امير په حکم اعدام شوئ و. شجاع الدوله د پاچا امان الله په وختو کي په لور و رسمي مقاماتو کې کارکاوه. د ممتازو قربانيانو نه بل کس سردار نصرالله، د پاچا امان الله تره، و، چې خپل ورور امير حبيب الله ته یې په شفاعت کولو سره امان الله او مور یې د مرګ له خطر نه ژغورلې وو. دی که خه هم د خپل ورور د وژل کېدو نه وروسته، په جلال اباد کي د هغه پر ځای امير غوره شوئ و زرله امارت نه یې د امان الله په ګتې لاس واخیست، چې هغه په کابل کې امير غوره شوئ و. نصرالله بیا په ډاډه زره د کابل په لور روان شو. په دغه فکر چې ژوند به یې هلتہ خوندي وي، او له خپل وراره امير سره، چې د مرګ نه یې ژغورلې و، په کارونو کې همکاري وکړي. خو دی چې بتخاک ته ورسېد، د امير امان الله په امر، چې هلتہ رسپدلى و، بندی شو. ملا فيض

محمد، چي د امير عبدالرحمن د کورني مخلص و، د مشرقي لويانو او قومي مشرانو له قول نه و ايبي چي "... پس از يك سال در شب جمعه، اول رمضان به بدترین احوالی، او را در محبس به خبه کردن (همغسي) و هلاک فرمود و بعد ازان به امور خلاف شعایر اسلامي پرداخته، تغير روز جمعه و بي ستري مستورات و بعضی قوانين بر خلاف شرع نمود." (۴). د دغه اثر مترجم داکتير رابرت ميك چيزني، دغه وينا په دغه ډول راوري ده: د نصر الله د بندی کېدلونه "خه کم يو کال وروسته، د ۱۹۲۰ کال د مې په ۹ مه امان الله له يوې سختي نيشې نه وروسته د هغه د وزلو حکم صادر کړ، او بيا بي دغسي سياستونه غوره کړل چي د مسلمانانو د عنعنو پر خلاف وو." (۵) تر ده هم ثقه روایت د پاچا امان الله د موجودي کورني يوه غري (چي ماته بي د نوم د نه بندولو په شرط کړئ) او هغه دا چي سردار نصر الله د پاچا امان الله په امر مسموم شوئ، او له مينځ نه وړل شوئ دئ. سردار نصر الله يو ټينګ مذهبی شخص و: ټول قرآن شريف بي په ياد کړئ، او په خاص ډول د هيوا د ختيخو علماء او لويانو کي بي نفوذ لاره، د ګوډ ملا عبدالله د یاغيتوب يو لامل همدا و. د ننه په کابل بشار کي خوي بي دغسي پلويان لرل، چې هغو غونبنتل پاچا امان الله د هغه په انتقام کي د پغمان په لار کي ترور کړي، خو هغوي په خپل دغه پروګرام کي ناکام او ونیول شول. د پاچا امان الله د واکمني په پیل کي د هغه په حکم د ميرزا محمد حسين له مينځ نه وړل و. ده د امير عبدالرحمن له وخت نه په لور و مقامونو کي کار کړئ، د مستوفى الممالک په نامه د غټ نوم خاوند او د امير د حکومت په ټينګښت کي بي نوم ایستلی و. دي امير حبيب الله ته هم دېر مقرب و، او هغه ته يې خبر ورکړ چې امان الله او مور بي د هغه پر ضد نقشه لري. خوده یوازي د حکومت په چارواکو کي نفوذ لاره. پاچا امان الله په قلعه مراد بېگ کي دهغه ټول جايداد، چي د يوه لور چارواکي د پاره بيخي دير و، ضبط کړ او هغه بي محمد ولې ته و باخښه.

بله وژنه چي په شمېر کي دېره و، د ۱۹۲۵ کال په مې کي د خوست له یاغيتوب نه وروسته د پکتیا والو و. پاچا "د درې پنځوس بندیانو د وزلو امر وکړ،" ټول بندیان شاوخوا زربنځي، کوچنیان، او خو سوه څوانان او قومي مشران وو. (۶) د سوداګرۍ وزیر عبدالهادي داوي پاچا ته عرض وکړ چې "بهتر است این محکومان به اعدام محکمه شده و بحکم قاضي کشته شوند. پادشاه با کمال خشونت و غرور گفت: مگر نميداني که من نواسه عبدالرحمن ام." (۷) دا په جنبش مشروطیت کي د ارواباد عبدالحی حبیبی روایت دئ. دغې تراجيدي دواړو خواوو ته دېر مالي او خانی تلفات وارپول. د فدائی خوانانو په نامه يواته سوه کسيزه کنډک ټول تلف شو. پکتیاوال د حکومت او پاچا نه دغومره ناراضي شوي وو چې، د هغوا ايله جاري وروسته د کابل په جنګو کي د پاچا ملاتړ کي دېره ناغيري وکړه، او ميرغوث الدين د احمدزيو د ايله جاريو مشر لا په حکومتې قواو ډې وکړې، او ميدانې ګرد سره پربنسود، او یاغې شو.

پاچا امان الله د باندي شپو مياشتني سفر نه د مخه کندهار ته لار او هلتنه يې يو نامالوم شمېر لويان د امنيت د گډوډولو په تور په اعدام محکوم کړل. د دوي شمېر به ډېر وو، چې پاچا وروسته وویل چې "زه کندهار ته لکه چې د کار د پاره نه بلکه د قصابې د پاره راغلئي يم." د پاچا د اعدام نور قربانيان يو خونه قاضيان وو چې نه يې غوبنتل د بنټو د مخ لوڅي په اره فتوا ورکړي، چې پاچا تربنې غوبنتي وه. د دوي مشر پخوانۍ ستر قاضي، عبد الرحمن پغماني و دوي پکتنيا ته د خلګو د پارولو او یاغي کولو د پاره لارل، خو په دې کې ناكام او حکومت ته پخپله خوبنې تسلیم شول، نه دا چې هند ته لار شي او د برтанوي هند له حکومت نه په دې برخه کي مرسته وغواري. پاچا په کابل کې دوي د حرب وزارت د حرب ديوان ته د محاكمې لپاره وسپارل. د ديوان غري د حربي د وزير په ګډون لوړ رتبه نظامي افسران وو. وزير او یوه کندک مشر د هغو اعدام غوبنسته، خوله يوې مياشتني محاكمې نه وروسته دوي په اعدام محکوم شول. له محمد صادق مجددي او د هغه له وراره معصوم مجددي نه پرته، چې هغوي بندی شول، په اعدام محکوم قاضيان په یوه روایت نهه تنه وو، چې په سیاه سنګ کي برالا اعدام شول. د قاضيانو محکمه په ديوان حرب کې د نظامي افسرانو ياني د اجرائي خانګې له خوا وه، نه د قضائيه د قاضيانو له خوا په معاصر افغانستان کې دا لوړۍ حل و، چې یوه ډله قاضيان اعدام شول، چې هغه د "شينوارو او کوهدا من د داره مارانو د بغاوت لپاره لوړۍ ګام شو،" او له امله يې يو خونو لوړ رتبه چاروا کو سمدلاسه استعفی وکړه.

د حبيب الله کلکانې په اره د پاچا امان الله سملاسي او بې له سوچه د اعدام حکم ډېر اثرناک ثابت سو، چې پايله يې د هغه او د کورنۍ د واکمنۍ ختم شو. دغه پېښه یو خه تفصيل غواوري چې په جبل الرسراج کي د تنظيمي رئيس، علي احمد لودي، د پاچا په هدایت له حبيب الله او سيد حسين چاريکاري سره پوها وي ته ورسېد. هغوي د ډېرو امتيازونو په بدل کې ومنله، چې له نا ارامي جورو لوڅه لاس واخلي، او د امنيت په خوندي کولو کې به له حکومت سره مرسته وکړي. دوي د کابل په لور رهي شول چې د کابل د حکومت په خدمت شروع وکړي، خو خنګه چې پاچا د مخه ګوډه ملا اعدام کړئ و، که خه هم هغه ته د مامونيت وعده ورکول شوې وه، حبيب الله په دې فکر شو چې نه چې د ده برخليک به هماگسيشي، نو په سرای خواجه کې چيرته چې کابله ته د ورتګ په نيت رسېدلئ و، په تليفون کي د علي احمد په نامه وړغېد، چې د خان په اړه د پاچا په نيت خان پوه کړي. نور نو د فيض محمد په ژبه چې د حبيب الله د خولي نقل کوي. اکنون که با پسر سقا عهد کرده او را به دست اورده ام، چې معامله کنم [؟] و امير امان الله خان امر سرزدن و هلاک او نمود. او که خود را علي احمد خان اظهار کرده بود، عرض کرد که در صورت عهد و پيماني کي در ميان نهاده شده است، چګونه در اعدام او اقدام ورزېدې شود؛ و امير امان الله خان اينرا شنیده فرمود، که: با تو عهد کرده، نه با من. زنده اش مگذار و چون پسر سقا اسرار درونې امير امان الله خان را نسبت به خود کشف کرد، به همان تليفون که سرگرم مکالمه بود، اظهار

راستی کرده و خود را پسر سقا گفت، مخاطبانه لب به دشنام زن و زوجه امیر امان الله خان ... کشوده از وصول و حمله خود در کابل بیم داده، گفت: در وقت حاضر امدنم خواهی دید، انچه دید. و امیر امان الله خان از این گفتار او که از روی معاهده و عده ای جانبداری محمد ولی خان وکیل و غیره وزرای خاص و بزرگان کابل که با اطمنان خاطر بر لب اظهار آورد، و همه از ماجراهای خیانت وزرای خود بی خبر بود، از خشم متغیر گردید، تلیفون را به غیظ بر روی میز زده هیچ نگفت.^(۱۷)

لیکوال عزیز هندی هم دغه موضوع لب و دبر په همدغه ډول بیانوی او وایی چې د ګوډ ملا د اعدام په نظر کې نیولو سره، حبیب الله غوبنتل چې د ئان په هکله د پاچا نظر په کوم چل ئانته معلوم کړي. نو بې کابل ته د تګ په لار په سرای خوجه کې "... د پاچا حضور ته بې تلیفون وکړ، او کله چې پاچا پونتنه وکړه، چې خوک خبری کوي د سقاو زوی ټواب ورکړ، د شمالی د تنظیمی بی رئیس احمد علی خان، او هغه بیا پاچا ته وویل چې دغه وخت د سقاو زوی د ده په کنټرول کې دئ، او په مخامنځ کوته کې د پیره دارانو تر مینځ ناست دئ، او پاچا چې د هغه سره هر سلوک وکړي، امر وکړي. په دې خبره غازی امان الله خان له جوشه په ډک غږ ټواب وکړ [اورکړ] چې دا سپې سمدلاسه د مرګ غیرې ته وسپاره، او د هغه سر پرپکړه، او کابل ته بې راولپېه [راواستوه]. د سقاو زوی په دې خبره سره ئان خرگند کړ او پاچا ته د بد او رد په ویلو سره بې تلیفون پرپښود.^(۹)

مؤلفه رییه ستیورت، ابراهیم عطایی، سید رسول رسا، او غلام محی الدین انس هم په خپلو اثارو کې دغه پېښه یاده کړي، خو په لنډ ډول منشی علی احمد، چې زمانی د هغه پانی د انگلیس د استخباراتو راپور ګنې، دغه موضوع یاده کړي نه ده. په هر حال دغه پېښه د ۱۹۲۸ کال د ډسمبر ۱۲ شاوخوا کې شوې او سملاسې اثر بې دا شو چې سید حسین جبل سراج کلابند او بیا تصرف کړي، او حبیب الله په کابل یرغل وکړي، او پاچا یوه میاشت وروسته، د ۱۹۲۹ کال د جنوری په ۱۴ له پاچایی نه لاس واخلي. وروسته به دغه پېښې بیان شي. د پاچا امان الله پلار، امیر حبیب الله، او نیکه، امیر عبدالرحمن، زورو اکی یا مطلق العنای کوله، او ډپر افغانان بې په حکم اعدام شوی دي، خود هغوي قدرت په قانون محدود نه وو. عجبه داده چې پاچا امان الله چې په وخت کې بې د ترکي او افغان متخصصانو په همکاري افغانستان د لوړۍ خل لپاره د لیکل شویو قانونو او مقررو خاوند شو، سره له دې هم د خپل پلار او نیکه په شان زورو اکی کوله. د ده په وخت کې لیکل شوئ اساسی قانون هم ایستل شوئ و، خو په هغه کې د ده بې حد قدرت محدود شوئ نه و، که خه هم دا د مشروطه غونښتونکو اساسی غوبنتنه و، چې پاچایی قدرت دې محدود شي. نوزما دغه وینا پر ئای ده، چې په یوې غونډې کې مې اورولې وه، چې هفومنه ډپر افغانان چې د امیر عبدالرحمن، امیر حبیب الله او پاچا په حکم اعدام شوی دي، تر دوی د مخه د معاصر افغانستان د ټولو پاچایانو او امیرانو په حکم اعدام شوی نه دي. په لنډ ډول دوی ټولو په ئان متكی، منظم، دائمي پوئ، او نور وسائل، د پیسو په ګډون، نه لرل چې دغسي

زورواکي وکولي شي. دا امير عبدالرحمن او امير شيرعلي وو، چې په افغانستان کې يې د لوړۍ څل لپاره منظم پوئ تنظيم کړ، او امير عبدالرحمن بیا د مالياتو په زياتولو، او په مجموع کې د حکومت د عوایدو په زياتولو سره د دایمي منظم پوئ ثبات او پایبنت یقيني کړ، تراوسه په اساس کې په هماغه ډول پاتي دئ. ترامير عبدالرحمن د مخه د حکومت عواید، چې لوی قلم يې د مخکو ماليات ووه، دغومره کم وو، چې واکمنو نه شو کولي دائمي پوئ ولري. هفوی په زياته اندازه قومي مشرانو ته محتاج وو چې د ضرورت په وخت کې ايله جاري تهیه کړي. هغه وخت په قومونو باندي د جم بست په نامه تاکلي او کمه ماليه حواله کېدله، چې هغه هم د قومي مشرانو د لاري حکومت ته رسپدله. امير عبدالرحمن له درانيانو نه پرته د تولو قومونو، او په واقع کې د تول هيوا د په نښرازو مخکو باندي د سه کوبت په نامه ماليه، چې د حاصل درېیمه برخه کېدله، حواله کړه، چې هغه هپ عواید کېدل. په وراندي يې په تول ملک کې هپ پاخونونه وشول، خو حکومت په پوئي زور او داسي هم په قومي ايله جاري سره هغه تول و هچل او حکومت و کولي شول چې تول هيوا د په نیغ ډول د هچلو چارواکو له لاري اداره کړي. تر ده د مخه افغانستان د دفترونو لپاره حکومتي ودانۍ او رسمي محبس نه لاره، او هغه او نور د ده په وخت کې د دهمنځ ګندې خانې په ګډون ودان شول. په دغو او دغسي نورو اجرآتو سره وو، چې امير عبدالرحمن په افغانستان کې د لوړۍ څل لپاره مرکزي حکومت تنظيم او پرڅاي کړ، چې د هغه اصلاح شوئ او عصري شوئ شکل دوام لري. د ده په وخت کې و، چې په بین المللې موافقو سره د افغانستان د تولو پولو تحديد او په نښه کېدل تكميل شول، او په نتیجه کې يې معاصر افغانستان هسک او په نړۍ کې وپېژندل شو.

نو امير عبدالرحمن د معاصر افغانستان د دوهمي دورې مؤسس ګنډل کېدلې شي.

دلته به بيرته پاچا امان الله ته وګرڅو. بناغلئ زمانې ادعا کوي چې "دولت انګلیس ده سال زحمت کشید تا دولت امانیه را با پروګرامش معدوم کند." هپر عجب فکر او هپره عجبه جمله! اول د "دولت انګلیس" افادې ته توجه په کار ده. "دولت انګلیس" یاني خه؟ دغه افاده نه په هند باندي د برلنانيې د حاکمیت، او نه په برلنانيه کي برلناني حکومت یا په دقیق ډول د متحد سلطنت افاده کوي. دا هسي یوه عاميانه او پروپاگندي افاده ده. دی باید پوه شي، چې "انګلیس دولت" یو مجرد مفهوم دئ، او یو مجرد مفهوم بل مجرد مفهوم لکه "امانيه دولت" له مینځ نه وړلې نه شي. دا مشخص او ډیناميک انسانان دی چې دغه کارونه کوي. دی باید ثابته کړي چې په دغو لسو کلونو کې برلنانيو کوم کارونه وکړل، چې امانی دولت یې معدوم کړ. په اصل کې دلتہ د دولت کلمه را پړل بې ځایه او د ناپوهانو کار دئ، ځکه چې د دولت اساسی عنصر ولس یا خلک دی، او خوک هغه "معدوم" کولي نه شي. زمانې خوبن دئ چې غټه الفاظ راوري، او بې بنسټه حکمونه وکړي، بې له دې چې مانا او پايلو ته بې پام وکړي، يا پړې پوه شي.

د بناغلي زمانی یوه بله ذهنی حیرانونکي وينا

دي وايي چي "انگريزي استعمار سره له دې چي یو قوي افغانستان او غازي امان الله خان خپلي واکمني او سياسي، اقتصادي، او پوهئي گتيو ته لوی گوابن گانه، او د غازي امان الله خان د وژلو او له مينځه وړلو دسيسو او توطيو په خنګ کي یې د هغه سلطنت د نسکورلو د پاره د هر فرصت خخه استفاده کوله، او په دې لار کي یې د مذهبی مشرانو او دولت د مخالفينو د لمسئولو او مرستي هیڅ کوبنښنه سپماوه، تل دا تبلیغ کړئ دئ، چي گواکي د امانی رژيم د نسکورې دلوا اصلی سبب د اصلاحاتو د پروګرام د پيل کولو له امله د غازي امان الله خان اشتباهاټ وو چي خلکوته د منلو وړنه وو."

اول خو دغه فقره د املا او انشا له نظر نه د دغسي کسښکاري، چي نوي یې لوست او ليک زده کړئ وي. په فکري لحاظ خو بناغلي زمانی په دغې فقرې کې غتې موضوع گانې راوړې بې له دې چې یوه یې هم بیان او شرح کړې یا ثابته کړې وي. دی خیال کوي چې دې په دې اړه د صلاحیت خاوند دئ او د برتابانيانو پر ضد چې هرڅه ولیکي، لوستونکي به یې و مني، حال دا چې، لکه چې وروسته به ولیدل شي، حتی پخپله پاچا امان الله په کندهار کې په یوې مرکې کې برتابانيان په خپله ناکامي کې تبرئه کړي او ملايان او روحانيون یې خپل مخالف بنوولي، بې له دې چې په دې اړه بې له چا نه پيسې ترلاسه کړي وي. په بمبيي کي یې پاچا خان عبدالغفار ته لا له خپلو خلکو شکایت وکړ، چي دې یې "قاديانۍ" او "وهايۍ" گانه، او دې نه غواړي چې په دوی باندي بیا د واکمني، کولو په مقصد کوبنښن وکړي. هغه تربنې غونبشي و چې، د کورني جنګ د مخنيوي لپاره له ده سره مرسته وکړي. غېر له دې هم د بناغلي زمانی دغه فقره دغومره سرګيچونکي، بې سوېي، او پروپاګنډي ده چې په څواب ورکولو نه ارزي، خوختنګه چې یو شمېر نور هم برتابانيان د پاچا امان الله په ناکامي کې دخیل ګنې او یو شمېر جذباتي او ويسياسي نېشنلستان یې په اړه ناري سورې وهي، زه دلته کوبنښن کوم چې د هغه وخت د معتبرو منابعو او ليکنو له مخي واقعيتونه په هر ډول چې وي وړاندې کرم. د دغه مقصد د پاره ما دغه منابع په انتقادي، او دقت سره کتلي، او په نتيجه کي مې د پاچا امان الله، د هغه د اصلاحاتو او کړو، او داسي هم له برتابانيانو سره د هغه د اړیکو په اړه نوي خیزونه کشف کړي، چې په پاتې پانو کې به یې لوستونکو ته وړاندې کرم. په دې موضوع به هم وغږيږم، چي بناغلئ زمانی چې "داماني دورې تاریخ سره بې کچي مينه او تنده" بنېي، له دې امله ده چې پاچا امان الله خان د ده نیکه، مير زمان، چې د امير حبيب الله په دوره کې په کومي جرمي موضوع کې بندې و، ازاد کړ، او بیا یې د هغه د خدمتونو په بدل کې له حد نه هېرونزاوه، خو هغه د پاچا له ګوبنې کېدلونه وروسته، د کنې مخالفانو له مینځ نه یووړ. په پاڼي کې به بناغلئ سیستانی هغو تېروتنو ته متوجه کرم چې د معاصر افغانستان د تاریخ په اړه یې کړي دي.

په يادې شوي فقرې کي له بناغلي زمانې نه پرته به بل خوک ومني چې "انگريزي استعمار" پاچا امان الله خان ته "لوى ګوابن ګانه" او غونبستل يې هغه "ووزني؟" دغه استعمار، چې د نړۍ په ډېرو برخو کې خپور و، پاچا امان الله په کوم قوت هغه ته ګوابن کېدلې شو. د خواشيني ئای دي، چې یو طبي داکتر دغسي کواکه غږيږي او د پاچا امان الله د ناکامي په هم په باندニيانو اچوي. دی به حکه دغسي کوي، چې خلکو ته نيشنلست خان و نبېي، د دې لپاره چې خپله ماوستي مخينه يې له ياده ايسټلې شوي وي. د ده "انگريزي استعمار" هم د د د انگليس دولت" په خېر یوه مجرده افاده ده، چې عمل کولی نه شي. دی نه پوهېږي چې استعمار د عمران په مانا ده، لکه استفاده چې د فايدې اخيستلو، او استثمار د ثمر اخيستلو یا زېښلو په مانا ده. هو په تاريخ کې استعمار (کولونيليزم) په دې ډول یاد شوئ چې د یوه هيواد ځيني خلک په بل هيواد کې ميشت شوي، او ځينو يې په پاڼي کې د هغه هيواد واکمني تر لاسه کړي. په افغانستان کې برتانویان په دغه مفهوم نه دې ميشت شوي. نو په دې ډول د "انگريزي استعمار" یادونه یوه پروپاگندي افاده ده. افغانستان باید په مالي، اقتصادي او پوهې لحاظ یو پیاوړ هيواد وای، چې برتانویانو امان الله خان ته یو لوی ګوابن ګنلي وای. افغانستان د پاچا امان الله د ډير و غېر معمولي لګښتونو له امله دغومره ناتوان شوئ و، چې په مالي لحاظ برتانوي هند ته ګوابن کېدلې نه شو. "هغه وخت چې امان الله د حکومت واک په لاس کې ونيوه، د افغانستان په خزانه کې، د برتانوي منابعو پر اټکل ۱۵ ميليونه روپې وي، چې حبيب الله په ډېر ځير زېرمه کري وي."^{۱۰} د خوست له یاغي توب نه وروسته، د ۱۹۲۶ کال په جون کې د برلنې د نظامي اتاشې د راپور له مخې "په حاضر وخت کې د اندېښې غت لامل دا دئ چې د کابل محلې خزانه له پیسو نه خالي ده، او خپل منابع يې لګولې دي."^{۱۱} ليکوال عزيز هندی وايي چې له پاچا امان الله نه وروسته چې حبيب الله کوهدا مني په واک شو، په خزانه کې ۲۲ ميليونه روپې پاته وي.^{۱۲} دغه شمېره مشکوکه بنکاري، حکه چې د پاچا امان الله په وخت کې لګښتونه بېخې ډير وو، په خاص ډول د خپلواکۍ په جنګ کې، او ودانیو په کولو سره، د ډير و د باندニيود استخدام له امله او د وسلو په رانیولو سره. له بلې خوا حکومتي عايدات تر پخواړ شول، د برتانویانو د مواجبو په درېدلو. په حکمکې باندي په نغدي سره د مالياتو په اړولو سره. د خوست یو کلن یاغي توب سره هم، چې حکومت ته شاوخوا دېرس ميليونه روپې تاوان واوبنت. پخپله پاچا هم د بيت الماں پيسې په خلاص لاس لګولې، لکه چې شخصي پيسې يې وي. د باندニي سفر په وخت کې يې د هر هيواد غربيانو ته یو لک پونډه بخبل، په داسي حال کې چې د خپل ملک غربيان يې تر هغه ډېر غريب، او دغه پيسې هم په اصل کې د دوى وي. د ډېر لګښت له امله و چې پاچا د خپل پلار او نيكه پوئ لړ کړ، او په دغه ډول يې د هيواد دفاعي قوه ضعيفه کړه، او د منکلو له یاغي توب نه يې هم عبرت وانه خيست چې هغه يې په زياته اندازه په قومي ايله جاري سره و هېله. د پیسو د لړوالي له امله و، چې له بهرنې سفر نه وروسته يې له ملكي او نظامي چارواکو نه وغونبستل، چې حکومت ته چې نوي وسلې يې

رانیولي وي، د دوو میاشتو [درو میاشتو] معاش بسپنه ورکري. په هر بالغ نارينه باندي يې هم پنځه روپي حواله کري، او په دغه ډول يې دغه دواړي ډلې ناراضي کري.

پاچا امان الله په خپلي لس کلنۍ و اکمني دورې کې هغومره ډېر لګښتونه و کړل چې هیڅ افغان و اکمن په دغومره مودې کې دغومره لګښتونه نه دي کري: هو، د ازاد مارکيت او د لارو د اصلاح له امله، سوداګري او ورسه ملي اقتصاد مخ په بنه کېدو و، خو دغه کار وخت غونښه، چې حکومتی عواید زیات کري. په پاي کي به وویل سی، چې افغانستان او و اکمن يې پاچا امان الله په مالي او اقتصادي لحاظ برтанوي هند ته ګوابن کېدي نه شو.

له برтанویانو سره اړیکې

دعامه ذهنیت پر خلاف د پاچا امان الله او برтанویانو اړیکې د خپلواکې د جنګ نه وروسته خرابي او بحراني نه وي. پاچا امان الله له برтанوي هند سره په پرتله په نېغ يا نانېغ ډول مرسته کري، خو په ظاهر کي يې يو وخت بل وخت د خلکو په خاطر برтанوي ضد حرکتونه کول. پاچا امان الله د خپلواکې د جګړې نه وروسته د ډیورند آخوا پښتنو سره د هغه د خپلواکې ګټلو په لار کې عمل و نه کړ، که خه هم دغه پښتنو د خپلواکې په جګړه کي فعاله برخه لرله، او عمومي توقع هم دغه وه. او س دغه موضوع مهمه نه ګنډل کېږي، خو هغه وخت دا جدي موضوع وه. اروابناد سيد شمس الدين مجروح، چې هغه وخت ټوان و، د خلکو دغه احساس په دغه ډول بسودلئ دئ: "... و هم بعضی مردم فکر میکردند که این جنګ سوم برای استرداد اراضی از دست رفته افغانستان رخ داده بود، که آن نتیجه مطلوب بدست نیامده. لذا این جنګ را افتخار بزرگی نه، بلکه ناکامي تصور میکردندا."^{۱۲} د پاچا دغه بې پرواړي په ۱۹۲۴ کې د ګوډ ملا د یاغی توب یو لامل شو. پاچا امان الله د خپلواکې د جګړې نه وروسته خه کم دوه کاله ناکام کوبنښ و کړ، چې په منځنۍ اسیا کې د پیسو په لګښت، او په ملکي جامو کې د سرتیرو په لپړو سره په دغې سیمې کې خپل نفوذ خپور کري، او د انور پاچا په مرسته او غونښته هلتنه د اسلامي کنفریشن سروال شي، چې پاي يې ناکامي او د شوروی دولت سره د لوړۍ دوري د تو دو اړیکو سربدل شي.

له برтанوي هند سره د پاچا امان الله غتې مرسته د عجب خان اپريدي د موضوع په ارتباط وه چې یکوالې سټیورن او بده بیان کري (۲۱۹ - ۲۲۷ مخونه)، او لنډیز يې دادئ: عجب خان اپريدي له برтанوي چارواکو سره، د هغه د زور زیاتي له امله، په کوهات کې د یوه انګلیس مېجر ټوانه لور د مولی الیس (Molly)

Ellis په نامه د ۱۹۲۳ کال په اپریل کي په نظامي چونۍ کې، د هغې له کوره وتنبلو له، او بیا یې له خپل ورور شهزاده اپريدي او نورو ملکرو سره شنوارو ته، په افغانستان کي پناه یووړه. هلتنه دوي تولو په منډه تي نومي محل کې واړول او کورني یې هم ورسه یوئای شوي. ملک منصور شينواري د دوي ساتنه په غاره واخیسته، او مشکوک کس هلتنه تللې نه شو. دا هغه وخت و چې ختیئ پښتنه د برтанویانو په بمباري سره، چې نوي رواج شوي وي، په تنګسه کې وو، او عجب خان اپريدي ته د اتل په سترګه کتل کېدل. برтанوي چارواکو د دوي پر ضد عمل کولی نه شو، خو په هغه حال کې چې په افغانستان یرغل وکړي. خنګه چې د دواړو هیوادو تر مینځ یو بل ته د دغسي کسانو د مبادلي تړون نه و لاسليک شوئ، برтанویانو د هغو د تر لاسه کولو ادعا کولی نه شو. دغه قصه ډېره اوږده ده، نو دوي دغومره و کولی شول د پېښور د یوې ډاكټري مېرمني، مېرمن سار، او د هډې اخندزاده د کورني د یوه غړي، ملا محمود اخندزاده، په مینځګړي توب پېغله الس ازاده کري، او هغه خپل کور ته ستنه شي. په دغې تول مودې کي له هغې سره د یوې درنې مبلمنې په شان سلوک کېده. خو سفير همفريز په کابل کې په پاچا امان الله فشار راوړ، چې عجب خان او ملکرو ته یې جزا ورکړي. برтанویانو د مخه د همدغې کشالي په سرد هند له لاري افغانستان ته د وسلو د انتقال مخه نیولي وه، او همفريز لا په یوه کتنه کي پاچا ته خبر داري ورکړئ و، چې "له اور سره لوبه و نه کړي." پاچا د دغې کشالي د هوارولو لپاره محمد ولې ګمارلئ و، پداسيي حال کې چې تر دغه وخت پوري سرحدې چاري جنرال محمد نادر اجرا کولي، او دی ناراض شو. محمد ولې همفريز ته وویل چې که د د خوبنې وي عجب خان او ملکري به یې مزار ته تبعيد شي او همفريز هوکه وکړه او عجب خان بیا د ۱۹۲۴ کال د جنوری په ۲۸ له خپلو ډیرو ملکرو سره، په درو لاریو کې مزار ته تبعيد شو، او هلتنه مهکي ورکول شوي او نغدہ هم ورته و تاکله شو.

د ستیورت په نظر خو "امان الله د خپلو خلکو سره خپلې اړیکې ورانې کړي. قومونه د هغوی د دوو سپېخلو اصلو په نقض سره و پارېدل: د ننواتې، او د موعودې پناه." په جلال اباد کې د برتانې د قونسل په وينا، چې په لاریو کې د عجب اپريدي د کورني غړو تبعيد په ورڅه هفوی ولیدل، د یوه تن خبرې په دغه ډول ثبت کړي، "که د واکمن په توګه د امير د بندې کېدلو وپره له مینځ نه لاره، پر هغه به له شک نه پرته د کفر فتوا صادره شي." پخپله پاچا هم منله چې "هیڅ امير له برтанوي حکومت سره د مخه هیڅ ډول عوضي معامله نه ده کړي. زما تسلیمي په سرحد کې زما حیثیت ډېر ضعیف کړ." (ستیورت، ۲۴۸) شنواري په خاص ډول ناراضي او له پاچا او حکومت نه د انتقام اخیستلو په انتظار شول، او دغه موقع هفو ته په ۱۹۲۸ کي په لاس ورغله، او دوي د انتقام اخیستلو په مقصد جګ شول.

پاچا امان الله له برتابې نه ګيله کوله چې په پورته کشاله کې د ده د کارنامي قدر نه دئ شوئ. "له همدي امله به هم و چې برтанویانو د هغه د رسمي سفر په موده کې د هغه او د هغه د ملکرو بنه

هرکلی و کپر درې ورځی دی او ملکه یې په پاچایي مانۍ کې د امپراتور او ملکې مېلمانه وو، او یوولس ورځی تول د حکومت. پاچا له خپلو ملګرو سره یوه اونۍ په خپل لګښت تېره کړه، او په یوه بنار کې هغو برتابویانو چې د خپلواکۍ په جګړه کې برخه اخیستې وه، په خپله خوبنډه د پاچا امان اللہ په منځ کې په رژې تېر شول، په دې چې امان اللہ دغسي پاچا دئ، چې و برتابوی امپراتوري ته یې چیلینج ورکړئ و. د برتابوی حکومت ته د خلکو دغه تود هرکلی له توقع نه پورته و. ډېره مهمه دا ده چې د برتابوی حکومت د افغانستان د پیاوړتیا د پاره موافقه وکړه چې ډول ډول عصری توپونه، توپک او نوري وسلې او مهمات ورپا ورکوي او د خپل سند هرسنت په نظامي اکاډمي، کې به شل تنه افغان منصبداران د هند د حکومت په لګښت روزي (ادمک، ۱۳۰).

د برتابوی او هند حکومت غښتل چې پاچا امان اللہ پیاوړئ او د خپل هیواد واکمن پاتي وي. په هغو ليکونو کې چې د ۱۹۲۵ او ۱۹۲۶ کلونو کې د دوی ترمینځ مبادله شوي، ويیل شوي چې "دلومړۍ درجې مهمه موضوع دا ده چې امير په خپل تخت وساتلى شي. دی که خه هم د قناعت ور شخص نه دئ، تر ده نه بل خوک نه ليدل کېږي، او انقلاب هغه خیز دئ، چې شورویان ورته کار کوي." پاچا امان اللہ هم ويلی و چې "زه پوهېږم چې د شوروی ایجنتان زیار باسي زما په خلکو کې انقلابي نظرې خپري کړي، او زه دغومره روند نه یم چې فرض کرم چې کمونستي حکومت به ما او زما تخت ته له دېمنۍ نه غېر بل خه وي." (ستيوپت، ۳۱)

اساسي دا ده چې برتابویانو د افغان-انگليس له دوهم جنګ نه وروسته، د پخوا برخلاف، دغه سياست غوره کړئ وو، چې افغانستان پیاوړئ او دوست وي، چې د باندې یړغل په وړاندې له ئان خخه دفاع وکړي، او د لزوم په وخت کې پخپله هم د هند د دفاع په مقصد د دغه احتمالي یړغل دفع وکړي. دوی د "علمي سرحد" په نامه عمومي پاليسې په واقع کې د همدغه مقصد لپاره ایستلي وه چې د ډیورنډ توافق لیک د دغه سياست یوه برخه وه. دا چې افغانستان د امير عبدالرحمن په وخت کې د لومړۍ حل لپاره تېينګ مرکزي حکومت شو تر زیاتي اندازې د همدغه سياست له امله و. تاريڅو، فيض محمد هم د دغه سياست په ملاتړ وايي چې "برتابویه از رقابتی که با دولت روس دارد افغانستان را سد آهنین حمله رقيب خود پنداشته، در قوت و اقتدار و استحکام افاغنه و مملکت ایشان جد وافي و جهد کافي مبذول میدارند، نه اينکه به تخريب اين سد متین همت ګماشته تیشه به ریشه خود می زنند." (فيض محمد، تذکر الانقلاب، ۳۱) سردار شیر احمد دغه مطلب په دغه ډول بياني: "لویه برتابویه له افغانستان سره کومه خاصه علاقه نه لري، خو هغه متجاوزه نه ده او دا یې پوره په ګتيه ده چې غواړي افغانستان د بولشویکانو پر ضد د یوه حايل هیواد په شان پیاوړئ او اباد وي." (ستيوپت، ۲۷۴) دا هم اساسی ده، چې د افغانستان او برتابوی پاچایي نظامونه سره په اساس کې جوړ، او په یوې لیکې روان وو، د شوروی نظام پر خلاف چې هغه له بېخ نه ورسره وران و. نو دا د برتابویانو په ګتيه وه چې د پاچا امان اللہ واکمني پر خاړي وي.

د پاچا امان الله ئيني مهمي تبروتنې

پاچا امان الله او حکومت ته يې چې د خوست له جنگ نه وروسته بل غټ خطر پېښ شو، هغه د ده له باندニ سفر نه وروسته د دغسي اصلاحاتو له امله و، چي افغانان په هغو سره خپل د پېړيو دود دستور او ژوند طرز پرېږدي، او اروپائي دود دستور او ژوند طرز غوره کري، هغه هم په حکومتي زور، او په ګوندي ډول. اول له ډیرو لورپورو چارواکو سره د د شپږ میاشتی باندニ سفر، په داسي حال کې چې دی هم د دولت او هم د حکومت سروال و، په دغسي وخت کې و چې هم د ده لوړۍ دورې د نااشنا اصلاحاتو، او هم د یوه کلنی جنگ خاطري هيري شوي نه وي او د هيوا د کاري هم په ډاډ من حال کې نه و، د ده په بیرون کېدلو سره د غبار په وینا "در تمام ولايات افغانستان حلقة های مخفی مخالف به فعالیت ضد دولتی درامدند." (۱۳) لوی او اثرنک مخالف يې فضل عمر مجددي و، چي د پاچا نوي پروګرامونه يې د شريعه مخالف ګنيل. مجدديان د خپلي نقشبندیه عقیدې له مخي عقیده لري چي د یوه مسلمان ملک واکمنان مکلف دي چي د شرعی قانونو له مخي حکومت وکري، او که يې و نه کړ، خلک دي د هغه مخالفت وکري. فضل عمر مجددي د نقشبندی طریقې د مشر په توګه د پاچا امان الله په مخالفت د مخه له افغانستان خخه وتلى او په اسماعيل خان دېره کې دېره شوئ و. د تاریخپوه ادمک د لیکني له مخي هغه د پاچا ضد تبلیغ تر څنګه د جنوبي او پکتیا له عالمانو سره غونډه وکړه او په دې وغږبدل چې "د ټوانو افغانانو پر ضد کو دتا وشي، او پاچا امان الله په ستندو سره له یوه شوي عمل سره منځ شي." دوی دغه پرېکړه هم وکړه چې "په وروستي ګام کي دي پاچا ګونبه او جمهوري نظام په پښو ودرول شي." (ادمک،

(۱۳۹)

دغه او بد سفر د پاچا په خپل نوبنت و. په کابل کې خسرېي، نوميالي او مجرب محمود طزي، په دغه وخت کې د نه سفر کولو مشوره ورکړه، خو هغه و نه منله. د ايتاليې د ناپل په بنار کې جنرال محمد نادر، او وړونو يې محمد هاشم، او شاه ولې، پاچا ته ئانونه ورسول، او ورته وویل چې "د افغانستان په او سنیو اجتماعي، سیاسي او اقتصادي حالاتو کې د چټکو اصلاحاتو لپاره ډګر برابر نه دئ." د دې مانا دا کېدہ چې دغه سفر و نه کري، او له دغسي اصلاحاتونه لاس واخلي. په عوض يې پاچا جنرال نادر ته وویل چې دي دې افغانستان ته لار شي. "سپاه سالار يې پر امر باندي غورونه کانه و اچول." او په سفر کي يې هم ورسه ملګرتوب ونه کړ. (۱۴) د پاچا مور چې په حکومتي چارو کې فعاله او د ملكې ثريا پر خلاف وه، هم د دغه سفر مخالفه وه، او نه يې غونبتل چې زوي يې "... خپل تاج او تخت په خطر کې کري." (۱۵) (عزيز هندي، ۳۷)

پاچا چې له دغه سفر نه وطن ته ستون شو، هغه پخوانی امان الله هم نه، بلکې د اروپايي کلتور تر تاثير لاندي شوئ و. د غبار په وينا " وقتیکه شاه برگشت آنمرد گذشته نبود. او بسیار خود رای و مغورو شده بود، و با اقدامات عجولانه اي که نمود بزودي افغانستان را مستعد به يك انلاق منفي نمود." (غبار، ۸۱۲ لیکوال عزيز هندی چې پاچا یې له نزدي پېژانده د غبار د نظر په تائید کې د پاچا د وضع د تغير په اړه دليل هم راوري او وايي چې (عزيز هندی، ۵۵): "په اروپا کې له ده نه کوم شاندار استقبال شوئ و، د ده په طبیعت باندي دا تاثير کړئ و، چې دی تر پخوازیات د خپل عقل، پوهی او د فکر د ربستین توب مدعی شي، نو ټکه د هيوا د پرمختګ له پاره چې ده کوم فکرونه او تجویزونه له خان سره لرل، هغه یې سم او د لاس وهنې ورنه ګنل." له همدي امله و، چې پاچا په تركيه کې د هغه مشر اتا ترك ته په همدغې روحيې سره مالومات ورکړل.

اتا ترك و پونته چې " ايا اعلي حضرت په خپل هيوا د کې دومره محبوبيت لري چې د اصلاحاتو خلاف اعمال به د یوه بغاوت په شکل را مينځ ته شي؟ پاچا ئواب ورکړ، چې " ما د منګلود بغاوت په ترڅي کې ترزياته حده د روحانيونو قدرت مات کړ، او دوی زما په هيوا د کې یو مقتدر عنصر ګنل کېږي، چې د حکومت پر ضد د خلکو د راپورته کولو او تحریک کولو قدرت او استعداد لري، خو اوس دغې ډلي ته پخوانی قدرت نه دئ پاتي چې د حکومت پر ضد سرونه راپورته کړي." اتا ترك له ده نه بیا پونته وکړه، چې که بیا هم دغه ډله په دغه کار کې بريالي شوه " اعلي حضرت به وکړاي شي هغوي په خپل قدرت سره و ټپي." [۱] پاچا په ډاه وویل چې " هو، زه په اسانې سره کولای شم چې د خپل پوهېي قدرت په ذريعه د داسي شورشونو او فتنو په تکولو بريالي شم." د اتابرک بله پونته دا وه چې پوچ به د "تحریک" په وخت کې " خپل د سپلين وساتي او تاسي ته به وفادار پاتې شي [۲]." ئواب یې واور بد چې " هو، زه په خپل پوچ کې د بې زیات محبوب، او د دوی په زړه کې ئای لرم." د اتا ترك بله مهمه پونته دا وه چې د بغاوت "... په حال کې تاسي یقین لرئ چې ګاونډي هيوا دونه به د اعلي حضرت د حکومت پر خلاف کار روايي او لاس وهنې و نه کړي [۳]. ئواب یې واور بد چې " زه په دغه خبره کامل یقین لرم چې په دغه حال کې به روس او انګرېز دواره خپلو ژمنو او تړونونو ته په درنه سترګه وګوري، او احترام به یې وکړي." اتابرک بیا ورته مشوره ورکړه چې " څرنګه چې دا قول حالات د اعلي حضرت په موافقت دي، نو دی دا اصلاحات زر تر زړه پیل کړي." خو هغه په پاڼي کې دا هم ورته وویل چې " په تركيه کې هیڅ اصلاحاتو ته هر کلې نه دئ شوئ. ... هغه ما د برچې په خوکه عملی کړي دي. هیڅ او سبدونکې خپل پخوانی دودونه، دستورونه، رواجونه په خپله خونښه نه پېړدې، تر خود وخت حکومت د هغو (د خپلوا) لپاره قدرت استعمال نه کړي." د عزيز هندی د ليکني له مخي (عزيز هندی، ۴۹) " تر دغو وروسته اعلي حضرت تر پخوازیات پر اراده او عزم ټینګ ودرېد. ... دا فکر هم په ده کې پیاوړئ شو چې دی به افغانستان ته د رسېدلوا سره سم اصلاحات په قوت او زور رواجوي." پاچا په ربستیا همدغسي وکړل.

پاچا امان الله وطن ته د رسپدلو په لار کي، د هرات او کندهار له لاري د ۱۹۲۸ کال د جولاي په اوله
ورخ کابل ته ورسپد، او دوه مياشتني وروسته يې لويء جرگه په پغمان کي راوبله.

د پاچا امان الله وروستني لويء جرگه

لويء جرگه په پغمان کي د زرو تنو ولسي استازو، لور پورو چارواکو، علماء، او مخورو کسانو په گډون د ۱۹۲۸ کال د اګست په ۲۹ پرانیستله شوه. قول غوري يې په دریشي ملبس وو، نه وطنی کاليو کي. او هغه توري دریشي، سپین کميس او نكتایي کري، او وریا ورکري وي. غونډي په پنځو ورخو کي سر په سر وشوي، او جرگه د سپتيمبر په دوهمه پاى ته ورسپد. هيری موضوع ګانې ورته وړاندي شوې، چې مهمې او اثرناکي يې دا وي: عسکري خدمت له دوو کلو نه دروکلو ته اوږد شو. ملايان مکلف شول چې امتحان ورکري، او تصدیق ترلاسه کري، او له هغه نه پرته ملايې ونه کري. بانداني ملايان، په تبره له دیوبندي مدرسي نه فارغ ملايان، وطن ته له راتللو نه منع اعلان شول. دا هم فيصله وشوه، چې شرعی محکمي دي له دي وروسته دعواګانې د شواهدو پر بنسټ فيصله کوي، نه د شاهدانو په شهادت. له پنځلس کلونو نه پورته نارينه افغان باندې د وسلو د رانیولو د بابتنه پنځه افغانۍ حواله شوې. له هر حکومتي چارواکي نه وغونښتل شول چې د یوې مياشتني تنخواه اخيستلو نه تېر شي، او هغه دي حکومت ته وبنسي. هر نوئ چارواکي مکلف و ګنډ شو، چې د خپل ماموریت په شروع کي خپله شتمني ثبت کري. پاچا له لومړي وینا نه مخکي له یو سل او پنځو هلکانو، او پنځلسون جونو سره مخه بنې وکړه. هغوي د حاضرينو له مخې تېر شول، او د زده کړو لپاره په موټرو کي د ترکيې په مقصد روان شول. پاچا جرگې ته دغه نظر هم وړاندي کړ، چې نارينه دي له ۲۲ کلنۍ نه، او نجوني دي له اتلس کلنۍ نه د مخه واده و نه کري. حکومتي چارواکي مکلف و ګنډ شول چې یوازې یوه نکاحي بسحه ولري. پاچا د دغې جرگې په درشل کې د جرگې د یو خو تنو سره په یوې خصوصي کتنې کې نسکاره کري وه، چې غواړي دین له دولت نه بېل، او د خوښو کول منع اعلان کري، خود هغو او د خپلو لور پورو چارواکو د مخالفت له امله له هغو نه تېر شو. دغه موضوع به وروسته بيان شي.

پاچا په دغې جرگې اکتفا و نه کړه، او یوه مياشت وروسته يې د اکتوبر په دوهمه د باندانيو چارو وزارت کې د مخورو، علماء، چارواکو، دولتي شورا غرو او باندانيو دېپلوماتو نه جوړه یوه شپږ سوه کسيزه غونډه پرانیستله. په دغې غونډې کې د افغان چارواکو مېرمنو هم ګډون کړئ وو، او دا لومړي ئڅل و چې افغان مېرمنې د خپلو مېرو سره په یوې عمومي، رسمي غونډي کې یو ئاي وي. مقصد دا و چې، پاچا خپل اصلاحي پروګرامونه دوى ته شرح کري، او د هغو له لاري خپل خلک د خپلو اصلاحاتو پر خوارامات کري. پاچا ... هم

خپل باندنسی سفر گتیور وباله، او وې ویل چې د سفر تول لګښت د هغو سوغاتو له ارزښت نه لب دئ چې ورته ورکول شوي دي. خود د هغو خیزونو د رانیولو پیسې ونه بنودلې چې په ایتالیې او فرانسې کې شاوخوا شپږ میلیون او په جرمنی کې شاوخوا خورلس میلیون نقد پرې لګبدلی وو. پاچا امان الله خپل سفر په سیاسی لحاظ گتیور وباله، چې له نورو حکومتونو سره يې د دوستی تروونه لاسلیک کړي، او سوداګری اسانتیاواې برابري کړي دي.

پاچا په دوهمي غونډې کې خرګنده کړه، چې نظامي افسران منع دي چې د روحاڼيونو او پیرانو مریدان وي، او سرتيري بايد دغسي مهارتونه هم زده کړي، چې وروسته تربنې کار اخیستلى وشي. ده دا هم وویل چې نظامي افسران دي په خپله رضا د اصلاحاتو په خاطر له درو میاشتو معاش نه تېر شي. په عین حال کې دا هم وویل چې د سرتیرو معاش به ڈېر شي. په ولايتونو کې يې د بسوونځیو د پرانیستلو وعده هم ورکړه خو زده کوونکې بايد د زده کړي پرمھال واده ونکړي.

په درېیمه وینا کې پاچا امان الله د بسحؤ د ستر په اړه وویل، چې په دوو میاشتو کې به ستر له مینځ نه یووړل شي. پاچا چادری د بسحؤ روغتیا ته خطر وباله، او وې ویل چې دوی دي د چادری پر ئای له ترکي نقاب نه کار واخلي. هغه دا هم وویل چې "... ستر په اسلام کې الزامي نه دئ، او ده بیا خپلې مېرمني ته مخ راواړاوه، او ورنه وغوبنتل چې مخپټونی له مخ نه لیري کړي. هغې د بسحؤ په چکچکو سره همدغسي وکړل." نورو بسحؤ هم مخونه لوح کړل. دا په واقع کې د افعان بسحؤ د مخ لوحی، لومړي ګام و. په ربنتیا هم د اسلام په صدر کې بسحې مخ پتی نه وي. د مخ پتی په اړه په اسلام کې ارشاد نه شته، او مخ پتی یا ستر له باندې نه په اسلامي عربستان کې رواج موندلئ دئ. پاچا امان الله بیا ملايیان د نادانو او متعصبانو په نامه وغندل او د جهالت او تعصب د خپرولو او دوه مخې مسئول وکنل.

پاچا په خلرمه وینا کې وویل چې ده سردار شیراحمد صدراعظم ونوموه، خو هغه ونه کولی شو افغانان وهخوي چې د ده تر لاس لاندې کار وکړي، او تر هغو چې نوي انتخابي پارلمان جوړېږي، دي به د صدارت چاري هم تر سره کوي، څکه چه یوازي دی انقلابي ریفورمونه پلي کولی شي. ده په پای کې زیاته کړه چې "زه یو انقلابي پاچا یم او غواړم د ژوند په هر اړخ کې انقلاب راولم." (ادمک، ۱۲۲-۱۳۷)

د پاچا دغه ویناوي یوازي د اورولو لپاره نه وي، د عمل لپاره وي. "عامو نارينه ووته امر وشو چې مغربي کالي واغوندي.... په لومړي سر کې یوازي خو تفريحي خایونونو ته بې له خولی او لویديچ ډول کاليو ورتګ بند شو، خو وروسته خارندوی ته... حکم وشو چې له هر ډول لاري خخه دي، چې تاکل شوي کالي یې نه وي اغواستي، یوه پیسه د جرمانې په ډول تر لاسه کړي." د بل حکم له مخې "... هیڅ یوه نارينه ته چې اروپا یې

کالی بې نه وي اغوستي د استقلال په مراسمو کې گلهون کولاي نه شي. "داسي هم د یوه بل حکم له مخي" هېڅ بنئي ته د مكتبي برقي د په سرکولو نه پرته له کور خخه د وتلو اجازه نه وي. (عزيز هندي، ۸۱-۷۸) د غبار د ليکنې (مخ ۸۱۳) له مخي، "شاه امر نمود تا در جاده های مخصوص در پايتخت تابلوها کذاشتند و نوشتند هيچ زني با برقع نمی تواند ازینجا عبور کند." پاچا دا امر هم وکړ چې "تمام مردم در شهر کابل درېشی و کلاه بپوشند و در هر چند قدمي پوليis استاد بود که از متخلفين جريمې نقدی ميگرفت." غبار دا هم وايي چې "قطع نظر از مصارف ګراف درېشی، که از توان اکثريت مردم خارج بود، برای تطبيق اين امر هيچ مغازه بزرگی ... موجود نبود. لهذا اغلب د کانداران کلاه های افسران نظامي در سر ميکذاشتند." داسي هم "... سلام دادن با دست منع شده و بايستى برسم فرنگ باید کلاه از سر برداشته شود." دغه حکمونه عملی کېدل، او کابل بناړوال علي احمد لو دين د هغو په عملی کولو کې ډېر فعالیت کاوه. یو څل د بخارا پخوانی پاچا چې کابل ته بې پناه راوري وه د "... پوليis له خوا ودرول شو او جريمې شو، د دې لپاره چې لنگوتۍ بې په سرو." (ستيورت، ۴۱۱)

د حيراني ئاي لا دا دئ چې پاچا له روحانيونو سره په عام محضر کي ناوري سلوک کاوه. د ليکوال عزيز هندي په وينا (عزيز هندي، ۵۸)، هغه وخت چې روحانيان د خارجه وزارت په سالون کي د پاچا د هرکلي د پاره راتول شوي وو، پاچا "... د خپلو درباريانو، ملازمينو، د بهرييو دولتونو سفيرانو سره په اروپائي کاليو کې سالون ته رانتوت، دا دستور صادر شو چې د سلام عليک او ستري ملي پر ئاي دي ټول له سرنه خولی راکښه کري، او په دې ترتیب دي د هغه سلام ته ځواب وویل شي، او بیا د له یوه سرنه تر بل پوري یوه وچه ستري ملي وکړ او تېر شو. د اعليحضرت دا عمل د ده ډلي لپاره بېخي نوئ او د زغملو نه و هغوی د خپلو عقیدو له مخي د ده دا عمل د مذهب په خلاف و ګانه."

خود لوريپورو چارواکو په کورنيو کي د بنټو مخ لوڅي مخ په زياتې دو وه. "... په کابل او پغمان کي بنئي په ډېر و بنايسته کاليو کي په بې پروا ډول هري خواته په سيل او چکر بوختي وي. د هغو کالی اروپائي ډوله، مخونه بېخي لوڅ او سينګار دي." (عزيز هندي، ۷۷). مخ لوڅي عموما مخ په ډېرې دو وه. پاچا مېرمن ثرايا د بنټو د شکایتونو لپاره ادارې ایستلي وي. په هغو کې د مېرو په وړاندې د بنټو عرضونه اورېدل کېدل. چې خپلو مېرمنو ته بې "کافي ډوهي نه ورکوله، وهلي بې، او [امېرمنو] بې طلاق غونبسته." پاچا مېرمن یوه پته بنئينه پوليسي اداره تنظيم کړي وه، چې "... د کابل په ناريئنه وو کي يا حتی د بنټو تر مينځ د هر ډول ارجاعي حرکت خارنه وکړي. زړو بنټو ته وظيفه ورکول کېدله، چې کورونو ته ورشي، او وګوري چې که له هغوی سره نه چلنډ کېده." (ستيورت، ۴۱۱)

پاچا دا هم د اصلاحاتو یوه برخه گنله چې د جمعي ورخي رخصتي د پنجشنبې ورخ کړي، په داسي حال کې چې د جمعي ورخ خلکو ته یو ډول مذهبی ورخ شوي وه. د لیکوالی سټیورت په نظر (ستیورت، ۴۱۱) دا ټول د پاچا د ستر پلان شروع وه. پاچا د خپل پلان د عملی کولو لپاره د باندニو چارو وزارت کې ژوند غوره کړ، او عادي چاري یې محمد ولې ته سپارلي وي. خو په نورو ساحو کې د پاچا امان اللہ د لبرل او ازاد مارکيت د رواجولو له امله پرمختګ شوئ او پانګه وره ډله خلک د هسکېدلو په حال کې وه. په ټولیز ډول "په اقتصادي برخه کې هم یو ژور اوښتون د مینځ ته راتللو په حال کې و، او د خلکو د ژوند خرنګوالي مخ په بنه کېدو و... د سوداګرو منځنۍ طبقه هم د خپل راپرزېدلې حال نه راپورته شوې وه... په کلیو او کورونو کې د لاسي مصنوعاتو جوړولو ته زیات پرمختګ په برخه شوئ و. د حمل او نقل لپاره هره ورخ نوي اسانتياوي را مینځ ته کېدلې". د کابل او پېښور تر مینځ د تجارتی مالونو د لېږدولو لپاره یوه کمپني فعاله شوې وه. "د حکومت له خوا د موټرو دغه ترانسپورتی مؤسسو ته خاص حقوق او واکونه ورکول شول. د هیواد واردات او صادرات ورخ په ورخ مخ په زیات بدرو وو." (عزیز هندی، ۹۷-۹۹)، په ختیځ کې د بند غازی په نامه یو بند جوړ شوئ و، چې ډیری مھکې په خروښې دلې نهر کريم داسي هم په غزنې کې د سلطان محمود پاچا د وخت بند سلطان د فعال کولو لپاره کار کېده. خو د اطرافي سیمو په وګرو کې د بېکاری له امله غربی ډېره وه. داره مارانو او غلو د همدغو بېکاره خلکو په مرسته یو وخت بل وخت دارې اچولي او امنیت یې ګډ وډ کاوه. دغه اجتماعي رنځ لیکوال عزیز هندی په افغانستان کې د لوړې ئڅل لپاره اوږد بیان کړئ او د هغه رول یې په ملي سیاست کې د حبیب اللہ کلکانی په بریالی کېدلو کې بنوولئ.

حکومتی چارواکو په دغه حال کې هم له خپل مقام نه ناورې ګټې پورته کولې، او د حکومت او خلکو د نارضائیت پروا یې نه کوله. حتی نائب الحکومه ګانو هم په خپلو سیمو کې د "دزد بګیر" په نامه ډلي ساتلي، او "... اکثرو لنډ فکرو او طامعو حاکمانو د دوی په منځکر توب له لوتمارو سره اړیکي (ساتلي) او په هر لوت کې به یې خپله برخه اخیستله." (عزیز هندی، ۱۴۲)، له نائب الحکومه ګانو هم پوښتنه کېدلای نشوه، ځکه چې "همه آنها بارکزايی و مربوط به خاندان سراج الخواتین، مادر شاه بودند". تاریخپوه حبیبی د هغونومونه ذکر کړي، او دا یې هم ویلي چې د دوی زیاترو په خپلو ناورې کارونو سره "شاه محبوب و ترقیخواه را از آغوش مردم دور ساختند، و حمایت ازو رو به کاہش نهاد." (حبیبی، جنبش مشروطیت، ۱۷۴)، پاچا مور، سرور سلطان، چې په سراج الخواتین یادېد، په حکومتی چارو کې ګوتی و هلې، او زوی یې د هغې مخه نه نیوله، ځکه چې هغې د هغه په پاچا کېدلو کې رول لوړولئ، او هم یې خپل وراره، والي علي احمد، له هغه سره پخلا کړئ و. والي علي احمد د پاچایي په فکر و سراج الخواتین په سیاست کې هغسي فعاله وه، لکه ناسکه خوابنې یې، بې بې حلیمه چې وه. وروستي د غومره نوم ایستلئ و چې ویل کیده چې نړۍ له امير عبد الرحمن نه ویریږي، او هغه له بې بې

حليمي نه. خو په بحراني وخت کې سراج الخواتين او بي بي حليمي د ملت په گئته کوم مهم کارنه دئ کړئ. په داسي حال کې چې د امير محمد يعقوب خان او غازی محمد ايوب مور، اروابنادي قمر جاني، لوی غازي ملا مشک عالم، او لوی غازي غتې مشر، محمد جان وردګ او نور غازيان د برтанوي یرغلګرو پر ضد هخول. تر ډېره حدې د هغې په هلو څلوا او د پيسو په لګښت و، چې لمسي یې، دوولس کلن موسى جان، په غزنې کې د غازيانو له خوا د پلار پر ئای امير اعلان شو. خو محترم عبدالله کاظم په خپلې یوې ليکنې کې هغه "... از پشتون های فقير" په نامه یادوي، په داسي حال کې چې هغه د اروابناد سعادت خان مومند لور وه، چې څلوبښت کاله د مومندو خان او د برтанويانو سخت مخالف و.

د پاچا امان الله په وخت کې د کابل خلکو کې فکري بدلون راغلئ او مخ په پياوري کېدو و. د اروابناد مجروح په الفاظو (سرگذشت من، ۴۲-۴۳)، "بعد از حصول استقلال در رفت و آمد به خارج زیادت قابل ملاحظه ای رخ داد، که این هم برای احیای شعور سیاسی عامل مهمی به شمار میرفت. ... اصطلاحات و لغات نو از زبان آنها شنیده میشد. منورین و مکتبیان عوض نام عشیره و قبیله، و بجای نام مسکن و ولدیت خود نام ملت و وطن را جانشین ساختند. افق نظر و سیعتر میشد." دوی کوبنبن کاوه "... آزادی سیاسی بیشتر بوجود آید. حتی نام جمهوریت هم از زبانها میخاست، و الغای رژیم پاچاهی را قرار میدادند".

خو دغه "منورین" یوه وره ډله خلک وه. دوی کابل ته منحصر او د پاچا تینګ پلویان وو. "ادمک، ۱۳۸، لیکواله سیپورېت یوازي د جمهوریت غوبنتونکو د نامه ذکر کوي. او غبار وايی (مسیر تاریخ، ۸۱۴)، چې" در بین روشنفکران و طنپرست یکدسته عناصر مرموز بشکل یک حزب نقابدار و مصنوعی رخنه کرده. این نقابداران شارلتان در مرکز و شرق کشور جهت فریفتن مردم شعار های دروغین (انقلابی) میدادند، و ظاهرا از جمهوریت دم میزدند. له "حزب نقابدار" نه د غبار مطلب به د جمهوریت ګوند وي، چې د منشي علي احمد په وینا مشر یې محمد ولی، او غړي یې، د غلام صدیق خرخي په ګډون، یو خو لوړپورې چارواکې وو. په دغه وخت کې له دغه ګوند نه پرته بل ګوند نه. خو محمد ولی قومي او ولسي بنسته نه لاره، او د کابل په تعلیم کړو منورو ډلو باندي یې له پاچا نه وروسته ډېر نفوذ لاره. د مشروطیت حرکت د مخه په افرادو وېشل شوئ و، او که کوم منظم جوړښت یې لاره، هغه له مینځ نه تللئ و. په پاسنيو رسمي کړيو کې وړې ډلي په اشخاصو خېدلې او والي علي احمد هم جمهوریت غوبنته، خو هغه ئانته ډنګوله.

د ډلو سرانو کوبنبن کاوه له رسمي قدرت نه په استفادې سره خپلې ډلي پياوري کړي. غبار (۸۱۷)، د بهسودو د یوه مشر، میر غلام صدیق، له قول نه وايی چې په کوهدا من کې چيرته چې والي علي احمد د تحقیق لپاره تللئ و، یوه شپه یې کلکانی حبیب الله او سید حسین ورته و پېژندل او وویل چې "... ما تا کون سه برادر

بوديم؛ حالا چار برادر شديم» د منشي علي احمد د ليكنى له مخي، پاچا چې په سفر کې و، نائب السلطنه يې، محمدولي په قلعه مراد بيگ کې، په خپل کور کې د حبيب الله کلکاني سره د شبې په پتهه ليدل او ورته ويل چې که دې يې و بنسې پاچا به يې ونه بنسې له حبيب الله کلکاني سره د همدغو کتنو له امله به وو چې محمدولي د پاچا امان الله د وخت يوازي لور پوري چارواکۍ و، چې د حبيب الله د امارت په وخت کې په کابل کې مامون او سپده، په داسي حال کې چې خونور لور پوري چارواکۍ، د محمدزې سردارانو په ګډون، وڅل شول. لا عجبه داده چې د شاه اغا صديق مجددي په روایت د ۱۹۲۸ کال په نومبر کې د صاحبزاده عبدالله مجددي په کور کې کلکاني حبيب الله، له يو خونور مخورو، د حيات الله عزالدوله په ګډون، د دغې يوي ناستي لپاره بلل شوئ و، چې د پاچا پر ضد پاخون تحريک کړي. پاچا، د دوی په نظر، د شريعت خلاف شوئ و. په يوي مخکنې غونډه کې د پاچا مشرور، سردار عنایت الله هم ګډون کړئ و، خو په دغې دوهمي غونډې کې يې د وعدې پرخلاف ګډون ونه کړ. (۱۵) دغه روایت د يوې سرچشمې له مخي دئ او تائید ته اړه لري. وروسته حبيب الله چې د سردار عنایت الله پاچائي ونه منله، دغه روایت يو خه قوي کوي. په هر حال، غلام صديق (خرخي) په خپل وار، له کابل نه د شينوارو دوه مشران خپل قوم ته واستول چې د پاچا پر ضد پاخون تحريک کړي. د پاچا ضد دغه ورانکاري او کړه د يوي لري پيل شو. په شلمې پېړۍ کې، د طالبانو د رجيم نه پرته، نور تهول حکومتونه د رقيبو لور پورو چارواکو د ورانکاريyo او کړو په نتيجه کې نسکور شوي دي.

د پاچا امان الله په وخت کې د ډلو مشران هم سره وران وو، او پاچا نه غوبته او يا يې نه شو کولی سره متحد يې کړي. د اروپا د سفر نه وروسته "... د هغه د وزیرانو تر مینځ بې اتفاقې رامینځ ته شوې وه." (عزيز هندي، ۲۱). د دغې بې اتفاقې دليل دا و چې پاچا دې لپاره چې خپل انقلابي پروګرامونه په قوت پر مخ بوزي، لور قدرت ټانله منحصر کاوه. په دغه کار سره د وزیرانو صلاحیت لوبده له لوبي جرګې نه وروسته سردار شېر احمد ته پاچا بلنه ورکړه چې، لوړۍ وزیر یا صدراعظم وي، خو تولو هغو، په تېره غلام صديق چې د هغه وزیران ونومول شول، ونه غوبښل چې د هغه تر لاس لاندې کار وکړي. ستیورېت لا وايي (۴۰۰) چې او پخپله امان الله د کابينې غړو هر ځانګړې وزیر ته په پتهه ته او مشوره ورکوله، چې [د هغه تر لاس لاندې] له خدمت نه سر وغروي. پاچا او سردار شېر احمد له اول نه سره وران و، لکه پاچا او والي علي احمد چې سره وران وو. پاچا په پاڼ کې د سپتيمبر پر ۲۲ مه خرګنده کړه چې، خرنګه چې ممکنه نه ده د کوم صدراعظم په مشری کابينې جوړه شي، نو دې لا هم د دولت او حکومت سرواليي کوي. پاچا په دې دول د صدارت مسئولیت ټان ته متوجه کړ، چې پايله يې ورته ګرانه تمامه شوه.

د ده په اخري حکومت کي د امنيتي چارو افسران دا وو: عبدالعزيز بارکزی د حرب وزير، محمود سامي د قول اردو قوماندان او عبدالاحد (مايار) داخله وزير، غلام صديق (خرخي) د باندانيو چارو وزير و محمود طرزی، چې د تجربې خاوند او د پاچا ربستينې خواخوبئ و، له نظرنه لوپدلئ و. په دې چې د پاچا مور د هغه د لور ياني ملکې ثريا سره مخالفه وه. د پاچا د کورني، دغه ستونزه ترا خيره پوري پاتي وه. خو پاچا ډاهه و چې د ستري جرگې له لاري، چې دې بې مؤسس و، د ولس له ملاتر نه به بهره من او په اوضاع به حاكم وي. له همدي امله و، چې ده خرگنده کړي وه چې لوبيي جرگې به په منظم ډول کيږي، او چاري به د هغو په مشوره اجرا کيږي. دا چې د ده حکومت د پغمان د لوبيي جرگې د استازو بې ساري عزت وکړ، په دغه مقصد و چې په دوي کې به دغسي یوه پياورې ډله هسکه شي چې "... د پاچا د نويو فکرونو هر ډول ننګه او ملاتر وکړي."، خو هسي چې پاچا فکر کاوه هغسي ونه شول. "سره له دې هم چا فکرنه کاوه چې" ... همدا وکيلان چې نن یې دغومره قدر کيږي، کله به چې ... خپلو کورو ته ستانه شي په هر ئاي کي به د پاچا پر خلاف د الحاد او بې ديني تبلیغ کوي.

(عزيز هندي، ۲۲)

د پاچا ضد تبلیغونه او بغاوتونه

لويء جرگه لا پای ته نه وه رسپدلي، چې پاچا له غټو ستونزو سره مخ شو. غبار (۸۱۷) د نورو له قول نه هغه د "... حلقة مخصوص حضرات مجددی به شمول بعضی سرداران بزرگ و روحانیون مشهور" کار بولي. د غبار مطلب به د شاه اغا مجددی روایت وي چې بیان بې د مخه شوئ دئ. د قاضيانو د اعدام پايلې هم پاچا ته ګراني تمامې شوې. دغه قصه د مخه د منشي علي احمد د روایت له مخې بیان شوئ. ليکواله ستیورت (۳۹۰-۳۹۳) د هغې بیان، په تفصیل خو په لو تفاوت، کوي. دغه پېښه د ۱۹۲۸ کال د اګست میاشتې په اخرو کې بنېي، او شمېر بې هم نهه تنه، د پخوانۍ ستر قاضي عبد الرحمن بېگتوتی په سروالي بنېي. هغه دا هم وايې چې د قاضيانو له اعدام نه وروسته ملايانو په لوګر، کوهستان او کابل بشار کې پاچا ضد تبلیغونه ته زور ورکړ، چې د هغو له امله شاوخوا لس تنه ملايان په کابل، نزدي لس تنه په خوست او شاوخوا پنځلس تنه په کوهستان کې بندې شول. د مؤلف فضل غني مجددی په وینا حتی "بعضی از وزرا و بزرگان دولت موقف امان الله خان را تائید نکردن، مثل محمود طرزی، عبدالهادي خان وزیر تجارت و عبد الرحمن لودی همه استعفای خود را تقديم پادشاه کردن." (۱۶)، په خلکو کې هم ويل کېدل، چې پاچا غواړي د کمال اتاترک په شان ملايان وحېي، شرع پر پردي او د ملک نظام سیکولر کړي. داسي نسکاري چې د پاچا په کامپ کې د قاضيانو د اعدام په پايلو چا فکرنه دئ کړي. دوي به په دې فکر وو، چې په دغه اعدامونو سره به د حکومت مخالفان عبرت و اخلي

او پوه شي چې حکومت پیاوړئ او په اوضاع حاکم دئ، خو دوى دې ته ملتفت نه وو چې او ازې تر ډېره حده په نالوستې افغان ټولنه کې په ګړندي ډول خپرېږي او خلک پاروي، هغه هم چې د قاضيانو د مظلوميت په اړه وي. لیکوواله ستیورېت وايې چې "له کابل نه د باندي، په ولايتونو کې خلکو په ازاد ډول ویل چې پاچا به حتماً لېونې وي." (ستیورېت، ۴۰۲)، خو په کابل کې حکومتي چارواکو د پاچا ملاتر کاوه. دوى هغه پرمختګ ستایه چې پاچا ورته ملا تړلي وه، خو ویل کېدہ چې دوي غوره مالان دي، او هغه خه وايې چې پاچا يې غواړي. خودغه خلک هم د پاچا په اصلاحاتو زیانمن کېدل. پاچا کوبنښ کاوه د دوي د هغو عوایدو مخه ونیسي چې په هغو سره يې اروپا يې دریشی، ګانې او ګړندي موږونه رانیوں. په دې ډول پاچا له منورو ایده یالستي ټوانانو نه پرته ربنتیني متحدان نه لرل، او خپل درېغ يې هم نه ټینګ کوه. "هغه نژدي یوازي و." (ستیورېت، ۴۲۰)

د شنوارو یاغي توب

په همدغه حال کې و چې شنواري د ۱۹۲۸ کال د نومبر په ۱۴ مه یاغي شول. دوى لا د مخه په اکتوبر کې هڅه کړې وه چې د هغو نجونو د تګ مخه ونیسي چې د جلال اباد-ډکې په لارترکې ته د زده کړې لپاره تللى، خو شنواري په دې کې بریالي نه شول. عزيز هندی وايې چې کشكۍ چې دوي بریالي شوي واي، چې په هغه حال کې ممکن پاچا پر ئای پاتې واي، چې دې يې اخلاقمن و. دې دا هم وايې چې د دغه نجونو ډېر پلرونې هم ناراض وو، چې لوني يې د باندي استولي کېږي او ویل کېدہ چې دوى د شنوارو لویان تحریک کړي وو. عزيز هندی، ۲۴۳، ستیورېت، ۴۱۳)

غبار (۸۱۸) د سنگو خپل شنوارو بغاوت د کوچیانو سره د هغو د یوې نښتې نتیجه ګنې، چې په هغې کې خو تنه شنواري تلف شول، دوى قاتلان ونیوں او حکومتي چارواکو ته يې و سپارل، خو هغو قاتلان خوشې کړل. او شنواري بیا د حکومت پر ضد جګ شول. ستیورېت دغه پېښه د هغو د یاغیگری نه خو ورځي وروسته بنېي، خو هغه د قاتلانو خوشې کېدل د بدوله امله ګنې، او بیا وايې چې په دغه کار سره شنواري دومره وتور بدل، چې "د انتقام قانون" ته يې رجوع وکړه. (ستیورېت، ۴۱۷). منشي علی احمد د شنوارو د یاغي توب مخکبان محمد افضل او محمد علم بولې، چې دواړه د سنگو خیل شنوارو مشران وو. دوى په دغه وخت کې په کابل کې وو. هلته غلام صدیق خرخي و هڅول چې خپل قوم و پاخون ته و هڅوي. په شنوارو کې دوى خپلو قومیانو ته وویل چې "پربکړه داده چې د دوى لوني به د زده کړې لپاره ترکې ته واستولي شي، خو [مګر] دا چې دوى د هري یوې د معافي کېدولو په لار کې پنځه سوه روپې. ولګوی" سنگو خپل د شنوارو د درو نورو خانګو-علې شېر خپل، سه پاۍ او مندوزې-کې، ترتولو مهمه خانګه وه، او په دغه وخت کې ملک محمد افضل او

ملک محمد علم دغومره فعال وو، چې هم يې خپل قوم د پاچا پر ضد و لمسوه او وروسته يې د حبیب الله کلکانی په امارت کې په قومي او ملي سیاست کې فعاله مخکنې وکړه. محمد افضل لیکل او لوستل هم کولی شول. لکه چې د مخه ویل شوئ، شنواري د عجب خان اپريدي په موضوع کې له حکومت نه د انتقام اخيستنلو موقع ته سترګي په لار وو.

دوی سمدلاسه د ډکې او بتی کوت لار بنده کړه او په اچین کې يې حکومتي مرکز چور کړ، او چارواکي يې بندی کړل. د جلال اباد اعلى حاکم پاچا له دغې پیښي نه په تليفون کې خبر کړ. پاچا ورته ډاډ ورکړ چې "دی الوتكۍ، پوئ او وسلې لري، او خنګه چې سلطنت يې په بین المللی بنسته ولاړ دئ، دی د دغسي بغاوتونو پروا چندان نه کوي." (ستيوريټ، ۴۱۷)، پاچا په عين حال کې اعلى حاکم ته هدایت وکړ، چې شنوارو ته دې یوه درې کسيزه جرګه واستوله شي، خو په هغې کې دې ملا، حضرت او سيد نه وي. اعلى حاکم همدغسي وکړل، خو په غني خپل کې هغه له اويا خخه ډپرو شنوارو چور کړه. په همدغه وخت کې نور شنواري هم له سنگو خبل سره يو ئای شول او تولو په ګله د پیش بولک په چونې برید وکړ. سرتیرو د زړه مقاومت ونه کړ، او یاغيانو د هغو وسلې او د خزانې پيسې ترلاسه کړي. شنواري په دغه ډول د وسلو خاوندان شول.

حکومت بیا د لوړي خل لپاره د نومبر په شلمه شنواري بمباري کړل. د الوتكو پیلوټان افغانان او شورویان وو. تبلیغی پاني يې په شنوارو وغورخول شوئ، چې په هغو کې يې دا د "علم او جهل" جګړه وبلله. (ستيوريټ، ۴۲۰)

پاچا په یوه کتنې کې د برтанوي هند سفير، همفريز، ته وویل، چې "شنواري زما د دېمنانو له خوا، چې ملايان دي، هڅول شوي دي، او دوی زما د اصلاحاتو په اړه غلطې او azi خپروې." هغه ورته وویل چې "ملايان د خپل شته والي لپاره جنګکېږي." او دا چې دغه بمباري د روسي پیلوټانو له خوا کېږي، خلک يې ناراضه کړي دي. همفريز بیا ره ورته کړه چې په تاسي باندي د قومي خلکو له خوا د اسلام ضد تور لګول کېږي، او دا چې تاسي کسبي ملدان ګمارئ چې ستاسي رعيت بمباري کړي، دغو تورو نو ته اعتبار ورکوي." (ستيوريټ، ۴۲۰)، غبار هم وايې، چې همفريز شاه ته وویل چې "... اعليحضرت تمام طبقات مردم را مخالف خویش ساخته. روحانيون، دهقان ها، تجار و عساکر همه از ريفورم های جديده و تزييده ماليات ناراضي ګردیده اند." غبار دا هم وايې چې همفريز بیا مشوره ورکړه چې "... شاه باید با تمام قوا در صلح و اشتېي با رهبران شورش شنوار بکوشد تا اغتشاش در محل خود محدود بماند، ورنه اگر مهمند ها با اغتشاشيون پيوستند، خطر عظيم خواهد شد." (غبار، ۸۱۹). داسي پېښه شوھ چې خو ورځې وروسته دوو روسي پیلوټانو په افغان سرتیرو باندي

په سهو بمونه وغورخوول، چي له امله يې دېرش تنه تلف او ڈېرنور تېي شول. (ستيورت، ۲۰۱۴)، په دغه حال کې د جلال اباد بنار ساتنه مهمه شوه.

يو شمېر خوکيانې د بنار د ساتني لپاره ورسېدل، خو نظامي قوماندان چې له کابل نه جلال اباد ته ورسېدل، نه په هغو او نه په نورو ايله جاريyo اعتماد درلود، چې د رضاکارو په نامه هلتنه رسيدلي وو. دغه قوماندان مومندو ته د وسلو وېش بند کړ، او په بنار کې يې نظامي حکومت اعلان کړ. په دغه وخت کې او azi چې شنواري او مومندان غواړي چې په بنار نزوې او چور يې کړي. د مومندو نفوذناک روحاڼي، د چکنور ملا، تر دغه وخته دوى ارام ساتلي وو، خو هغه له پاچا نه هم غوبنتي و، چې خپل اصلاحي پروګرمونه ودروي. پاچا د هغه غوبنتنه هم ونه منله. هغه بیا "شنواري وھخول چې په بنار و دانګي، په دغه مقصد چې افغان حکومت د هغه غوبنتني ومني." (ستيورت، ۲۰۱۴)، محمد ګل مومند له پاچا نه په تيليفون کې وغوبنتل چې جلال اباد ته نور پوچ واستوي، او که نه دغه بنار به په خو ورخو کې له لاسه ووزي. پاچا یو خه توپونه او وسلې جلال اباد ته واستول، خو قوماندان محمد ګل مومند ته يې دا هم وویل، چې د دسمبر تر پایه پوري له شنوارو سره و نه جنګيږي. خو شنواري د نومبر په ۲۹ مه د کابل وره له لاري بنار ته ننوتل. بنار ته د ننوتل د مخه له بنار نه دباندي بنوونځي سوچوول شوي وو.

شنوارو بیا په یوې لس ماده ايزې خرگندونې کې د پاچا د ټولو اصلاحي پروګرمونو لغو کول وغوبنتل او په پاچا يې هم د "کافر" حکم وکړ. په عین حال کې پنځسو شنوارو په جلال اباد کې د برتانوي هند قونسلګري بنده کړه. قونسل محمد جهانګير هغو ته وویل چې دی او هئيت يې د پاچا د دولت مېلمانه دي، خو ځواب يې واورې ډېر چې پاچا "کافر" دئ او مېلمانه يې د رعایت مستحق نه دي. "شنوارو بیا قونسلګري چور کړه، اور يې ورته واچوه، خو له چارواکو سره يې غرض ونه کړ." (ادمک، ۱۳۹، ستيورت، ۲۰۱۴). جلال اباد ته لوبيي لاري د یاغي توب له پیل نه بندې شوې وې.

دا به د همفریز د مشوري په اثر و، چې پاچا سردار شېراحمد او غلام صديق جلال اباد ته واستول، چې کشاله له یاغيانو سره د خبرو له لاري هواره کړي. شنوارو په درو ناستو کې (دسمبر ۲۰۱۴)، خپلې غوبنتې ورته وړاندي کړي. غوبنتني يې دا وې، چې ټول ريفورمونه دي، د هشت نفری جلبي سيسټم په ګډون لغو شي، نجوني دي له اروپا خخه بيرته راوغوبنتلې شي، د ملایانو او سیدانو په چارو کې دي مداخله و نه شي؛ او د دوى پر ضد دي له انتقامي اقدام نه ډډه وشي. (ادمک، ۱۴۱). ستيورت نوري غوبنتني هم پري اضافه کوي، چې ډيري مهمي يې دا وې، چې پاچا بايد خپله مېرمن "طلاقه کړي"، محمود طرزی بندې او کورنۍ يې له ملکه بېرون کړي. (ستيورت، ۲۰۱۴). غبار (۸۲۰)، لا دا هم وايي چې "درین ضمن سردار شیراحمد خان يک پیشنهاد بیست و یک

فقره اي از طرف شنواري ها به کابل فرستاد، که در طی آن عزل شاه، وليعهد و حکام و کابينه با اخراج محمود طرزی از افغانستان مطالبه شده بود. غبار ديو شمېرنورو مخورو افغان لويانو ذكر هم کوي، چې د سولي د خوندي کولو لپاره يې کوبښونه وکړل، خو په مقصد و نه رسېدل.

فيض محمد او عزيز هندي د دغه هيئت په ناكامي کي د هغه د سروالانو و تخربي رول ته ګوته نيسني د عزيز هندي په وينا سردار شيراحمد شنوارو ته اختار ورکړ، چې "عبدالرحمن خان یوازې ستاسي له سرونو څخه منارونه جوړ کړي وو، خوزه به ستاسي خاوره هم په شنوارو کې پړي نه بدم، او هغه به کابل ته یوسم." (عزيز هندي، ۲۵۲) د فيض محمد په وينا په جلال اباد باندي د شنوارو حمله د غلام صديق په لمسه وه، په دي ډول چې "غلام صديق خود را به مت مردين دوست نموده ايشان را به بندی کردن خود و حمله بر شهر جلال اباد و شيراحمد خان نمودن ترغیب کرده." (فيض محمد، انقلاب، ۱۷، ۳۳) غلام صديق په شنوارو باندي نفوذ لاره. ده لا د مخه د هغو دوه مشراند خپل قوم د پاخولو لپاره لمسولي وو. دی د نوميالي اروابناد سپاه سالار غلام حيدر څرخي زوي و، چې هغه د امير عبدالرحمن په وخت کي د مشرقي د نظامي او ملكي چارو د اعلى حاكم په توګه له شنوارو سره په بنه چلنډ کې نوم ايستلئ و. خوله غلام صديق نه چې توقع کېدله، چې شنوار به ارام کړي، هغه دغه کار ونه کړ. په نتيجه کې د دوى هيئت په مقصد ونه رسېدل، او پاچا بیا د شنوارو د ارامولو لپاره د محمود ياور په مشری یوه نظامي قوه واستوله، خو دغه قوه له ن ملي نه اخوا تللی نه شوه، او په خپل ماموريت کې ناكame شوه. پاچا له ناچاري، خپل ماما زوي، پخوانۍ والي علي احمد، د تنظيمې رئيس په توګه د یوې نظامي قوي په قومانداني هغې خوا ته واستلوئ. دی تر ډېره حده په خپل ماموريت کې بریالي شو، خود ماموريت نتبجه بې لا معلومه نه وه، چې پاچا امان الله د حبيب الله کلکاني او ډلي له خواله د غسي خطر سره مخامنځ شو، چې له پاچايي نه يې هم لاس واخیست. که خه هم پاچا د نوي کال د جنوری په پنځمه خپل اصلاحی پروګرامونه لغوا اعلان کړي وو، (ادمک، ۱۴۲) لکه چې خوست د یاغي توب په اخري کې هم د خپل اصلاحاتو لغوا اعلام کړي وه. خودواړه يې هغه وخت اعلان کړل، چې وخت له وخته تبرو، او مؤثر واقع نه شول.

حبيب الله په نا ارام کوه د امن او سید حسين په ناکرار کوهستان کې

د شنوارو بغاوت لایا ته رسېدلئ نه و چې په کوه د امن کې کلکاني حبيب الله، چې په عامه ژبه په سقاو زوي یاديږي، د ډسمبر له دوهمي او نه، نه وروسته، تر پخوا ډېر جدي شو، او په دغه ډول حکومت له بل خطر سره مخ شو. دغه خطر که خه هم د شنوارو د خطر په اندازه غتنه و خو، کابل ته د نژدي والي له امله، تر هغه مهم کېدلی شو، خولکه خنګه چې وبه ليدل شي، حکومتي چارواکي دغې نکټې ته متوجهه نه وو.

حبيب الله چي په ۱۹۲۸ کي شاوخوا د خلوبنستو کلونو و، د کوهدامن د کلکان د کلي " ... یو معمولي بې وزلى او نوم ورکئ سپى و." د ادمك د روایت (۱۴۳)، له مخي د ده اوله نوكري په قلعه مراد بىگ کي د محمد ولې په کور کي وه. د يوه بل روایت له مخي د ده اوله نوكري د کوهدامن د ملك محسن په کور کي وه. حبيب الله په قطعه نمونه کي سرتبرئ شو. دغه قطعه د تركي په جمال پاشا د افغان پوچ لپاره د نموني په توګه تنظيم شوي وه، خو هغه د خوست د پاخون نه د مخه له مينچ نه تللې وه. عزيز هندي په دغه قطعه کي کپتان و. دى وايي چې حبيب الله يوه ورخ له اجازې نه پرته کورته ته، چي د ده او د پيره دارانو ترميچ نښته وشوه. حبيب الله د پيره دار په توپک سره هغه وواژه، او ياغي شو، او پېښور ته و تښتېد. هلتې یې یو کال د چاييو دوکان و چلوه. بیا پاره چنار ته لار، خو هلتې یې د غلا په تور یوولس مياشتې په بند کې تيري کړي، او چې له بند نه خلاص شود منګلو په بغاوت کي یې د حکومت پر ضد برخه واخیسته. یو خو سرتبری یې ووژل او بیا یې په خپلي سيمې، کوهدامن، کې په داره ماري شروع وکړه، خو فيض محمد (۱۴)، وايي چې حبيب الله له اول نه له غريبي نه غلا ته ملا تړلې وه. دى په قطعه نمونه کي د هغه نوكري هم نه يادوي، خو په پېښور او توګي کي د هغه له ستونمن زوند نه غربېږي.

حبيب الله چې کوهدامن ته ستون شو، له يوه عادي غله نه زييات نه و. د چاريکارو سيد حسين تر هغه خطرناک داره مارو. دى د مخه د یوې نسخې په قضيې کې د دوو کسو د وژولو له امله فرار او ياغي شوئ و. دى د شتو خاوند و. " خلک له هغه خخه ډېر ډارېدل او هغه په دومره زره ورتیا چي د خپلو خو تنو ملګرو سره به بسارونونه ننوت او له لوټماري، وروسته به بيرته تلو، او چا د هغه سره د مقابلې توان نه لاره." (عزيز هندي، ۳۲۹) د سيد حسين په لاس کي به هر وخت توپانچه وه، او چې به په چا په غوشه شو، سمدلاسه به یې پري فير کاوه. د حبيب الله او سيد حسين په داره ماري سره کوهدامن او کوهستان نا ارامي سيمې شوي.

حبيب الله کوهدامن ته تر راتللو وروسته د فيض محمد (۱۵)، په وينا "ترک اقامت در خانه و لانه خود گفته، با چند تن دوستانی که با او همراز و انباز بودند، شب به جاي و روز به جاي... گذرانیده، از غلبه جوع اقدام در سرقت و اكل مال حرام و ریختن خون ضعفای انام نموده، و رفته رفته به علاقه دار و حاکم کوهدامن و کوهستان به دادن حصه مال از مردم یار گردیده از خوف دستگیر شدن ايمن و مطمئن گشت." فيض محمد دا هم وايي چې "حتى محمد ولې خان... با او عهد امان جان در بين نهاده و پول و تفنگ و فشنگ داده، اسوده خاطرش ساخت." مؤلف سيد رسول هم وايي چې "محمد ولې با اين ناز و نعمت او [امان الله] با بچه سقاو هم دست بوده و به او کمک مينمود." (۱۷)، پخپله محمد ولې "هم د دغه داره مار له دغه داره مار [حبيب الله] سره تماس نیول منلې، خو هغه دا هم ويلې چې ده دا کارد امان الله په خبرتیا او امرونو سره کړئ دئ." (ستپورت، ۵۷۴)

ستیورت (۴۳۵) له غریبانو سره د حبیب الله له سخاوت نه هم غریبی او وايی چې په دغه سخاوت سره " هغه ئان له غله نه وچت کړ. " هغې حبیب الله حتى د انګلستان د رابن هوډ په قطار کې هم ودروه، چې شته من به یې لوټول، او له بې وزلو سره به یې مرسته کوله. غبار وايی چې "... بچه سقا نیز در کاپیسا و پروان دسته دزدي فراهم کرد و به سرقت و قطع طریق پرداخت؛ او شبها دزدي میکرد و روزها در کوه‌ها متواری میگردید، و دستگیری او برای پولیس محل مشکل میگردید. ساحه فعالیت او انقدر وسیع شد که حتی اگر شبی با دسته خود به خانه وارد میشد، صاحب خانه، از ترس جان، خاموشانه او را تغذیه میکرد و به حکومت اطلاعی نمیداد. کار او به جایی رسید که مقداری پول از خزانه مزار به کابل می‌امد، و همینکه بچه سقا شنید، راه را گرفت و پول را ربود، و تعقیب حکومت محل به جایی نرسید." (غبار، ۸۲۱) ډېره موده نه وه تپه شوې چې حبیب الله او سید حسین دغومره زړه ور شول چې " حتی بر بازرگانان کابل که مال التجاره، از قبیل پوست قره قل و قالین و اجناس روسي از ترکستان حمل و در کابل نقل میدادند، پول حواله کرده و ایشان مكتوب حواله او را به حکومت نموده، از بیم اینکه مال تجارت ایشان را از عرض راه نچاپند، ناچار پول همی دادند و حکومت به دستجات قشون سواره و پیاده عزم تعقیب و گرفتاری انها نکرده، تا که نیرو در بازو یافته، و جنگ‌ها در بین حکومت و ایشان واقع گشته، که چند تن به قتل رسیده، بدست نیافتادند. " (فیض محمد، ۱۵) غبار (۸۲۱) وايی چې " در قوس که اتش اغتشاش ننگرهار تیز شد، حکومت محل ملک محسن و چند نفری را به سبب امداد به بچه سقا محبوسا به کابل اعزام نمود. متعاقبا دولت، احمد علی خان، رئیس بلدیه کابل، را به حیث رئیس تنظیمه کاپیسا و پروان با اختیارات تامه اعزام کرد، تا از پشت سر مطمئن بوده به اطفای شورش ننگرهار پرداخته بتواند. "

احمد علی لودین په خپل دغه ماموریت کې د جرگې لارونیوله، لکه سردار شیراحمد چې د مخه په ننگرهار کې له شنوارو سره نیولي وه، اول یې له حکومت نه وغونبستل هغه بندیان ازاد کړي چې له حبیب الله سره یې د مرستی کولو له امله نیولي وو، بیا یې د کاپیسا او پروان له مشرانو سره جرگه وکړه. د جرگې فيصله دا شوه چې له حبیب الله سره دې پوهاوی وشي. په عین حال کې دوی ومنله چې "... در جلب قوه‌های محلی به دولت خدمت نماید. " لودین وروسته له هغه چې له مرکز نه یې صلاحیت تر لاسه کړ، له شخص حبیب الله او سید حسین سره په باغ عاروق کې جرگه شو. هلتنه یې "... عهدنامه و انهم در حاشیه قران با دو نفر مذکور امضا کرد. درین معاهده بچه سقا قبول کرد که از مخالفت با دولت و شرارت دست بکشد. در مقابل دولت تعهد نمود که جرایم بچه سقا و سید حسین را عفو نماید. " لودین بیا د حرب وزیر نه په تلیفون کې وغونبستل چې "... هشتاد و دو تفنج و کارتوس با معاش و رتبه غوند مشری به هردو نفر، بچه سقا و سید حسین داده شود. " (فیض محمد، ۱۶) غبار (۸۲۱) په دې ډول دغومړه مارانو، چې د قانون او شريعه پر خلاف خپل وطنوال وژلي او امنیت یې ګله ود

کړئ وو، سمله لاسه د ډسمبر په ۱۲ مه د دغسيي رسمي هيٺيت او رسمي مقامونو خاوندان شول چې پخپله به هم ورته حیران وو. حبیب الله کلکاني یو غريب، نالوستئ کليوالو، خو ساده نه و، د سفر او بندی توب کړاونو، او د ژوند نورو ترخو تجربو د هغه عقلی قوه پياوري کړي وه، چې په دې فکر کي شو، چې پاچا کوم هغه سلوک چې له ګوډ ملا عبدالله سره کړئ و، ممکن له ده سره هم هغسيي وکړي، او له مينځ نه یې یوسې د فيض محمد په الفاظو " ملا عبدالله با جمعي از بانيان فساد بعد امان الله خان و سوګند قران در کابل امده به یاسارسيد." (فيض محمد، ۳۲) حبیب الله دې لپاره چې دی هم د ګوډ ملا په شان له مينځ نه یورېل نه شي، په سرای خواجه کې د احمد علي لودين په نامه له شخص پاچا سره په تليفون کې وغږيد، چې د ځان په اړه د پاچا امان الله په نيت پوه شي. دغه تليفوني مکالمه د مخه په تفصيل سره بيان شوي ده، کومي تليفوني مکالمې چې په ټول افغان ولس او په خاص ډول پخپله په پاچا امان الله ژور اثر کړئ، همدا مکالمه وه، خو پاچا په هغه وخت کې هغه په جدي ډول په نظر کې ونه نیوله.

پاچا د شنوارو د څيلو لپاره له ټول افغانستان نه ايله جاري يا قومي مليشيا وي غونبشي- له لوګر، پکتیا نه (منګل، ځدران، ځائي، ځمکني، مقبل، وزير او احمدزيو) نه، له میدان، وردګ، غزنې او بهسودو څخه، له پنجشیر، نجراب، تکاو، ریزه کوهستان او غورښندنه، له پغمان، چاردهي نه، له مزار، قندھار، هرات او قطعن نه یې احتیاطي او نظامي پوچ هم وغونبته. (فيض محمد، ۱۸) خودا یوه پروسه وه چې وخت، تنظيم او وسله وال کېدل یې غونبستل. د منظم پوچ پرخلاف چې هم وسله وال او هم د کسبې افسرانو تر قومندي لاندي په لړ وخت کې د جنګ ډګر ته استول کېدلې شي. حکومت به د مشرقي په غير شنواري قومونو او خلکو اعتبار نه لاره، چې د هغوي ايله جاري یې نه وه غونبشي، سره له دې چې هغه په کم وخت او نسبتاً لړ لګښت سره تنظيم کېدلای او د شنوارو پرخلاف استول کېدلای شو. ډېره مهمه لا دا ده چې، په کابل کې به لا منظم پوچ لړو، چې حکومت دغسيي لوی کارته لاس واچاوه. په کابل کې چې منظم پوچ هر خومره، زياتره برخه یې ننګرهار ته استول شوي وه. ستیورت په دغه وخت کې د کابل پوچ یو نیم زرنېي. (ستیورت، ۴۳۸) نور لیکوالان په کابل کې په دغه وخت کې د پوچ د شمېر په اړه یا چوب دي، يا وايې چې کابل له پوچ نه خالي و.

مهمه دا هم ده چې د حرب وزارت چارواکي او په سرکې یې پخپله وزير، سردار عبدالعزيز، دغسيي کسان نه وو چې په دغسيي اضطراري حال او غېر عادي ژمي کي د راتلونکو ايله جاري تو تنظيم وکولی شي. مليشياوو ته له زېرمه تونونه وسلې ورکول کېدلې، خو مشران یې د نامه او تجربې خاوندان نه وو. یوازې د احمدزيو د ايله جاري مشر مالوم و، چې هغه مير غوث الدین و. د بنار او چاردهي خلکو ته د هغود کلانترو له لارې وسلې ورکړل شوي. ايله جاري په کابل کې په پرله پسې راتګ سره دا سې حال جوړ کړئ وو، لکه په کابل کې چې حکومت نه وي.

له بلي خوا له تيليفوني مکالمې نه وروسته حبیب الله ته خبره د مرګ او ژوند وه. فکر به يې کاوه چې تر هغو چې امان الله په واک کې وي دي په افغانستان کې ژوندی پاتي کېدلی نه شي. خوله دي وروسته د پیښو په اړه ليکني سره توپير لري. د بلکې په ډول، فيض محمد (۱۸)، وايې چې حبیب الله او سید حسین دواړو په ګډه اول چاريکار ونيوه، او بيا يې احمد علي په جبل سراج کي له اتلسو ورڅو محاصرې نه وروسته تسلیمېدو ته اړ کړ او "احمد علي خان (باعده اي) از سواران نظام شاهي و پیاده به تخلیه اړګ جبل سراج رضا داده و عهد امان جان خود با ايشان در میان نهاده، قلعه و قورخانه و خزانه را که در انجا بود با هژده ضرب توب ماشینګن و قلعه شکن و مقداري از تفنگ به یاغيان تسلیم نموده، راه فرار جانب کابل را پیمود، و دزادان از تصرف اين اړګ پادشاهي مکنتي از پول نقد و اسلحه بدست او رده زيادتر دلیر و جسور شده، عزم حمله و یورش بر کابل جزم کردند." خوليکوال عزيز هندي وايې چې دا یوازي سید حسین و، چې د چاريکارو له نیولو نه وروسته يې جبل سراج کلابند او بيا يې حبیب الله پرې خبر کړ، او له هغه وروسته و چې حبیب الله په کابل د حملې تکل وکړ. فيض محمد، په خپل پورته بيان کې، تبر وتلى دئ: په بل خای کې دی هم، د ستیورې په شان، په کابل باندي د حبیب الله بري د قوس ۲۲، ۱۳۰۷ (دسمبر ۱۹۲۸، بنېي او پر دې بر سپړه په هغو د وولسو ورڅو کې، چې دی په کابل کې په نبنتو اخته و، سید حسین هلتنه نه و، که څه هم حبیب الله پیغامونه ورته استولي وو.

پر کابل باندي د حبیب الله برید

حبیب الله پخوا له دې چې په کابل ورد مخه شي، د فيض محمد په وينا (۱۹) د یو خو ملايانو او خانانو له خوا د امير په توګه و پېژندل شو، په دې ډول چې "... ملايان بعيد از دیانت... به اظهار اينکه بدون امير حمله بر کابل شرعاً بلا جواز، و اگر کسي کشته شود خونش هدر و در نزد دا ور بي نياز مردود است، نماز جمعه را با خطبه امارت به نام حبیب الله خواند. راه مدعى برگرفتند." غبار هم وايې (۸۲۲) چې در همين تاريخ [۲۰] قوس] يکدسته خان و دزد در قلعه ملا ويس الدين (کلکان) شبانه اجتماع کرده و بچه سقارا به عنوان (پادشاه افغانستان) شناختند و دستاري بر سرش بستند. "خود عزيز هندي په روایت (۴۰۱) مخ حبیب الله له یرغل نه وروسته په کومي نېټې کې "په کوه د امن کې د خپل امارت اعلان کړئ او هري خواته يې خپل حاکمان او کارکوونکي تاکلي او لېږلي وو." حبیب الله وروسته تر هغه د ملايانو په مشوره دا کار وکړ، چې سید حسین ونه غونښته چې امير شي. هغه فکر نه کاوه چې دوي حکومت نسکورولی شي. د امير او پاچا لقبونه په مینځ کې سره توپير لري، او حبیب الله به دلته امير نومول شوئ وي، ئکه چې کله چې دې واک شو، د امير لقب يې غوره

کړ. د حملې د نېټې او د حبیب الله د ملګرو د شمېر په اوه هم اختلاف دئ، او د ستیورېت د یرغل نېټې سمه بنکاري، چې هغه د ډسمبر ۱۴امه ده.

د حیرانی ئای لادا دئ چې حکومت هغه وخت خبر شوچې یرغلګر د کابل بنا رته ننوتل. دوي د بنا رپه ګډوډ حال کې نارې و هلې، چې غواړي له شنوارو سره د حکومت په ملاتې و جنګیږي. دوي د غبار په روایت تر درې سوه، او د عزیز هندی په روایت شاوخوا یونیم سل تنه وو. فیض محمد د هغو ټول شمېر شاوخوا دوه زره ګنې، خو په دوي کې یوازې دوه سوه وسله وال او نور یې پښې لوڅې روان وو. فیض محمد دا هم وايې چې د یرغلګرو لوړنې، چتک پرمختګ، د حکومت له نه اماده توب نه برسېره، دا هم و چې "... وزراي خاين و حضرت شور بازار و سردار محمد عثمان و بزرگان کابل و محمد ولی خان... وغیره را که به ایشان اطمینان و وقت حمله را نشان داده بودند." (فیض محمد، ۱۹ مخ) عزیز هندی (۳۵۶ مخ) د شمالی د یوه مشر، حاجی عبد الرحمن، د زوی له قول نه وايې چې دی په هغه مجلس کې حاضر، چې حبیب الله په کابل باندي د یرغل تجویز کاوه، او ده دغه خبر په تکلیف سره پخپله د حرب وزیر، سردار عبدالعزیز، ته ورسوه، خو هغه ورته اهمیت ورنه کړ او پاچا یې هم پري خبر نه کړ. د عزیز هندی په وينا "د هغه زره او فکر ټول د دولت [پیسو] په ټولولو پسې و او د دولت په هماګه اندازه زیات را ټولپدای شو، خومړه چې پاخون اوږد ډډه." دا سره له دې چې ده دغومړه شته ټول کړي وو، چې یوازې "... د هغه د اسونو د اوخر ورځنۍ لګښت یونیم سل روپې وي." د عزیز هندی په نظر دا سردار عبدالعزیز و چې د پاچا امان الله "... افغانی حکومت یې د سقاو زوی لاس ته وسپاره." (عزیز هندی، ۳۵۸) د پاچا امان الله د حرب وزیر، سردار عبدالعزیز، د ولسمشر محمد داود د ملي دفاع وزیر، سردار غلام حیدر رسولی را یادوی چې په خپلې بې کفایتی او ځانله د خاص اجندا په تعقیب سره د جمهوري نظام نسکور پدل ممکن کړل.

په کابل باندي د حبیب الله کلکانی او ملګرو یرغل عزیز هندی، تر نورو لیکوالانو، اوږد بیان کړئ دئ. دی د ډیرو پیښو مشاهد و، او وروسته د حبیب الله د یوه ملګری روایت بیانوی چې "... د سقاو زوی نیت دا و چې، بنا رته له ننوتلو سره سم دا سې مشهوره کړي چې د خپلو ملګرو سره د پاچا کومک ته راغلې دئ، او په دې ترتیب د کوم ځنډ پرته هغه نېغه اړګ ته ننوحې او پاچا ونیسي." (عزیز هندی، ۳۵۹ مخ) حبیب الله به دغه تاکتیک ځکه غوره کړئ و، چې حکومت ټوله توجه شنوارو ته اړولې وه، او کابل یې نزدې له پوچ نه خالي کړئ و. او پاچا د حبیب الله له خوا بنا رپه خطر کې نه لیده. دا چې حبیب الله د ډسمبر په ۱۴امه (جمعه، د قوس ۲۲، ۱۳۰۷) بې له کوم غټه مانع، ځان له خپلو ملګرو سره اړګ ته نزدې ورسوه، په دې اړه ټول لیکوالان موافق دي، خو هر یوه دغه پښې په بېل ډول بیان کړي ده. عزیز هندی (۳۵۸) تعجب کوي چې حبیب الله دی کابل ته "... یوازې د یو خو تنو په مرسته راشي او هیڅوک یې مخه و نه شي نیولاي. ان تر دې چې هغه د انګریزې سفارت له

سپاهیانو خخه هم و سله واخلي او د ئان له طرفه هلتە محافظان و دروي او بيا هم د حربيي وزارت و رياندي خبر نه وي، او نور پرمختگ هم و کري او د پوئي بنوونئي له سرتپرو خخه توپك او وسلې واخلي او تردى و خته هم د حربيي وزارت په خوب ويده وي. "غبار د عزيز هندي د مطلب اصلي تکي تائيدوي، خوه ھە دا هم وايي چي (مخ ۸۲۲)" در وقت پيشين همین روز (۲۲ قوس) وزارت حربيه مطلع شد که بچه سقا نزديك كابل رسيده است. چون كابل را قبلا از عسکر منظم تخلیه کرده بودند، پس بناچار معين وزارت حربيه (حبيب الله خان) با يك عده کوچک رو به راه شمال حرکت کرد. يك دسته پوليس هم به گردنە (اسمایی) صعود و تولی گارد شاهي به استقامت (کلوله پشته) مارش نمود، ولی بچه سقا تا ان وقت داخل سرك شهر ارای كابل شده، مستقيما ارگ شاهي را هدف قرار داده بود.

دا د نظاميانو يو وړ تولى و، چي په تينګ عزم يې سقاويان، د حربيي وزارت له امرنه پرته په شا ووهل. غبار وايي (مخ ۸۲۲) چي "... هژده نفر شاگردان تعليمگاه سواري از باغان نزديك (شهر ارا)، جلو سريح بچه سقا را گرفتند." خود عزيز هندي به روایت (۳۲۱ مخ) "... د شاهي يو رساله" د "حربوي وزارت د امر رسپدلو نه پرته، له سقاويانو سره په جګړه پيل وکړ، او د سقاويانو د زياتپدونکي سيلاو مخه يې د بنار د دروازې مخکي ونيوله. "فيض محمد وايي (۱۹ مخ)" دسته ظابطان سواري... به دفاع برخاسته، ايشان را از دخول شهر باز داشتند." سقاويان بيا يو ځاي بل ځاي په شا کېدل. په شهر ارا کي يې لړه توخته او دفاع وکړه او بيا باغ بالا او شاوخوا ځايونو ته په شا شول. خود دوي ناخاپي حمله او چېک پرمختگ، که خه هم د لنډ وخت د پاره و، د امنيتي چارواکو او په واقعيت کي پخپله د حکومت حتى د پايتخت په خوندي ساتلو کې بې کفائيتی وښوله. او حکومتي اعتبار ته يې سخت زيان ورساوه. بنارياني او د چاردي (چارده) خلکو چي د فيض محمد په روایت پنځوس زره توپک او پريمانه کارتوسونه له حکومت نه تر لاسه کري وو، د خپلو کورونو ساتنه کوله اوله دوي نه لړو کسانو له حکومت سره همکاري وکړه.

لامهمه دا ده چي د فيض محمد په روایت (مخ ۲۰) "... حتى بعضی از مردم وزیری، منگل و احمدزی سپاهيان امير امان الله خان را از کوه اسمایی هدف گلوله کرده، از جمله غلام غوث [الدين] ... افزون از سه صد ميل تفنگ را که به دست اورده بود، با خود در خوست بد، خلاف دولت برخاست." اړک ته له کوم نزدي ځاي خخه د پاچا نائب، محمد ولې، او بيا د حرب وزير، سردار عبد العزيز، هر يو توپک په لاس په داسي حال کي چې ترشا يې سرتيري وو، په منه روان شول. له هغه وروسته و، چې توپونو په ډزو او الوتکو د سقاويانو په ځايونو بمباري شروع کړه، په دغه وخت کي د غبار په وينا (مخ ۸۲۳) "بچه سقا از کوه کافرونې برجه و باغ بالاتا کوتل خيرخانه موضع گرفته و تقویه شده ميرفت. در حالیکه دولت در شهر ارا و قلعه بلند و کلوله پشته و تپه شيرپور، شکل دفاعي اختيار کرده بود."

د حملې په درېیمه ورخ چې تاک او توک کېد، او حکومتی نظم له مینځ نه تللى، او برتابوی چارواکي هم له بد امنی، نه اندېښمن شول؛ که خه هم حبیب الله هغوي ته ډاد ورکړئ و، چې له دوى سره به غرض ونه شي. په همدغه وخت کې یوه اکتسافې الوتكه د بساري په فضا کې را بسکاره شو، او په پښتو او فارسي کي یې پانۍ وشيندلې، چې په هغوي کې د افغان-برتابوی د دوستي په اړه ډېر خه ويل شوي وو، په عبن حال کې یې اخطار هم ورکړئ و چې، که د دوى سفارت ته تاوان واوبنت، دوى به انتقام واخلي. په دغه کار سره هم خلک او هم حکومتی چارواکي په غوشه شول، او دغه عمل یې د افغان خپلواکي پر خلاف عمل وګانه. خو برتابویانو دغه عمل ټکه وکړ، چې وېړدل چې په دغه ګډوډي کې، چې حکومت یې ساتنه نه شي کولی، ممکن په دوى هغه خه وشي چې په لومړي افغان-انګليس جنګ کې، په مکناتین او په دوهم جنګ کې په کوګناري شوئي وو. دوى، چې د برتابوی سیاسي استازې وو، په دغه جنګونو کې وژل شوي وو. شنوارو خو په جلال اباد کې د دوى قونسلګري چور کړي او سوځولي وو.

ډېره دردناکه پېښه د اړگ په او سېدونکو باندي د ډرغل هیبتناک اثر و، چې ماشومان یې په ژړا او انګولا کړل، او پاچا مور یې دغومره وو پروله چې د اړگ محافظان او د شاهي رسالې سرتيري یې پرې نه بسول چې له دوى نه ليږي شي. پڅلله پاچا یې هم تر دې حده په غوشه کړئ و، چې خپل وزیران یې ملامتول چې له حالاتو نه یې بې خبره ساتلئ و. دې چې یو زړه ور شخص و، خو ئله یې وغونېتل چې پڅلله د جګړې ډګر ته ورشي خو "... هر ئل به سرونه د هغه پښو ته تېټي شول او په ډېر منت او زاريو او ژراګانو به یې له اړگ خڅه له وتلو منع کړ." (عزيز هندي، ۳۶۶) خو پېښو په پاچا سخت اثر وکړ. په نتيجه کې د قومونو د نه همکاري او "... بې وفايي مردم کابل و چاردهي... یاس به او روی داده، مادر و زوجه و پسران کو چک خویش را با تمام جواهرات دولتي در روز چارم حمله حبیب الله و سید حسین به سواري طیاره به قندھار فرستاد." (فیض محمد، ۲۰، خو عزيز هندي وايي (مخ ۳۷۸-۳۷۱) چې "... په دې موده کې د سقاو زوي مرستي ته نه پڅلله سید حسین راغئ، او نه یې کومه مرسته راولپوله."، خود سقاویانو په ځایونو باندي د توپونو ګولی، او له الوتكو نه بمونه غور ځېدل، چې له امله یې د ډرغل په پنځمه یا شپږمه ورخ د حبیب الله او ملګرو زړه ورتیا له مینځ نه لاره. بې وسلې کسان یې په شا شول او پاتي یې په "زيات شمېر یا ژوبل یا مره شول."

دوی چې د کلوله پشته او باغ بالا له سلاح کوتونو نه پرېمانه وسلې تر لاسه کړي وي، نه ځنګېدل. حتی هغه وخت چې حبیب الله په باغ بالا کې پتې و، په شرپل یا چرې سره په اوږد ولګبد، او تېپې شو، بیا هم ځنګېد، او د خپلو ملګرو معنویات یې لورول (عزيز هندي، ۳۷۳، فیض محمد، ۲۰، په پای کې د ډرغل په لسمه یا یو ولسمه ورخ تول ډرغل ګر په شا شول، اول له نو برجه کلا او بیا له باغ بالا او شاوخوا ځایونو خڅه. په دغه ډول حکومتیان په ډرغل ګرو غالب شول، او د کابل بساري یې د هغوي له خطر نه وړغوره. په همدغه وخت کې و

چې د ترکيبي جنرال، کاظم پاشا د جنگي چارو د تنظيم لپاره کابل ته ورسپد. واضحه ده چې د حکومتي چارواکو او په سرکې د وزیر عبدالعزيز ستره غلطی دا وه چې د کابل د بنارد دفاع لپاره یې کافي فوه نه وه پري اينسي، او حبيب الله او ملګرو ته یې اسانه کړه چې په زړه ورتيا او مهارت له دغه حال نه استفاده وکړي. په اصل کې دا د پاچا امان الله غلطی وه، چې د نیکه او پلار پوچ یې کم کړئ، د دغه فکر له مخي چې دا د قلم وخت دئ، نه د توري، که خه هم د دغه بېخایه شعار د خوست یاغيانو د مخه باطل کړئ و.

حبيب الله او ملګري یې چې کوهدامن ته په شا شول، کوهدامنيان او کوهستانيان یې ناراض ولیدل. البتہ روحانيونو یې د پخوا په شان د حکومت پر ضد تبلیغ کاوه، او پخپله پاچا یې "کافر" باله او خلک یې جهاد ته بلل، خو خanan، ملکان او عام خلک یې حیران وو چې خه ډول چلند غوره کړي. عزیز هندي یوازنی لیکوال دئ چې په دې اړه یې اوږده لیکنه کړي. دی وايي (عزیز هندي، ۳۹۴-۳۹۷) چې وروستي له دواړو نه په وپره کې وو او دغه وپره پکي عame وه چې "د حکومت پوچونه به د سقاو زوي په تعقیب شي، او خنګه چې دی غل او لوتمار دئ، وبه تنبتی او په غرونو کې به ځان پت کړي او بدنامي به په دوی رائحي". بیاناو د دغو "... سیمو زیات او سپدونکی له خپلو سیمو خخه" نجراو، پنجشیر او نورو سیمو ته کډه وکړه. "خینی یې په دې فکر هم وو چې خه وخت" ... د حکومت پوچونه د شمال سیمو ته ننوخی، هغوي به په یوه ترتیب د سقاو زوي او د هغه ملګري ونیسي او حکومت ته به یې وسپاري. "عزیز هندي بیاناو یې چې" که په دې وخت کې د حکومت پوچونه د شمالی سیمي حدو د ته ننوتلي وای، نو د سقاو زوي له مینځ نه تلل ضروري و."

خو حکومت په سقاويانو باندي خپل بری تعقیب نه کړ. پرڅای یې تبلیغي پاني وشيندلې، او له توپونو او بمنو خخه یې کار و اخښت، او له پوچ نه یې کار وانه خبست او له تبلیغي پانو نه، چې له الوتكو نه خپرېدلې "... داسي بشکارېده چې دولت د شمال ټول او سپدونکي د دغه پاخون مسئول ګنې، او ډېر زر به پوچونه هلته ولېږي. "خنګه چې عام وکړي نالوستي وو، مغرضانو ..." اوazi خپرېدلې چې پاچا خپلو پوچونه ته د دوی د عامې وژني امر کړئ دئ." حکومت ضد تبلیغونه او اوazi عامې شوې، او وپره ډېر شو. د حبيب الله ملګرو، روحانيونو او نورو "فساد غوبښتونکو" له دغه حال نه په استفادې سره د حبيب الله د امارت موضوع پورته کړه. عزیز هندي وايي چې په دغه وخت کې و چې حبيب الله په کوهدامن کې، د پورته کسانو له خوا امير غوره شو. د امارت وړاندیز اول سید حسین ته شوئ و، خو هغه و نه مانه، ټکه چې هغه" ... هیڅکله په دې ايمان نه لاره چې د حکومت په قدرت باندي دي بريالي شي. (عزیز هندي، ۴۰۰ بیاناو حبيب الله په ..." جبر سره په خلکو خپله سلطه تینګوله، او له خلکو خخه یې سرتيري په زور را ټولول."

د دغۇ تولو انكىشافاتو پە وراندى د حکومت ئۆواب دا شو چى "... لە كابىل خخە يې د لىرىي ويشتونكۇ توپۇنۇ خولى لە امتىاز نە پىرته د دې ياغى خلکو خواتە كې، او پە كلاى مراد بىگ باندى يې گولى واورولى." پە دوهەمپى اونى كى يې هوایي بمبارى هم پىل كېئ. پە دې ۋول پە دغۇ بمباريو او گولىي سره بى شمارە عادى كسان تلف شول، پە تېرە وروستە لە هغە چى شىدىدى شوي. پە دغە حال كې ھېر پە دې فكى شول چى د حکومت پە برى كىي "د دوى بىربادى ده." بىا هم ھېر خلکو لە حکومت سره د جىڭ پە خائى هجرت تە دواام وركر، خو "... د دوى خانان او مخور كسان لە خىپلۇ لېنىكرو سره تر پايىھ پورىي د سقاو د زوى مرسىي تە رانغلل." كوم كسان چى لە حبىب الله سره ملگىرى شول، هغە بى وزلىي وو، چى مقصىد يې لوقىمارىي وە، نە جىڭ دوى تە "... پە دې ۋول د ھوجى پيدا كولو يوه بىنه لارە برابە شوي وە." (عزىز هندى، ٤٠٢-٤٠٥)

د كابىل بىنار استحڪامات او د پاچا ناخاپى استعفى

غبار وايىي (مۇخ ٨٢٤) چى حبىب الله او ملگىرى يې د ٩ سىمبر پە ٢٥ مە لە كابىل نە پە شا شول، لە هغە وروستە "... تقرىبا دوازدە هزار عسکر منظم و غير منظم در سرتاسر خط كوتل خير خانە و غيره حصى تىركى يافت و اشغال قطعىي كاپىسا و پروان محتمل گردىد." خودى دا هم وايى چى د عالىي مرکز د نىشته والى يَا سبوتاش لە املە د مارش امر و نە شو، او دغە جبهە پە دفاعىي حالت كىي پاتى شو. د فيض محمد پە وينا (مۇخ ٢١) دغە جبهە پە منظم پوخ او ايلە جاري سره وار پە وار پىاوارىي كېدله او پە قلعە مراد بىگ او نورو بىرخو كې د كوهدا مىيانو پە خاپىونو گوزارونە كېدل، خو گىتىه يې نە كولە. عزيز هندى د دغە وخت پىينىي پە تفصىل ذكر كېي، چى لىنەيز يې دا كېرىي، چى د ترکىي جنرا، كاظم پاشا پە تجويىز د كابىل پە جنوب لويدىئ او شماڭ لويدىئ كىي دفاعىي كېنىي جورپى شوي او د منظم او غېرمنظم پوخ كابو دوه و يىشت زىزە پوخ خائى پە خائى شو، او د هەر محاذ قومىندانى د يوه جرنىيل پە غارە شو. باغ بالا د جبهە د مرکز پە شان مظبوط شو او پە لورپو غوندەپو او د الوتىك د ڈىگر پە لورپو خاپىونو كې توپۇنە ودرول شول، او د كابىل امنىيەت پە دې ۋول ونی يول شو. پوخ تە هەم د پرمختىگ امر ور كېل شو، او قوماندە يې هم سور جرنېل محمد عمر تە وسپارلە شو. دى چى يۈزپە ور قومىندان و، زىيە، ئالىم او بىدەي خورەم و، چى لە املە يې خو ئىلە بىندى شوئ، خود ضرورت پە حال كىي بە سىمە لاسە ازاد او وظيفە بە ورو سپارلە شو، لىكە او س چى هەمدغىسى وشول.

دا چى د جنرا لە محمد عمر تە لاس لاندى قوه خومەرە وە، مالۇمە نە دە، خو هغە د تۈل پوخ يوه بىرخە وە، چى لە كابىل نە يې لىس مىلە لىرىي يو خو كلىي ونی يول، او د كلاى مراد بىگ د خو كو پە هغە خوا كىي يې مورچې جورپى كې او هغە يې خىپل مرکز و تاكە. دە مەھمات رات قول كېل، د دې لپارە چى پە سىمې كىي د نە ور د مخە شي.

خوده یوه غته ستونزه هم لرله، او هغه دا چي دده په پوئ کې د خپلو مشرانو تر قوماندي لاندي وو، دغه مشران د خوست په جنگ کې له ده سره دغومره وران شوي وو، چي له هغه "سره يې خبری خه لاندي باندي کولي، تر خو خبره زورته ورسپدله او له دواړو خواوو خخه خو تنه ژوبل [شول] او پخپله سور جرنېل هم په پښې په ګولۍ ولګېد. او هغه له ميدان خخه د خپلي خېمي په خوا په شا شو. ډېر زردا او ازه په رضا کارانو او پوچ کې خپره شوه، او د جګړي په لوړۍ ليکه کې یوه عامه نالاري پیدا شوه." له کابل نه د پاچا نایب محمد ولې سمله لاسه دلته ځان ورسوه او د منګلو په غوسه شوي مشرانې ارام کړل، خود سور جرنېل په پوچ باندي د ۱۹۲۹ کال د جنوري په ۱۳ مه شپه یوناخاپې برېد له حد نه ډېر اثرناک ثابت شو.

په هغه "... شپه د سقاو زوي ورور، حميد الله، پنځوس تنو ... د خلورو خواوو خخه يې د شبخون تکل وکړ. او د دې غلچکي برېد هدف یوازي دا، چي سرکاري پوچ او رضاکاران یوڅه وارخطا کړي." خو، "همدا چي غلچکي برېد پیل شو [د سرکاري پوچ] یوه برخه په دې فکر شوه چې د کوهستان لښکر، چي د راټولېدو اوazi يې خپري وي، ناخاپې یرغل کړئ دئ، او یوې بلې برخې داسي فکر کاوه چې قبایلی لښکر د سهار پښنه یو ټل بیا راپورته او توده کړي ده، او پوچونه يې چې د سختو سرو له امله په خپلو خېمو کې دننه پراته وو، په ډېره وارخطايي له خېمو نه راوطل، او کله چې يې ولidleه چې له خلورو خواوو نه ګولۍ اوږيې، نو جرئت يې له لاسه ورکړ او د شپې په دې وپروونکې تياره کې چې هري خواته هڅه وکړه، په هماګه خوا وتنبتدل." (عزيز هندي، ۴۱۴) په دې ډول حبيب الله او ملګرو ته يې د سرکاري پوچ ټول توپک، ماشيندار او توپونه په لاس ورغلل، او دوی ځانونه کابل ته نېډې ورسول خود کابل دفاعي ترتیبات، لکه چې د مخه ویل شوئ، دغومره پیاوړي وو، چې حبيب الله او ملګرو ته يې د کابل نیول ممکن نه و.

خو چې "د دې مخکینې کلا (کمر بند) د ماتېدلو خبر غازی امان الله ته په هماګه نيمه شپه ورسپدله... د هغه په افغانستان باندي د راټلونکي حکومت د ټینګېدلو ټولی هيلې له مینځ نه ولاړي." (عزيز هندي، مخ ۴۱۷) تراجيدي یوازي دا هم نه ده. یاغې شنواري د پاچا د پاره غته اندېښنه وه. د فيض محمد په ژبه (۱۰۸، ۲۱) مخونه د ننګرها د تنظيمي رئيس، سردار علي احمد، "به طمع امارت با خامه خدیعت و فریب به امان الله خان نوشت که: ۲۳ هزار کس از شنواري و غیره جانب کابل به راه افتادند، اطلاعاً عرض شد. و این مکتوب او به امان الله خان رسیده موجب هراس او گشت." فيض محمد بیا لیکي چې پاچا "... هم به فراست دریافت که وزرای غدار و خیانت کارش او را دست بسته به حبيب الله خان خواهند سپرد، ناچار ترك سلطنت نموده، فرار اختيار کرد که ګویا فرارش از همان مکتوب علي احمد خان به روی کار آمده." (فيض محمد، ص ۱۵۸) په بل ئای کې فيض محمد د پاچا عزم په دې ډول یادوی: "از بې وفايي قشون نظامي و قومي و اهالي شهر کابل و چار دهی..."

امیر امان الله خان را از حصول ظفر مایوس ساخته در خوف و رعب گرفتن و به پسر سقا سپردن انداختند.^{۱۵۸}
 (فیض محمد، ۲۱۰ - ۱۵۸)

په دې ډول پاچا د مقاومت روحيه له لاسه ورکړه. که خه هم د کابل استحکام پیاوړی، پوچ پر ئای، او
 ولې پرېمانه وي، د توپونو او خو جنګي الوتکو په ګډون. پاچا په هماغه نيمه شپه کي، بې له دې چي له چا
 سره مشوره وکړي، خپل مشرور رور معین السلطنه سردار عنایت الله، که خه هم د واکمنی شوقي نه، راضي کړ
 چي د ده پر ئاي پاچا وي. دی بیا د سهار پر نهو بجو د ۱۹۲۹ کال د جنوري په ۱۴ مه له محمود طرزی، دبانديو
 چارو وزیر غلام صدیق، د دربار وزیر محمد یعقوب، او داخله وزیر عبدالاحد (مايار) سره په موټرونو کې د
 کندهار په لور روان شو. فیض محمد، ص ۲۱، ستيورپت، ۴۲۹ مخ (عزیز هندی د پاچا امان الله د دغه سفر
 ربونه هم یادوي، چي هغه د پرله پسې واوري اور بدلو له امله، د جدي سخت ساره او په پاچایي موټرونو کې د
 کافي تبل نشته والئ وو، خو خنګه چي پاچا په "ډیرو باوري کسانو هم ډاډ له لاسه ورکړئ و" خپل قیمتی وخت
 ضایع نه کړ او له لبو تېلو سره هم د کندهار په لور روان شو. په لار کې یې د تیلو د یوه تانکر نه تېل تر لاسه کړل،
 خود غزنی او مقر ترمینځ، له لنډو وقو نه پرته، د پرله پسې واوري اور بدلو له امله سړک د موټرو د تللو نه و،
 تر خو چي هغه د خلکو په مرسته د موټرو تللو وړ شو. (عزیز هندی، ۴۲۵-۴۲۲ مخونه) ستيورپت لا وايي چي امان
 الله د خپلو ملکرو سره خلور ساعته پیاده مزل وکړ، چي مقرته ورسېد، او اوښۍ (اخښۍ) یې، محمد حسن، له
 کندهار نه له خو موټرو سره راغئ او بیا دوی ټول کندهار ته لارل. دغه ټول سفر ۳۲ ساعته ونيول.

د امان الله له ګونبه کېدو نه وروسته درې مهمې پېښې وشوې: د ننګهار د تنظیمي رئيس، سردار علی
 احمد، د پاچایي اعلان وکړ، خو په دغه کار کي پاتي راغئ او حتی مجبور شو، د ئان ژغورنې په مقصد میدان
 ترک کړي، او په ډیرو تکلیفونو سره پېښور ته لار شي. بله پېښه، چي ممکن افغانستان او افغانانو ته سخته
 تمامه شوې واي، د غلام نبې په تشن په نامه سروالي د شوروی اتحاد د زر کسيز پوچ له مزار نه پر شا کېدل و،
 چي کابل ته د تګ په حال کې و. دغه موضوع په افغان لیکوالو کې اروا بساد خلیل الله خلیلی، په افغانستان
 باندي د شوروی اتحاد لوړۍ یړغل په نامه کتابګوټي کي کښلي وه. په دې وخت کې په مسکو کې د برتانې
 سفیر، بربت و بت (Braith Waite) په خپل اثر کې، چي د روسيې د رسمي پانو پر بنست یې کښلې، لیکي چې
 روسانو د ۱۹۲۹ کال په پسرلې کې په افغانستان یړغل وکړ، چي امان الله په خپل لرې بدلي تخت، بيرته
 کښېښوی. ستالين شاوخوا زر کسان، په افغان یونیفورم کې، د خپل پخواني نظامي اتاشې، پرېماکوف، په
 قوماندانۍ چي تركي یونیفورم یې اغوستئ و، افغانستان ته واستول. هفو مزار او بلخ له سختو جګرو وروسته
 ونيوه، خود محلې خلکو خواخوبې یې زر له لاسه ورکړه، او ستالين چې خبر شو، امان الله تښتېدلې، هغه یې
 بيرته وغونښتل.^{۱۸} (ستيورپت دغه پېښه په یو خه تغير، خو په اورده ډول، بیان کړې، او ویلي چې دغه انتخابي

قوه له شاوخوا اتو سوو کسانو ټخه جوره شوي وه، د یو خو الوتکوپه گډون دغه قوه د مې د میاشتی په اولو کې یاني د حبیب الله کلکانی د امارت په مهال افغانستان ته واستوله شوه، او ستالین چې هغه بیرته وغونبتله، غلام نبی بیا هم له خپلو افغان جنگیالیو سره تر بامیان پوري د مخه ولار، او بیا په شا شو. (ستیورپت، ۵۲۱)

د اچي دغه قوه د پاچا امان الله په غونبتنه استول شوي وه، معلومه نه ده. ستیورپت وايی چې دا په مسکو کې د افغانستان د وخت سفير، غلام نبی (خرخي)، او وروري، د باندنيو چارو وزير غلام صديق (خرخي) کار وو. وروستي چې د دوو میاشتو لپاره مسکو ته تلئي و، هلتنه بې له خپل ورور سره په ګډه د باندنيو چارو کميسار او د اسيا په چارو کې د هغه مرستيال، کاراخان، نه وغونبتل چې له امان الله خان سره د بيرته واکمن کېدلو په لار کې مرسته وکړي. له هغه وروسته و، چې د شوروی اتحاد سیاسي بېرو (پولیت بېرو یا سیاسي دفتر) دغه فیصله وکړه. دا چې دغه مرسته دی په خه ډول وي، په دې اړه دواړه ورونه، جنرال پريماکوف او ستالین سره، چې د شوروی اتحاد ستر واکمن وو، وغږبدل او دغه قوه په هغه ډول واستول شوه چې پورته بې بيان وشو. (ستیورپت، مخ ۵۲۱) مالومه نه ده چې د شوروی اتحاد دغه پوچ دغو ورونو پخپل سر بلئي و، یا بې د پاچا امان الله په هدایت غونبتنې و. دا ويل کيدی شي چې غلام صديق به له کندهار نه د پاچا امان الله په امر تلئي وي. دا چې ستالین دغه قوه افغانستان ته استولې وه، د تعجب وړښکاري. ده چې د قدرت ګټلو په لار کې خپل رقيبان څلي و، په دې پیل کړئ و چې د ننه په شوروی اتحاد کې سو شليزم عملی کړي. د دې مانا دا کېدله چې دی به نورو هيوادونو ته انقلاب له صادرلو نه ډډه کوي، په داسي حال کې چې د ده ستر مغلوب رقيب، ليون تراتسکي، معتقد و چې د "اكتوبر انقلاب" د ساتلو لپاره دې په نورو هيوادونو کې دائمي انقلاب و هخول شي. هغه دغومره انقلابي وو، چې ويل بې خوک چې په شلمي پېړي کې پیدا شوي، او انقلابي نه وي، سهوه کړي ده.

عجبه لا داده چې د پاچا له ګونبه کېدلو نه درې ورځي وروسته، یاني د جنوري په ۱۷ مه حبیب الله کلکانی، بېله دې چې جګړه بې کړي وي، په اړګ مسلط شو. سردار عنایت الله له درو ورځو پاچابي نه وروسته، د خپلي کورني او ټینو لورې بورو چارواکو سره په برтанوي الوتکه کې پېښور ته ئان خوندي وايست، او حبیب الله خان خادم دین رسول الله ونوموه او په واکمني پیل وکړ، چې د کورني جنګ په حال کې بې نهه میاشتی دوام وکړ، او بیا، د جنرال محمد نادر په سروالي، د یحيی خپل کورني په واک شوه.

اماں الله په کندهار کې د دوهم مستعفي پاچا، عنایت الله، او درېیم مستعفي پاچا، علی احمد، له یوڅای کېدو نه وروسته، بیرته د پاچا کېدلو حرکت پیل کړ. د کندهار خلکو ورسره خواخوبی وښوله، خود جنګي مېړو په ورکولو کې زړه نا زړه وو، او امان الله چې هغه ته وویل، دی به د مېړو جلبولو لپاره هرات ته لار شي، کندهاريو بیا شاوخوا خوارلس زړه مړونه ورته تنظیم کړل. ده بیا هلتنه یو نوئ حکومت تنظیم کړ، او له نوي

قومي پوچ سره د مارچ میاشتني په ۲۵مه د کابل په لور روان شو، او په غزنی کې له دوو زرو نه زيات هزاره مېرونه د ملاتر لپاره ورسره یوئای شول. خو په غزنی کې دی له خطرونو سره مخ شو. لوړۍ خطرد امير حبیب الله د پوهیانو له خواو، چې ډېر لیري نه و. ده ته بل خطرد سليمان خپل او اندر پونده قومونو له خواو، چې د موسمی کډوالی په لړ کې له هند نه غزنی ته رسیدلی و، او دوی د شیراغا مجددی له خوا د پاچا پر ضد لمسئول شوي و. مجددی چې کلونه د مخه د پاچا امان الله سره د هغه د ریفورمونو په سره افغانستان خڅه وتله او په ډېره اسماعیل خان کې دېره و، دغه پونده قومونه د هغه مریدان و. په پونده قومونو کې سليمان خپل شتمن او د سلو خاوندان وو. خو د دوی توپکونو کافي کارتوسونه نه درلودل. حبیب الله چې په کابل د دوی له دغه حال نه خبر شو "... وزارت حربیه را فرمان کرد که از هر رقم فشنگ که به تفنگ های انها راست بیاید صندوق های زیادي را فوراً حمل و نقل داده، به انها برسانند." (فیض محمد، مخ ۹۷) د پاچا پوچ چې یو ئای بل ئای په نښتو کې بری موندلئ و، په نښه حال کې و. په همدغه حال کې و چې یوه ملا چې غوبنتلې خان پاچا ته، د عرض کولو په پلمه، ورسوی، او په تبرګی یې ووژنی، سمدلاسه ونیول شو، او ووژل شو. په کابل کې نوی امیر د خپل ورور، حمید الله او د کابل والي، محمد محسن، د ظلمونو له امله له مخالفتونو سره مخ شوي و، که خه هم دوی تبلیغ کاوه چې پاچا امان الله د اسلام له دائري نه بیرون شوئ دئ. تر دغه وخت پوري وردګو د نوی امیر د پوچ خو حملې په بری سره شندي کړي وي. داخله وزیر عبدالاحد (مايار وردګ) پاچا ته مشوره ورکړه چې د وردګو په لار په کابل ور د مخه شي، خو پاچا د خپل اوښې [اخښي]، محمد محسن، په مشوره وروسته له هغه چې یو شمېر کندهاريود جنګ میدان پرې اینښې او د کندهار په لور روان شوي و، د مې په ۲۳مه ناخاپه د کندهار په لور مخ په شا شو. دوی لا په داخله وزیر هم شکمن شول چې غوبنتلې په دغه ډول دی د امير حبیب الله پوچ ته په لاس ورشي: (ستیورټ، مخ ۵۲۵) د کندهار بنا ته نژدې چيرته په کوم ئای کې د هغه توله کورنې - ۲۷ تنه نارينه، ۳۵ نسخي او ماشومان او درې نوکران په خو موږونو کې ورسره یوئای شول، او تول په ګډه کوتۍ ته ولاړل، چې هغه په برтанوي هند کې حسابدله. پاچا بیا له خپلی کورنې سره بمبيسي ته کډه وکړه او له هغه بنا نه په کښتې کې ايتاليې ته لار، او د ژوند تر پایه پوري هلتنه استوګن شو، تر خو په کال ۱۹۶۱ کې وفات شو، او مرئې یې د افغانستان د جلال اباد په بنا کې د پلار تر خنګه خاورو ته وسپارل شو.

پاچا امان الله او د هغه لس کلنې واکمني

د پاچا امان الله لس کلنې واکمني، د پېښو د نظر نه، ډېره شتمنه ده. هغومره چې دی په افغانانو کې یادېږي، پلار او نیکه یې نه یادېږي، که خه هم د هغو د هر یو د واکمني موده، د ده تر مودې ډېره اوږده وه، او

نيکه بي امير عبد الرحمن خان لا د معاصر افغانستان د دوهمي دورې مؤسس دئ، سره له دې هم د پاچا امان الله د واکمني په اړه تر او سه کوم جامع، افاقتني او انتقادي اثر کښل شوئ نه دئ. د دغسي اثر د نشته والي له امله به و، چې وروستيو سمون پالو واکمنو ډلو، د محمد داود د صدارت له دوري پرته، غتي تپروتني وکړي او افغان ولس ته يې ډېر زيانونه ورسول.

د پاچا امان الله د واکمني په اړه د عزيز هندي، فيض محمد، او غبار، او ترڅه حده د لودويک ادمک، او ريه ستیورت لیکنی ډېري مهمي دي، خو جامعي نه دي. اروابناد غبار ته مې یوه ورئ یاده کړه چې له تانه موقع کېدله چې، د پاچا امان الله په اړه دې جامعه لیکنه کړي واي، خو هغه خبره هسي تپه کړه. په اصل کي له پاچا امان الله سره ببعد التي شوي ده. کلونه کلونه د هغه نوم نه اخښته کېده، او دارالامان يې په نوي کابل وارپول شو. خو په افغانستان کې نوي په واک شوي کورنۍ، له پخوانۍ واکمني کورنۍ سره همدغسي بي عدالتني ګانې کړي دي. نو د پاچا امان الله په اړه نه دا چې بحثونه ونه شول، انتقادي بحثونه هم پري ونه شول، او په اړه يې سطحي او ناسم ذهنیت خپور شو او پاچا امان الله او واکمني يې هغسي چې وه ونه پېژندل شو. خو دی او س هم مخالفان او پلويان لري، او په اړه يې احساسات پاريږي. په دې وروستيو کې لا ويښ سایتي نېشنلستان د هغه د سر پرېکړو په شان سلوک کوي. دا به له دې امله هم وي، چې افغان کلتور په اصل کې په یو کربنه يېز فکر بنا دئ: یا نيكۍ يا بدې، غندنه يا ستانيه، کفر يا اسلام، سپين يا تور او داسي نور. دا به د اوستا (Avista) په حواله د سپتامه (Spitama) ته منسوب د اوښې، زردښت، فکري ميراث وي چې نړۍ يې د دوه ګونې مفكوري، یا د اهورا مزدا (د نيكۍ خدائ) او اهريمن (د بدې خدائ) په نامه وېشلي وه. (۱۹) د زردښت عقيدو وي فکرونې د اټکل مخزيردي شپږمي پېږي، نه د اسلام تر خپرېدو پوري په افغانستان او پارس کې مروج وو. سپتامه د پښتنو یوه خانګه وه چې ډېر نامتو اتل یې سپتامنزو، او هغه څه کم دوه کاله له مقدونې سکندر سره په اريانه او سعديانه کې وجنګید.

په افغانستان کي د رسمي پابو د ارشيف نشته والي هم د تاریخي موضوعاتو په اړه د متوازنو او افاقتني اشارو ليکل مشکل کړي دي. او س خود یوه کربنه ايز کلتور جذمي توب په اثر، د دین په نامه حيرانونکي عملونه، لیکنې او تلقينونه کېږي. له نيكه مرغه په دې وروستيو کې، د نويو تعلیم کړو، ازادي پالو په هسکېدلو سره په افغانانو کې انتقادي روحيه توکېدلې، او هيله کېږي، چې وروسته به خو کربنه ايز فکر د دغه منحط یو کربنه ايز کلتور ئاي ونيسي او د متوازنو او انتقادي لیکنو دپاره به ډګر هوار شي. دغه حال به بيا د فرد، ډلي او ټولني د پېژندلو په لار کې غتهه مرسته کړي وي.

او س به په دې اړه خاصې خبری وشي، چې پاچا امان اللہ خپله واکمني له لاسه ورکړه، په داسي حال کي چې دی په ۱۹۱۹ کي د دغسي افغانستان واکمن شو، چې تینګ مرکزي حکومت او قوي پوچې لاره، او په خزانه کي یې شاوخوا ۱۵۰ ميليونه روپې موجودي وي. پاچا امان اللہ د پوره خپلواکۍ په گټلو سره، په ولس کي د منلي توب هسکي ته ورسېد، خو لس کاله وروسته ده Ҳان مجبور ولید چې له خپلي کورني سره له افغانستان نه د تل لپاره وزړي، هغه وطن چې ده یې په اړه ويل چې "از خدمت به وطن بالاتر عشقی ندارم."

د پاچا امان اللہ اوله غته ناكامي په منځني اسيا کي وه، چې هلته یې په ملكي جامو کي سرتيري واستول او ډيرې پيسې یې ولګولي، په دې هيله، چې د انور پاشا او محمود طرزې د تجويز له مخي دی به د یوه اسلامې کانډېر بشن مشر وي په منځني اسيا کې د لوړۍ نړيوال جنګ په ختم سره، او د تزارۍ امپراتوري په پاڅل کېدو سره سیاسي تشیا او ګډوډي مسلطه شوې وه. هلته افغانانو په اول کې نسه پرمختګ وکړ، او په ډيرو سیمو کې، په تېړه بیا په مرو کي یې نفوذ خپور شو، خو په مسکو کي چې د بولشویکي نوی حکومت تینګ شو، او د مسکو-تاشکند رېلوي بېرته چالانه شو، نوي حکومت واکمني هلته جاري کړه شو، دا د پاچا د اجندابای شو، او خبرداری هم ورته ورکړل شو، چې له سیمي نه په شاشې امان اللہ همدغسي وکړل، خو شورویانو سره له دې هم افغانستان ته د پنجده د سپارلو وعده پرخای نه کړه. د دواړو دوستي پرخای وه، خو په منځني اسيا کې د حکومت ټول کونښونه او لګښتونه بابېزه شول.

د پاچا امان اللہ ډېرې غته ناكامي په ۱۹۲۴ کي د خوست یاغي توب وو. غبارې علت دا ګنې چې "... ده ټانها و مردم خوست که از سوی اداره و فشار مامورین دولت ناراض بوده و از تبلیغ عمدي (قانون ناسخ مذهب است)، فریب خورد، وزیر پرچم خان و ملا قرار گرفته بودند، به استقامت لوگر حرکت کردند" (غبار، ۷۹۸). فیض محمد (۱۴) هم د چارواکوناوري چلنډ او بلډي اخیستلو ته ګوته نیسي، خو دی ده ګډوډي او مشخص علت د حاکم امرالدین په هغه امر کي ويني چې د منګلو د یوې بنځۍ په دعوه کي فيصله د هغه چا په ګټه شوې وه چې بنځه پرې ولاړه وه. قاضي ملا عبدالله د دعوي هغه بله خوا نیسي، چې دغه بنځه په وړکتوب کې د هغه په نامه شوې وه. دلته د حکومت د اصلاحاتو په لړ کې، د بنځو په اړه نوئ قانون له مروج دود سره په تکر کي و، او ملا عبدالله دغه دود د شريعت له مخي د اجرا وړ ګانه هغه "... بر حاکم اعتراض اعراض از شرع مطهر کرده، حاکم به تردید و تنقید فقيه او وقعي ننهاده، ګفتارش را به ګوش قبول جای نه داد." دې بیا وايې، چې "ملا عبدالله که مترصد افروختن فساد بود، فرصت یافته اقدام در ایقاد نایره کينه و عناد نموده و مدعی ملزم را تحریک و ترغیب به ننګ افغانی بودن در نزد ملکان و قبایل کرده، خود نیز دامن زن اتش فتنه ګشت و نائمه قتال را حسب الزام خویش در اشتعال اورده و تمامت قبایل سمت جنوبي از تبلیغات و تحریکات ملا

عبدالله لنگ که ابراز تائید دین مبین و تنویر شرع متین می نمود، و مردم را وعده بهشت میداد، رشته محاربت را با دولت تایک سال و دو ماه امتداد دادند.

ئىينى كسان د خوست پە ياغىي توب كى د پخوانى امير، محمد يعقوب د كىنizi د زوى، عبدالكريم، لاس وينى او وايى چى هغە له هندوستان نه منگل تە راغىء، او د ئان د امير كېدلۇ لپاره يې دغە ياغىي توب تحرىك كە. خو دوى فىكر نه كوي، چى دغە ياغىگىرى د ۱۹۲۴ د مارچ پە كومە نېتىيە يانى هغە وخت شوئ و، چى هوا يوخە تودە شوپە و او عبدالكريم د اگىست د مياشتى پە كومە ورئ، يانى شېرىيَا اوھ مياشتى وروستە منگلۇ تە راغلىء، او دغې ياغىگىرى دغە وخت خپلە تودو خې لە لاسە وركرىپە و، او د هغەراتگ لە ياغىيانو منفي اغىزە وکە، او دى بىا بىرته هند تە پە شا شو، او د هند حۆكمت هغە برماتە تە تبعيد كە، او هلتە يې هم تە خارنى لاندى ونيوه، او هغە بىا ئان ووازە. پە يوه بل روایت هغە كوم بل افغان ووازە. عجبە د چى خوك د نامتو غازىي محمد ايوب هغە زوى نه يادوي چى، چى د دغې ياغىي گرى پە وخت كى يې ئان وزيرستان تە ورسوھ، خو خە يې لە لاسە و نە شول.

د خوست ترازيدي افغانستان تە گرانە تمامە شوھ. د فيض محمد پە روایت لە دوارو خواوو خخە خوارلس زرە كسان لە مينەلە لارل. يواته سوھ كسيز كنەك چى لە خوانو رضاكارو افغانانو نه جورو، تول لە مينەلە لار. او حۆكمت تە دېرش ميليونه روپى تاوان وابنت. تول اصلاحات چى تە دغە وخت پوري شوي وو، لغو شول. دغە لويە تراجيدي د پاچا امان الله لپارە د عبرت درس كېدللى شو، خو هغە تەپنە زده كە و نە كە، او خلور كالە وروستە پە ۱۹۲۸ كى يې د لومرى دوري تراصلاحاتونە پە كراتو دېرۇ پاروونكو اصلاحاتو پىل وکە، چى نبىي تول يې پە افغانانو باندى پە حۆكمتى زور د اروپايى ژوند طرز او دودونو تحميلى وو، چى پاي يې بىاھم د افغانانو وژل كېدل، د پاچايىي نظام نسڪورېدل، او لە وطن نە د تل لپارە پخپلە د پاچا او د هغە د كورنى. وتل شول. د معاصر افغانستان پە تاريخ كى دا يوه بېساري او دردناكه تراجيدي وھ. پە دغۇ تولو پىنسۇ كى پخپلە د پاچا رول محوري و، چى پە هغە بە زر و بغيرم.

ايا پە پورتە پىنسۇ كى برتانويانو لاس درلۇد؟ پە هغە وخت كى پە عام دول، او اوس هم تە يوه حده، عامە ذهنىيت د برتانويانو، يا پە عامە زېدە انگرېزيانو، پر ضد و. حتى اوس هم چى پە دغې سىيمە كى نە توقع كېدونكى پېبنە وشى، ويل كېپىي چى هغە د انگرېزانو كار دى، لىكە چى د شوروى اتحاد د يرغل پە وخت كى ويل كېدە چى د افغانستان لە لاندى كولو خخە د هغۇ مطلب دا دى چى، ئان تودو او بوبە ورسوی. پە اصل كى دغە فىكر خە كم درې پېپىي دمخە د تزارى روسيي سروال، لوى پېتىر، ورلاندى كېئ و، خو لە هغە وخت نە تراوسە پە سىيمى كى دغۇمرە ژور انكشافات شوي دى، چى دغە فىكر يې بې معنى كېئ دى. د افغان طالبانو د هسىكېدلۇ

په وخت کې حتی ګلبدین حکمتیار لا ویلی و چې دوی د انگربزانو په تحریک راولار شوي دي. افغانان لکه چې په عمومي ډول په تحول او تغییر قانع نه دي. په هر حال، پاچا امان الله د خپلو خلکو د انگلیس خند ذهنیت نه خبرو، او یو وخت بل وخت بې له دغه ذهنیت په پلوی په برтанیه انتقادونه کول، خو هغه له خپلوکۍ ګټلو نه وروسته د هغو پر ضد عمل کړئ نه دي، حتی د هغو په ګټه بې ډېر کارونه هم کړي، چې په د مخه پابو کې بې ذکر شوئ دي.

فیض محمد، سره له دې چې د برتابنیانو مخالف تاریخیوه و، لا یو خه په زیږه ژبه، د پاچا امان الله د وخت په پیښو کې د انگلیسانو د لاس لرلو فکر په دغه ډول ردوی: "... هر حادثه و داهیه سیاسی را که در داخل افغانستان و سرحدات شرقی و شمالی آن از جهالت و وحشت ملت و سو کردار و رفتار و فشار و انجار دولت و حکومت به روی روز افتاده و مې افتند، از اثرات اعمال قبیحه خود ندانسته، حمل بر تحریص دولت انگلیس مې نمایند." (فیض محمد، ص ۳۱، پخپله امان الله هم د خپلی ناکامی په خپلو وطنوالو اچوی، نه په بل چا. په بمبيی کې چې دی اروپا ته د تگ په لار کې تم شوئ و، د پښتنو لوی مشر پاچا خان ورته ئان ورسوه، او ورته وي ویل چې د دې لپاره چې په افغانستان کې د جنگ مخه و نیویل شي، ته بیا د مخه شه او د سرحد [پښتونخوا] پښتانه به دی ملا په تینګه وتړی. خو هغه صاف ورته کړه چې "بس زما کار ختم شو. ما لس کاله د دې قوم خدمت وکړ. په دې لسو کالو کې ما په وخت ډوډی، نه ده خورلې، د سحر نه مې تر مابسام کار کړ، د خپلی بسخی او زامنو نه خبر نه وم. د شپې به بیا د دوی په فکر کې وم، چې دوی به خنګه ترقی وکړي. د دوی په صله کې زه قوم قادیانی او کافر کړم." پروفیسر ډاکټروقارعلی شاه کاکا خپل چې د ۱۹۲۸ او ۱۹۲۹ کلونو د پښتون مجلې د لیکنو پر بنسټ د پاچا امان الله په اړه لیکنه تهیه کړي، دغې نتیجې ته رسپدلي چې: "زه تر قیامته پوری د دې خبری منلو ته تیار نه یم چې د افغانستان انقلاب د بیرونی سیاست د مکاری نتیجه ده." (۲۰). له "انقلاب" نه مانا د حکومت بدلون دئ. په اول کې انقلاب په دغه مفهوم یادېد. عامه افغانان او س هم "سقاو زوی انقلاب" وايې. لیکوال عزیز هندي هم د انگربزانو د لاسو هندي په اړه اوږد لیکنه لري چې په پای کې وايې چې "مور به په هیڅ ډول په انگریزانو دا تور نه شو لګولای چې د افغانستان د ۱۹۲۹ کال په پاخون کې یو ډول د هغو لاس وو." (۲۱) عزیز هندي، ۵۲۳ د برتابنیانو د لاس وهنې په اړه د نامتو انگلیس، لارنس، نوم هم راولر کېږي، چې هغه په لومړي نړیوال جنګ کې عربان د عثمانی امپراتوري په وړاندې په بری سره هخولی وو، د پاچا امان الله په اړه پښتانه هم لمسولي دي. خو د دغې وینا مدعیان دې ته متوجه نه دي چې هغه د مکرم شاه په بدل نامه د ۱۹۲۸ کال له مې نه وروسته په کراچي او میران شاه کې د برتابنی فضایي قوه کې خدمت کاوه، حکومت بې هغه د ۱۹۲۹ کال په جنوری کې په بېړه انگلستان ته واستو. (ادمک، ۱۴۲، ستپورې، ۴۹۱) په کابل کې د امان افغان ورڅانه د هغه له وظیفي نه خبره وه او په اړه بې راپورونه له مبالغې نه ډک ګنل.

د پاچا امان الله په ورلاندي د وروستيو پاخونونو په اړه د هغه خپل نظر قاطع دئ، چي ليکواله ستیورت یې په دغه ډول بيانوي (مخ ۵۱): "امان الله برترانيه د هغه پر ضد اغتشاش کې تبرئه کړه." پاچا خپل دغه نظر د شیکاګو تربیيون جورنالست، لپري روی (Larry Rue) ته هغه وخت بسکاره کړئ و، چي هغه د مرکې لپاره په خاصه الوتکه کې د ۱۹۲۹ کال په فبروري کې کندهارته ورغلئ و. پاچا د عبدالوهاب طرزی، د محمود طرزی زوي، په ترجماني هغه ته دا هم ويلى و، چي "ملايانو یې مخالفت کړئ، بېله دې چي پيسې ورته ورکول شوي وي." هغه داهم ويلى و، چي "دی پوهېږي چي سقاو زوي د سفارت په وره کې له همفریز سره خبری کړي وي، خو د هغه په نظر دغه خبری یوازي د سفارت د حفاظت په اړه وي."، خود هغه په نظر د هغه هغو کوبښونو چي مطلب یې د ایران، افغانستان، ترکیې، او روسيې سره متحد کول و، برтанویان پارولي وو، چي خلخ یې کړي، خودوي یې ويلو ته زړه نه کاوه. برтанویانو به حکمه په دې اړه خه نه ويل چي د دغسي اتحاد امکان بېخي لېيا هېڅ نه و، او هغه هېڅ موضوع شوي نه وه.

باندني عوامل چي په پورته ډول د پاچا په مسافر کېدلو کي دخیل نه وو، هغه به پخپله د پاچا اصلاحات او د حکومتي عمالو کړه او د هغو په ورلاندي د خلکو غږگونونه وو، چي له امله یې له وطن نه ووت. په اصل کې دا خلک دي چي پېښې رامینځ ته کوي، او تاریخ جوړوي، په تبره هغه وخت چې دوی وپارېږي، او تولنه ډیناميکه شي، لکه د پاچا امان الله په وخت کې چي همدغسي وشول. د افغانستان په معاصر تاریخ کې دا لومړۍ وار و چي حکومت په پراخو اصلاحاتو لاس پوري کر، چي ټینونه یې خلک مجبورول اروپا یې دودونه او ژوند طرز غوره کړي، او خپل رواجونه او دودونه پرېږدي. د امير عبدالرحمن په وخت کې حکومت د لومړي څل لپاره سیمې او کلې ته ننوت، خود خلکو کلتوري ارزښتونه یې په خپل حال پوري بنوول. سره له دې هم په ورلاندي یې پاخونونه وشول، خو حکومت هغه په پیاوړي پوچ و خپل. د پاچا امان الله په وخت کې حکومت هم د خلکو کورونو ته ننوت او هم یې نسخې او نارينه مجبورول چې خپل ژوند طرز اروپا یې کړي، او کافي پوچ یې هم نه لاره. دا د سليم عقل پر خلاف کار و. خومره چې یو خوک د پاچا امان الله سیاستونو او کرو ته حیر کېږي، هغومره حیرانېږي. پاچا امان الله په خپل باندني شپږ میاشتنی سفر کې تر دې حده د اروپا یې کلتور ترا لاندي شوئ و، چي لکه نور یې نه غونښتل چې په خپلو شپلو افغانانو واکمني وکړي. که داسي نه واي هغوي به یې نه مجبورول چې خپل د پېړيو کلتوري ارزښتونه پرېږدي، هغه هم په حکومتي زور او سمدلاسه، او په عوض کې د اروپا یې کلتور ظواهر ومني، چي نه یې غونښتل او نه یې ورته ضرورت لاره. هغه دغومره پاروونکي وو چي هغه اوس هم خوک په افغانانو تحمل کولی نه شي.

دا چي امان الله تینګ وطنپال او د پرمختګ او عصریت غونښتونکې وو، په دې کې شک نه شته. ده د خپلواکي په ګټلو، او د عصری پوهنې په پراخولو او خلکو ته د برابرو حقوقو په خوندي کولو، او د تولني په

مدنی کولو سره خپل ولسپال توب هم تثبیت کړ. هم یې ټوانانی د زده کړي لپاره، د حکومت په لګښت، باندニوھیوادونو، په خاص ډول ترکيې، ته واستول، او هم یې د ننه په وطن کې، په کابل بنار او ولايتي بنارونو کې، ثانوي او مسلکي بسوونئي پرانیستل. پخچله یې هم پوهني ته خاصه توجه وکړه. هغومره چې ده عصری پوهني ته توجه کړي، بل افغان واکمن نه ده کړي. د اسي هم ده د لیسي فېریا ازاد مارکېت په غوره کولو سره پانګه ورو ته ممکنه کړه، د لګښتی مالونو لپاره کارخانې جوري کړي. هغوي همدغسي وکړل، او دغه لړي روانيه وه. په نتيجه کې حکومتی عایدات یو خه ډېر شول. په بسپرازو مهکو باندي د جنس پرخای د نيدي مالياتو په اينسودلو سره هم دغه هڅه پياورې شوه، چې مهکه وال مهکي بشي ودانۍ کړي او شاري مهکي کريزې کړي. له دغو ټولو انکشافاتو سره فردي ازادي هم ملګري شوه. خودا د پاچا کلتوري سیاستونه وو، چې په پاي کې یې دغه ټول انکشافات په صفر کې ضرب کړل. اروابناد سيد شمس الدین، چې د هغه وخت زلمی و، په دي اړه د اسي وايې چې: "با تمام این فضائل و مزاياي دوره امانۍ، امان الله خان مرتكب سهوهای بزرگی هم شد، که منجر به اشوب افغانستان و سرنگونی خود او شد. او در عصری ساختن مملکت از عجله و ناسنجیدگی کار میگرفت. او فریفته ظواهر غرب بود و بیشتر از تحمل به عقائد به نوآوري ها دست زد، که مقبولیت و شهرت نیک خود را از دست داد. او خود را پادشاه انقلابی میگفت و حق هم داشت که او را انقلابی بگویند، اما قوتی را که چنین انقلاب اجتماعي بکار دارد با خود نداشت. ماشین عسکري و جنگي او ضعيف و غير فعال بود. پشتیبانی یک گروه قوي مردم را که با او همنوايې داشته باشد، هم نداشت و در همکاران خود مردمان شایسته ولايقي را هم کمتر داشت، که درين راه مويد و مددګار او باشند." (مجروح، ص ۴۰)

له يادو شوو پېښو او چلنڊونو نه بسکاره ده، چې د پاچا په ناکام کېدلو د هغه خپل نظرونه، يا په یوه کلمه، د هغه خپل شخصیت محوري رول لاره. هغه خو څلی ويلى و، چې دی یو انقلابی پاچا دئ، او غواړي د وطنوالو د ژوند په هره ساحه کي انقلاب راولي. د هند یوه نوميالي کمونیست مبارز، م. ن. راي (M. N. ROY) ته یې په یوې مرکې کي ويلى و، چې "... دی انقلابي او کمونیست دئ." (۲۱) خوله انقلاب نه د پاچا مطلب هغه اصلاحات کېدل چې ده پرې شروع کړي وه، او له "کمونیزم" نه د هغه مطلب، د ستیورپت په نظر، "... کوم ډیالکتیکي یا تولنیز جوړښت نه، بلکې په عمومي ډول هغه احساس و، چې هر یو باید نیکمرغه او برابر وي." (ستیورپت، مخ ۵۱۲)، په دي ډول پاچا امان الله د خپلو وطنوالو د ژوند د نسه کولو لپاره غونبتل دغه اصلاحات وکړي. آيا ده دغه فکرونله خپل چاپېریال، يا له هغه انقلابونو نه ترلاسه کړي وو، چې د مخه په ایران (۱۹۰۶)، عثمانی ترکيې (۱۹۰۸)، او په روسیه کي اول په ۱۹۰۵ کي او بیا په ۱۹۱۷ کي پېښ شوي وو؟ بولشویکانو له خپلو هسکېدلو نه وروسته د انقلاب او کمونیزم په اړه په دغسي پراخ پروپاګنډه لاس پوري کړي وو، چې حتی د لویدیئي اروپا په نومياليو تحول غونښتونکو باندي یې هم اثر کړئ و. په افغانستان کې، د

دربار په غلام بچه گانو، او د حبیبی بنوونخی په فارغانو او په نورو کې یا په لنډ دول په مشروطه غوبنستونکو کي د تحول غورخنګ په قوت پروت و، خود دوى اساسی غوبنستني، قانوني نظام، د پوره خپلواکۍ ترلاسه کول، او د لوپدیع مدنیت رواجول وو. دوى په عمومي دول اعتدالی وو، خو افراطیان هم پکې وو، چې امير حبیب الله شاید د همدغو په تحریک، د لغمان په کله گوش کې وژل شوئ وي. که د پاچا امان الله بیوگرافی چا لیکلې واي، دغه او دغسي نوري موضوع گاني به بيان شوي واي. خو دغسي بیوگرافی تراوسه ليدل شوي نه ده. په دي اره به زه دلته یو خه ولیکم.

امان الله په اولي ټوانی کي د سراج الاخبار له ليکنو نه، چې نوميالي وطنپال، جورنالست، محمود طرزي، چلوه، متاثر شوئ دئ. دی هلتنه د هغه له لور، ثريا، سره اشنا، او بيا بنځه او مېړه، او ملکه او پاچا شول. ملکه ثريا د خپل مېړه د اصلاحاتو، په تېره د بنځو په موضوع کې د هغه ټینګه فكري ملګري وه. پاچا ترکي ژبه زده وه، خو پښتو یې روانه نه وه، او ده خپل عمر زیارتله په کابل بشار کې تېر کړئ او له اطرافي ژوند سره اشنا نه و. د پاچائي په وخت کې یې ډپر ترکي متخصصان استخدام کړل، او د هغو او افغان متخصصانو په مرسته یې ډپر قوانین وايستل. دی د ترکي اصلاحاتو په خوا و. په ترکي کې د اتاترک په وخت کې ډپر مهمه پښنه د دولت نه د دين بېلول او د سیکولر نظام په پنسو درول و، چې په توله اسلامي نړۍ کي یې غت غبرګونونه وپارول. ترکانو ډپر پخوا د عباسی خلیفه گانو په وخت کې، په تېره د سلجوقيانو، او عثمانی ترکي په وخت کې اسلام او مسلمانانو ته ډپر خدمتونه کري وو. پاچا چې په افغانستان کي اصلاحات پیل کړل، په زياته اندازه د ترکي په اصلاحاتو نه په الهام وو. خود دا په نظر کي نه ده نیولې، چې د عثمانی ترکي په اصلاحات، چې د تنظيماتو په نامه یادېدل، د نوسمي پېړي په سر کي شروع شوي وو. په دي اره په انگریزی کي بېحورې اثر د ډپر فیسټ برناړد څویس دئ، په نامه د معاصری ترکي په هسکېدنه. ما د لندن پوهنتون کي د دغه اثر نه د درسي کتاب په توګه ډپر استفاده کړي، او د هغه د مؤلف لکچرونه مي ډپر اورېدلې دي. دی هلتنه په هغه وخت کي د تاریخ د خانګي مشر و. په هر حال ترکي اصلاحات یا تنظيمات د نوسمي پېړي تر پايه پوري په وقوف سره کېدل، او د مخالفت له امله به کله پر ځای ودرېدل. په همدغو اصلاحاتو سره هلتنه په ملکي او نظامي ساحه کې د غومره ډپر تعلیم کړي کسان هسك شوي وو، چې په ۱۹۰۸ کي یې انقلاب وکړ. خود دوى نوئ نظام د لومړي نړيوال جنګ له امله، چې دغه نظام یې یو جزو، تجزیه شو، او بیاله یوې لنډي وقفي نه وروسته، دغه او سنې ترکي د مصطفى کمال په سروالي د یوه متحد او نېشنلستي نظام په بنه هسك شو، او مصطفى کمال هم د اتاترک په نامه یاد شو. خو په افغانستان کې تر پاچا امان الله نه د مخه عصری اصلاحات نه وو شوي. زما د پاچا امان الله په نامه کتابګوتي له مخي " هغه وخت افغان تولنه په ټینګه سنتي او نېډې توله نالوستې وه. د هغو ډپر لبو سواد لرونکو اوښتون غوبنستونکي لرل، خود هغو شمېر بیخې لب وو. په دوى کي مشروطه غوبنستونکي یا د قانوني حکومت

غوبنستونکي، چي غبار يې روبنان فکران گني لا د گوتو په شمار وو. ... د دوى په برابر کي د اوښتون مخالفان يا سانتپلان وو چي هم بیخي ډېر وو او هم يې له اولس سره یوځای د عنعنوي دودونو او چلندونو له مخي ژوند کاوه. ځيني دودونه لا داسي ګنيل کېدل، چي لکه د دين برخې وي. اسلامي شرع د دغسي ذهنیت په جورولو کې اغېزمنه برخه لرله، او اسلام په ټینګه هم دين او هم دولت ګنيل کېده. دا د ټولو خلکو ذهنیت او د ملايانو، پیرانو او سيدانو ټینګه عقيده وه." اروابناد مجروح لا وايي چي په ټولنه کې "عامه مردم افغانستان و محافظه کاران، که اکثريت و قوت با انها بود، باعاده سنن قدیم (ستاتسکو) تمایل داشتند و برای از بین بردن رژیم تو طئه میکردن." (مجروح، ص ۴۴)

په دغه حال کي هم پاچا امان اللہ د خوست له ورانونکي پاخون نه وروسته په ۱۹۲۸ کي په لا پارونونکو اصلاحاتو شروع وکړه، په داسي حال کي چي کافي نظامي قوه يې هم نه لرله. ده د خپل زوي احسان اللہ په وينا د خپل دوست اتاترک هغه سلام هېبره کړه چې يې ورته ويلى و، چي "تاسي غواړي یوه بنکلي ماني جوړه کړئ، بنه بنسټ ياني اردو مه هېروئ. لوړۍ دا اردو جوړه کړئ، بیا نو کولی شئ چې يې له وپري نه د خپل هیواد په پرمختګ ولار شي." (۲۲)

پاچا امان اللہ له پیښو نه زده کړنه کوله، که خه هم هغه به غتې وي، لکه د خوست پاخون چي خلکو او دولت ته يې ډېرتاوان اړولئ وو. پاچا اتوكرات او چاري يې د خپل فکر له مخي اجرا کولي، که خه هم د خلکو ژوند به يې په ژور ډول متاثر کاوه. ده یو څل له نورو څخه وغوبنسته چې دده په دغه ورانديز نظر بنکاره کړي. ده د ۱۹۲۸ کال د لوبيي جرګې په درشل کې يو خو وکیلانو او خو لوړ پوره چارواکو ته په یوې خاصي غونډي کې وویل چي غواړي دغه خه عملې کړي. "د ستر له مینځ نه وړل، او په عمومي ډول د بنځوازادي، د خوښو کولو الغا، له دولت نه د دين بېلتون د دغسي قوانينو په ایستلو سره چي حتمي به نه وي په اسلامي شرع بنا وي، په افغانستان کي د وسلو مجاز ګرځول، په مئکو باندي د مالياتو زياتول، د ملي بانک تاسيس او د بانک نوټونو خپرول." د ستیورت په وينا "هیڅ یوه د هغه یو هم تائید نه کړ. غږګون یو هیبت و، په خاص ډول د خوست د وکیلانو، او نورو سرحدې وکیلانو کې. کومه هغه روغنیتی چي د دوى په خاص قدر کولو سره پیدا شوې وو، سمله لاسه په مخالفت بدل شو. امان اللہ خفه و هغه به سره له دې په خپل دریئ ولار واي، خو [محمد] ولې، غلام صدیق او خو نورو تربنې په ټینګه وغوبنستل چي خپل وړاندیزونه تعديل کړي. هغه بیا په دغه فکر شو چې دغه لویه جرګه له دغسي بې تعلیمو او شډلو کسانو نه جوړه ده، چي د دغسي موضوع ګانو په اړه سم نظر ورکولي نه شي." (ستیورت، مخ ۳۸۲)

د سیاسی تولنو واکمنان مشورو، او په خاص ډول د ولس یا د هغه د استازو د نظریاتو پوهېدلو ته اړتیا لري. په تپره کې که خه هم د اوس په شان منظمې دولتي مؤسسيې نه وي، واکمنو بیا هم د خپلو خاصانو نظرونه غوبنتل. هیرودوت، دوه نیم زره کاله د مخه، په ذې اړه د یوه واکمن د یوه مشاور نظر په دغه ډول ثبت کړئ دئ. د هخامنشي امپراتور، خشایارشاہ یوه خپلوان، مشاور ارته بانوس هغه ته وویل چې "صاحبه! خه وخت چې مخالفي نظریې نه وي وړاندي شوي، ممکنه نه ده چې ډېره بنې یې غوره شي، او یو خوک مجبور دئ هغه ومني چې وړاندیز یې شوئ وي. کله چې دغسي مخالفتونه اورېدل شوي وي، هغه د سرو زرو په خبر وي، چې ته یې له بل سره په یوه ګډ محک وسولوي، او توپير یې ووینې." (۲۳)

په افغانستان کي امير عبدالرحمن، سره له دې چې د خپلو اسلامو پر خلاف، زوروواک و، بیا هم په تشیا یا په خپل سر کارونه نه کول. هغه به لوړۍ ملي موضوع د خپلو خاصانو تر مینځ طرح کړه، هغو به په اړه یې بحث وکړ، او امير به د دغه بحث په نظر کې نیولو سره هغه نظر غوره کاوه، او عملی کاوه چې ده به غوره ګانه. امير چې په ژوند کې ډیرې سړې تودې حس کړي، او د هیواد په ډیرو سیمو کې ګرڅبدلئ، او د تجربو خاوند و، د خلکو په دود دستور بنه پوهېده، او مراعات به یې کاوه. تر هغه د مخه پاچایانو مهمي چاري له قومي مشرانو، مخورو او له خپلو ملكي او نظامي مشاورانو سره په جرګو اجرا کولي. په دې ډول ولس د واکمنو له سیاستونو، چلندونو، او نظریو نه خبرېده او جرګي چې قومي وي، د خلکو په ژوند اثر کاوه.

د پاچا امان الله په وخت کي لوبيي جرګي د لوړۍ حل لپاره رواج شوي. پاچا دستور ورکړ چې هر پنځه کاله به لویه جرګه کېږي، او د خلکو استازی به په مشوره ورکولو سره په حکومت کولو کې برخه اخلي. خود ۱۹۲۸ کال لوبيي جرګي یوې وړې ډلي وښوله چې د پاچا او اولسيي استازو تر مینځ، د هغه د اصلاحي پروګرامونو په اړه اختلاف دومره ژور و، چې نه پخلاکېدونکئ ګنيل کېدله. په دغه حال کي توقع کېدله چې پاچا به له خپل افراطي پروګرام نه تپر شي، یا بې لړتر لړه لس، پنځلس کاله وروسته وغورخوي، تر خو هغه ډېر شمېر ټواناني او ټوانان، چې په هیواد او باندي په زده کړه بوخت وو، فارغ شي او د اصلاحاتو او تحول غوبنتونکې ډله پیاوړې شي. خو پاچا دغسي ونه کړه او په یوازي ځان یې د خپلو اصلاحاتو په عملی کولو شروع وکړه. دی چې ټوان او له روغ ځان نه بهره من و، دغومره انتظار ایستنلى شو. هغه وخت ده د تعليم کړو ټوانانو په مت خپل سمونونه پیل کولى شول، بې له دې چې مخالفان یې په وړاندي اغېښناک خنډه کېدله وشي. (دی په کال ۱۸۹۲ کي په پغمان کي زېږبدلئ و، سره له دې دغه ډیناميك ټوان پاچا په کال ۱۹۲۸ کي، یانې له وخت نه ډېر د مخه په دې پیل وکړ، چې د یوې میاشتی مزل په یوه ورڅ ووهې، او خپل افراطي پروګرامونه په دغسي تولنې کې پیل کړي، چې خلک خه چې، حتی حکومتی چارواکي او نژدې کسان یې هم ورسره موافق نه وو، او ده د هغه مشوره هم نه منله. هسي چې د شنوارو د پاخون په پیل کې ویل شوي، پاچا په خپل پوخ او په خاص ډول

په خپلی هوایی قوی دا ډه او په دې خیال و، چي په وړاندې یې خوک مخالفت کولی نه شي. حال دا چې د دغوا
الوتكو په بمباريو سره، چي ډېر بې توپیره تلفات یې لرل، شنواري او د شمالی خلک یې په خپل عزم نور هم
ټینګ کړل. همدغه بمباری وې چې د شمالی هغه خلک، چي تر دغه وخته د حکومت پر ضد نه وو، وتورېدل او
هغوي د حبیب الله ډله پیاوړې کړه.

د پاچا هغه وخت خپلو تېروتنو ته پام شو چې د ده د ژوند دې من حبیب الله کلکانی له خپلو ملګرو سره
په رنا ورڅ د ده د نیولو په نیت ځانونه اړک ته ورسول. حبیب الله په مقصد ونه رسید، او له تلفاتو ورکولو نه
وروسته په شا شو. خو دغې نه توقع کېدونکې پېښې په پاچا باندي ناورۍ اثر وکړ، په دې ډول چې خپله توله
کورني، یې د مامون کېدلو په مقصد کندهارته په الوتكه کې واستوله، او د کابل بسار دفاعي ترتیبات یې
دغومره ټینګ ونیول چې د عزیز هندي په ژبه "... د شمالی سیمی ټول قدرت هم نه شو کولای چې دا کلکه کلا د
ماته [کړي] او ورنوزي، خو غازی امان الله خان د خپل تذبذب او وار خطایي له امله په شپه کې دا کلکه کلا د
شکو بند په ځېر کړه." (عزیز هندي، ۴۱۲) پاچا سمله لاسه وروسته له هغه "دا کلکه کلا د شکو بند په ځېر کړه"،
چې د هغه د لوی پوچ یوه وړه برخه د جنوري ۱۳ مه نیمه شپه په قلعه مرادبیگ کې د مقابلي خواله یوه
ډراماتیک او هیبتناک وار په برابر کې تېښته وکړه. پاچا په همدغې شپې کې هرڅه بايللي وکنبل او له واکمنی
نه یې لاس واخیست، که څه هم حکومت او د بسار دفاعي ترتیبات پر ځای وو. په پاچا باندي واهمه او وړه غالبه
شوه. په نورو څه چې په نژدې کسانو هم شکمن شو، او خپل ژوند ته یې خطر حس کړ. تاریخپوه فیض محمد یې
په اړه داسي غږېږي: "... از بې وفايي قشون نظامي و قومي و اهالي شهر کابل و چاردهي ... امير امان الله را از
حصول ظفر مایوس ساخته و در خوف و رعب گرفتن و به پسر سقا سپردن انداختند." (فیض محمد، ۲۱، ۱۵۸)
وروسته چې پاچا امان الله د کابل د نیولو په نیت د کندهارته غزنی ته رسیدلئ و، هم تکنی شو. دلته دی حتی په
خپل داخله وزیر، عبد الاحد (مايار) باندي هم شکمن شو، چې د ده په فکر غوبسته یې دی د حبیب الله کلکانی
پوچ ته په لاس ورشي. (ستیورت، ۵۲۵) هغه ورته مشوره ورکړي وه، چې د وردګو په لار کابل ته ور د مخه شي،
او وردګ به یې په ټینګه ملا وټې.

او س به په دې بحث وشي چې یوه نالوستي، غریب کلیوال ولی وکړای شول دغسي نظام چې کړي، چې
مؤسس یې، امير عبد الرحمن ترڅو بښت نه ډېر واره او لوی پاخونونه خپلی و، او لمسي یې هغه له دغه حبیب
الله نه ژغورو لی ونه شو.

حبیب الله په عام ډول تاجک ګنبل کېږي، خو نور په دې شک لري. اروابناد میر محمد صدیق فرهنګ دی
په نسب مخلوط ګنې او وايي چې: "... علاوه بر عنصر اصلي تاجک، احتمالاً خون هزاره یا ازبک هم در رگ های

او جريان داشت." (فرهنگ، ۱۴۰) اروابناد مجروح، چې حبیب الله یې د امیری په وخت کي په کابل کي ليدلئ و، هم د هغه په اړه ورته نظر بسکاره کوي. " او مرد چارشانه، ګندمي رنگ، متوسط قامت بود. چشم و بیني او چهره مردان توراني، مغولي را به خاطر مي اورد. معلوم بود که او از اختلاط دو نژاد آريايی و توراني به وجود آمده است." (مجروح، ۲۴) په هر حال، حبیب الله چې د نسب په لحاظ هر خوک و، د دغسي غريب، نالوستي کليوال په لاس د افغانستان د پاچائي نظام چې کېدل په معاصر افغانستان کې یوه بېساري پېښه ده. هو امير عبد الرحمن او پاچا امان الله په بېلو وختونو او شرایطو کې واکمني کړي، چې د هغود واکمنيو د سم پوهبدلو لپاره د هغود وختونو شرایط بايد په نظر کي ونيول شي. خو شرایط او حالات چې په هر ډول او هرخنګه وي، دا خلک دي چې پېښي زېږوي، او تاريخ جوروی، او د خلکو اعلى واکمن يا مشرپکې محوري رول لوبي، او نفوذ ناكې ډلي - اجتماعي، مذهبی، اقتصادي هم پکي مؤثر رول لوبي.

په افغان دولتي نظام کي د پاچا امان الله رول محوري و، که خه هم د ده په وخت کي، افغانستان کي د لومړي څل لپاره د 'تشکيلات اساسی افغانستان' په نامه نظامنامه، د نورو نظامنامو په لړ کې، ایستل شوې وه. دغه نظامنامه د رفيق شرکت له خوا په کال ۱۳۰۲ (۱۹۲۷)، کې په کابل کې په پښتو خپره شوې وه، او یوه نسخه یې زه لرم، په دغې نظامنامي يا اساسی قانون کې د مرکزي حکومت او ولایتي اداره تشکيلات او وظيفې بيان شوې دي. په مرکز کي اوه وزارتونه، یوه دولتي شورا، او یوه د طب مستقله اداره تجويز شوې وه. د کابل ولایت آمر د والي، او د ولایتونو آمران نائب الحکومه ګان، او د ځینو سیمو آمران اعلى حاکمان یاد شوې دي. د ليري اطرافي وړې سيمې علاقه داري یادې شوې دي. په ولایتونو کې مشورتی شورا ګانې هم تجويز شوې دي.

خو په دغه اساسی قانون کي د پاچا واک محدود شوئ نه دئ. نو پاچا د اساسی قانون په شته والي سره هم اتوکراسی او زورو اکي کوله. ولس د قانون، شريعت او عنعنې له مخي د هغه واکمني منلي، او ماليات ورکول د دې لپاره چې پاچا امنيتي قوه ولري، او د هيوا د امنيت، د خلکو ژوند او ملکيت خوندي وساتي، او د دوى د استازو په مشوره واکمني وکړي. خو پاچا امان الله سیاستونه په خپل فکر ایستل او پلي کول. په دې ډول د هغه شخصيت، د هغه نړۍ لید، او د هغه اراده د حکومت په کولو کې اساسی وو. دی ټوان، روغ او ډيناميک او د وطن خدمتگار و، او ویل یې چې " از خدمت به وطن بالاتر عشقې ندارم." نو یې غوبنسل د سترو کسانو په څېر غتې کارونه وکړي، خو ده دغه کارونه هم په بېړه تر سره کول او هم یې د خپلی خوبنې سمونونه پلي کول، بې له دې چې په وړاندې یې د خنډونو پروا وکړي. که خه هم هغه به غتې وو. دې په خپلی وړې هوایي قوې دومره ډاډه و، چې خنډونه یې مهم نه ګنډل. د سمونونو په پلي کولو کې یې له دولتي شورا او حتی له خپلو لور پورو چارواکو سره هم مشوره نه کوله.

په دې ډول پاچا امان الله د خپلی واکمنی تر پایه پوري اتوکراسی کوله. د ده د اتوکراسی وروستی بېلګه هغه وه، چې د ۱۹۲۹ کال د جنوري په ۱۳ مه شپه، همدا چې په قلعه مراد بیگ کي د خپلی وړې، مخکنښي قوي له ډراماتيکي تبنتي نه خبر شو، سمله لاسه له پاچايي نه لاس په سر شو، بې له دې نه چې د چا سره يې مشوره کړي وي، که خه هم د د استعفی ټول ملت متاثر کاوه. دغه وخت حکومت او پوچ پرځای او د کابل بنار دفاعي ترتیبات هم ټینګ وو، خو دی د هغو پیښو د ادارې نه عاجز شوئ و، چې د ده د سیاستونو او چلنډونو زړښوندې وي. په دغه حال کې دې په خپل ژوند و پېږد، او غونښته يې چې خومره ژر کېږي، له کابل نه بهر شي. بیا نو ده په هماګه نیمه شپه کې خپل مشر ورور و هڅو چې د ده پرځای پاچا شي، که خه هم هغه نه پاچايي غونښتله او نه يې کولای شوه. پیښو بس درې ورځي وروسته دغه فیصله باطله کړه، او د کلکان حبیب الله د امير په نامه بې له جنګ نه د کابل په تخت کښېناست.

پاچا امان الله برسبړه پر دې چې اتوکراسی کوله، له پیښو نه زده کړه نه کوله. د خوست لوی پاخون، چې خه باندي يو کال يې دواه و کړ او ډېر ځاني او مالي تلفات يې وارول، ده ته د عبرت درس کېدلۍ شو، چې بیا دغسي کارونه ونه کړي، چې په هغو سره خلک و پارېږي، او امنیت ګډوډ شي. خو ده خلور کاله وروسته د دغسي سمونونو په کولو پیل و کړ چې له وخت نه ډېر د مخه، غېر ضروري، پاروونکي او د سليم عقل پر خلاف وو. د دغه ټولو پایله دا شوه چې د پاچا له ګونبه کېدو نه وروسته د نه مویاشتو په بهير کې د هیواد د دوو لویو ژبو و یونکي د لومري څل لپاره سره و جنګيږي. د پاچا ټول سمونونه په صفر کې ضرب شي، په کابل بنار کې سمونپال زلميان و خپل شي، د قانون او قانوني حکومت مفکوره هوا و کړي، د کابل بنار ترددې ټول کورونه چور شي، دولتي خزانه له پیسو نه خالي او د عصری کېدلو غور ټنګ په تپه و درېږي، او افغانستان کلونه کلونه بېرته پاتي شي.

د امانی دورې له تاریخ سره بې کچه مینه او تنده

بساغلئي زمانی وايي چې دی "د امانی دورې سره بې کچه مینه او تنده لري." ګمان نه کوم چې د دغې جملې په مانا پوهېږي. دا د یوه عاقل وینا کېدلۍ نه شي. د دغې وینا له مخې د دغې دورې له ټولو هغو پیښو سره، چې د دغې دورې تاریخ جوړوي، "بې کچې مینه" لرل. احساساتي، د منطق اوحتى د عقل پر خلاف وینا ده. د دغې دورې پېښي سره متضادي او ټينې يې ترڅې هم دي. لا مهمه داده چې دی د دغې وینا له مخې د امانی دورې له تاریخ سره افاقتی او بې غرضه کېدلۍ نشي، او هر خه چې يې په اړه وايي اوليکي، پارتيزاني او یو اړخیز به وي. انتقادي کېدلۍ خو هیڅ نه شي. په اړه يې د نورو انتقادي ليکنې زغملى هم نه شي. دا د علمي

میتود برخلاف وینا ده چې د پېښو له پوهیدلو سره مرسته کولی نه شي. دا دغسي یو احساساتي دریخ دئ چې که هغه ته له یوه ارخ نه وکتل شي، و به ویل شي چې کوم هغه "مین" چې له خپلي "میني" سره بې کچه مینه لري، د ناهيلی توب په حال کې ممکن افراطي عمل او حتى انتحار ته لاس کړي، او که دغسي مین د شوروی اتحاد د ستالين یا د کمبوديا د پول پوت په شان د دولت واکمن شي، د مليونونو انسانانو قاتل هم کېدلی شي.

د بناغلي زمانی دغه ليکني هم افراطي روحیه لري. په هغو کې د دغه اماتور له خواکتری، تومتونه او بې بنسټه حکمونه لړنه دي، چې د هغو له مخي ویل کېدلی شي هغه بې سويه، او لکه چې د کوڅي د خلکو وي. غت مثال یې دادئ چې دی د امان الله په اړه زما کتابګوټئ "هماغه د انګرېزانو له فتنو نه ډک تبلیغات" ګنمي. زه به خوبن وای چې که ده خپل دغه حکم شرح کړي، او "له فتنو نه ډک تبلیغات" یې په ګوته کړي وای. ده دغه کار نه دئ کړي، او کولی یې هم نه شي، ځکه چې د دغه کتابګوټي قول موضوعات د هغه وخت په نورو ليکنو کي هم ذکر شوي دي، او لکه چې د مخه مي شرح کړي، د هغه ليکونکي منشي علي احمد (شاليزی مومند)، دئ، نه شيخ محبوب علي. او بله دا چې لکه چې د مخه مې پوره بیان کړي، دا د برتانیې حکومت یا د هند برتانوي حکومت نه و، چې د پاچا امان الله د پاچايي په نسکورېدلو کې یې لاس لاره، او دا پخپله پاچا و چې د خپلې پاچايي د نسکورېدلو لامل شو-په خلکو باندې د نه منل کېدلو پروګرامونو په عملی کولو، او د خپلې زورواکي او اتوکراسۍ له امله. بناغلي زمانی له خپل ذهن نه بس حکم صادر کړي دئ، لکه دی چې یې په اړه د صلاحیت خاوند وي. دی په دې نه پوهېږي یا د خپل پارتیزانې دریخ له مخي دې درک کولی نه شي، چې عمومي حکمونه بايد د پېښو پر بنسټ ولار وي، او که نه هغه به عندي وي. ده بس په لوپدیع کې د ویساټونو د ازادو خپرونو نه په استفادې سره پورتني حکم او دغسي نور حکمونه صادر کړي، او هغه اواز ته یې غور نه دئ نیولئ، چې هر خوک یې په ئان کې لري. حال دا چې له آزادۍ نه ناوره استفاده د سليم عقل د خاوند علامه نه ده، او د سليم عقل خاوند تقاضا دا ده چې یو خوک په هر حال او د هرې موضوع په اړه چې وي، د عقلی او اخلاقی قضاؤت له مخي وینا، ليکنه، عمل او چلنډ وکړي.

خو زما د کتابګوټي د یوې جملې په اړه، د بناغلي زمانی اعتراض د یادولو وړدئ، او هغه دا چې دی وا یې، چې ما د غلام محي الدین ارتی نوم په لوی لاس په غلام محي الدین انيس بدل کړي دئ. که دی د علمي او دقیقو ليکنو په مقرر و پوهېدلای دغسي حکم به یې نه وای کړي. ما چې د غلام محي الدین د نامه په اخیر کي لقب په دغې علامې [۱] کې نیولئ دئ مانا یې داده چې په متن کې یوازي غلام محي الدین و، او ما په دغې علامې کي دنه د انيس لقب اضافه کړي، چې هغه وخت ماته مالوم نه و او دا په دقیقو ليکنو کې یو منل شوئ دود دئ چې ليکوال چې له کومي منبع نه نقل کوي، باید هغسي یې نقل کړي، چې په اصل متن کې وي؛ حتى که

غلط هم وي. په هغونه کي د هر ډول تغيير راولو لپاره خاصې علامې وضع شوي دي، چې د هغوله مخې ما د انيس تخلص په دغې علامې [۱] بنودلئ دئ. بناګلئ زمانی دي په خپله ناپوهې اعتراض وکړي نه په بل چا.

دا چې بناګلئ زمانی د امانی دورې له تاريخ سره "په کچه مینه" لري، یو لامل به یې دا وي، پاچا امان الله ويل چې دی انقلابي دئ، او غواړې د خلکو په ژوند کې انقلابي تحول راولي. بناګلئ زمانی چې، د ډېرو روایتونو له مخې، ماوست دئ، انقلابي به هم و. انقلاب او ماویزم دیوې سکې دوه مخونه دي. بناګلئ زمانی پر افغانستان باندي د شورویانو د ډېرغل په وخت کي په پېښور کې د استریا د کومېتې غرئ و. د دغې کومېتې ډېر افغان غري ماوستان وو، او دوی د نورو افغانانو په شان د شوروی او د هغه د لاسپوڅي رجيم پر ضد فعالیت کاوه. په کابل کي پرچمي رجيم هم ماوستان خپل. دغه رجيم خپل نور سخت مخالفان هم د ماوستانو په تور بندی کول او کړول. افغان ماوستانو هم په پېښور کې د خپلي ايدیالوجۍ لپاره هم فعالیت کاوه، لکه نورو ګوندونو او کسانو چې همدغسي کول. طبی ډاکټر، سعادت شکیوال، چې زما دوست و، هم د پورته کمېتې غرئ و. خو هغه د یوه ټینګ هیوادپال افغان ملتی په توګه ماوستي، اخوانی، خلقی او ستمی ډلي هم وطن ته خطرناکې ګنډې، او پر ضد یې فعالیت کاوه. له همدي امله به و، چې دی په پېښور کې په کومه نېټه کې ترور شو. په پېښور کې د هغه ترور د ماوستانو کار ګنډ کېده. که څه هم هلتنه د نومیالیو افغانانو په ترور کې اسلامي حزب نوم ګتله و. پېښور د افغان ملي جهاد په دوره کې د ترور غت مرکز شوئ و. له همدي امله به و، چې د افغان ډاکټرانو د اتحادي په مشر، بناګلې نسيم جواد، کوم بل ملک ته کډه وکړه. تر هغه د مخه یې ما ته ویلې و، چې له پېښور نه پښې وباسه، چې د اروابناد پوهاند مจروح په شان ترور نه شې. د هغه له بیا مهاجر کېدلو نه وروسته بناګلې زمانی د هغه ئای ونیو. په ده باندي هم، چې په ماوست یاد ډیده، په کومې نېټې کې ناکامه ترورستي حمله وشوه، او دی د علاج لپاره استریا یا ناروی ته واستول شو. دی تراوشه هم لې خه عیبي دئ. په دغه ډول د بناګلې زمانی د ژوند فعاله برخه په مخالفت، ضدیت، پیو فعالیتونو او ګوندي مبارزو کې تپره شوې، نه په طبی یا علمي کارونو یا لیکنو کې، خو په نیکاره مؤدب دئ. د دغه مبارزه ایزه خاصه د د له هغونه لیکونو نه هم جوته ده، چې زما په اړه یې کړي، او هغه یې د یو خونرو همفکرو له لیکنو سره یوڅای چاپ کړي، او یوڅای بل ئای یې په غونډو کې ویشي. په دې ډول ده دغه موضوع سیاسي او پروپاگنډي کړي ده.

د بناګلې زمانی دغه کار د ده د مخینې په نظر کې نیولو سره عجب نه بسکاري. د حیراني ئای دا دئ چې دی دلتنه په شمالی کلیفورنیا کې هم کوبنښ کوي چې د افغان کلتوري ټولنې نه د خپلو شخصي مقصدونو په لار کې استفاده وکړي. دی په پوره شوق د خپلواکۍ ګټلو په یاد غونډو کې، چې دغه ټولنې یې هر کال لمانځي، خلرمه جبهه یادوی، چې هغه، د ده په نظر، د ده نیکه میرزمان کونړي پر مخ بېوله. حقیقت دا دئ چې د خپلواکۍ په جګړه کې، نه خلرمه جبهه وه او نه میرزمان د هغې سروال و. دا بل خه نه بلکې د افغان تاريخ مسخ کول دي.

د خپلواکۍ په جګړه کې په دغو درو جبهو کي فعالیت کېده: د خیبر جبهه د سپه سالار صالح محمد په قوماندانی، د پکتیا جبهه د جنرال محمد نادر په قوماندانی، او د کندهار جبهه د سردار عبدالقدوس په قوماندانی. غبار (۷۵۸-۷۶۸) دغه جبهې د محاذ په نامه یادوی او شمېري ی د دغو قوماندانانو په قوماندانی هېږښی: د خیبر محاذ، د چترال محاذ، د قندهار محاذ، د پکتیا محاذ، د وزیرستان محاذ، د پیوار محاذ، او د تل محاذ. او دی بیا عقب جبهه کابل نبیی چې د هغه په نظر هلته "... از نظر سوق الجیشی کدام مرکز عالي سوق و اداره اردوی افغانستان وجود نداشت." دلته موبله اسمار او چترال نه غږیرو، چې د هوایی قوي د مروج کېدلو نه د مخه یې لبو و ډېرد خیبر په شان اهمیت لاره. په لرغونی مهال کې، له منځنۍ اسیا نه په هند باندي یړغلونه او مهاجرتونه شوي دي: د خیبر له لاري نه ډېر، او د چترال له لاري نه ترهغه لبو. چترال په جغرافیا ی لحاظ د کونړ د درې سردی، چې د ستر احمد شاه له وخت نه د افغانستان یوه برخه وه. د نونسمی پېړی په وروستی لسیزه کې امير عبد الرحمن او د باجور نوئ په واک رسبدلی، عمراء خان، په اتفاق یو حکمران د مهتر په نامه په واک کړ، خو برтанوی هند، د چترال د ستراچیکی اهمیت له امله پړی حمله وکړه، هغه یې ونيوه، او یوه قوه یې هلته پر ئای کړه، د دې لپاره که روسيه له دغې لاري یا د شاه له خوا د هند په لور سوقيات وکړي، مخه یې ونيسي.

بل کال (۱۸۹۲)، امير عبد الرحمن د پخوانی کافرستان له لاندی کولو نه وروسته د باشګل یا بازګل مهمه او اوږده، لویه دره، چې له اسمار نه تر منجان غځبدلي ده، د تګ راتګ او سوداګرۍ لپاره پراخه او تیاره کړه، په اصل کې په دغه مقصد چې که روسيه په هند باندي یړغل کوي، دغه لنډه لار به غوره کړي، چې په دغه حال کې به نور پراخ افغانستان له خطر نه بچ وي. دغه حمله و نه شوه، او کېدل یې هم ګران وه، خو د برтанوی هند چارواکې هغه وخت د دغسې حملې وپه په قوت لرله. په هر حال له هغه کال (۱۸۹۵)، نه چترال اول د برтанوی هند او بیا د پاکستان ترقبې لاندی شو. د پاکستان دغه قبضه ممکن یوه ورڅ پخپله کونړ ته خطر وګرځي. پاکستان په ژمي کي شاوخوا شپږ میاشتی، د مئکې یاني د دیر درې له لاري چترال ته د واورو له امله ورتللى نه شي، او د کونړ له لاري ورته تللای شي. خو چترال د خپلواکۍ، په جګړه کې، چې پخپله افغانستان پړی پیل کړې و، چندان مهم نه و. په اسمار کې هم یوه وړه قوه د جنرال عبدالوکیل نورستانی په قوماندانی پرته وه.

د غبار په وینا (۷۶۰) د خپلواکۍ جګړي په اخیر کې، چې سپاه سالار صالح محمد په شا شوئ و "قوه افغاني از کندر در داخل علاقه چترال هجوم کرد. جنګ بین طرفین اغاز گردید، ولی اين جنګ ها قاطع نبود، تا متارکه امضا شد، و قوه افغاني مراجعت کرد." غبار دا هم وايي چې، ميرزمان کونړي د ډېرو نورو افغانانو په شان د خپلواکۍ، په پلوې او د انګریزانو په مخالفت تبلیغ کاوه. اروابناد سید شمس الدین، چې هغه وخت ځوان و، وايي چې: "میر زمان خان ... در جنګ استقلال در بریکوت (کن)، اشتراك کرد." (مجريوح، ۴۲). بریکوت چې د نورستان یو بنارګوئی، یاني د افغانستان یوه برخه ده، د جنګ ډګر نه و.

خو بناغلئ زمانی تینگ دئ چې د خپلواکۍ په جګړه کې د ده نیکه خلرمه جبهه پرانیستلې او پرمخ بېوله. دا چې دی وايی د امانی دورې له تاريخ سره بي کچي مينه او تنده لري، په اصل کې شاید له همدي امله وي چې پاچا امان الله مير زمان له يوه عادي حال نه د خانې او اعتبار لور مقام ته رسولئ و دلته ده ګه په اړه يو څه ليکل ضروري بنکاري. بناغلئ زمانی چې زما په اړه ليکني کړي، وروسته له هغه و چې ما يوه شپه د ملګرو په مخ کې د خلورمي جبهې د جعلتوب او له خلکو سره د ده نیکه د زور زیاتي په اړه يوه ويلی و، چې دی يې پارولئ او بیا يې دغه ليکنه وکړه. زه دلته د موضوع په اجتماعي اړخ يوه لیکم، او که زمانی خپلې ليکني ته د کمپین او مبارزې شکل نه واي ورکړئ، ما به دغه ليکنه هم نه واي کړي. اوس نو که کورنۍ يې، او په خاص ډول د هغه شخصي کورنۍ، چې زه ورته په درنه ستړګه ګورم، خه ګيله لري، هغه دي پخپله له ده څخه وکړي. زه به دغه موضوع په هیڅ ډول شخصي نه کړم.

لوی مجروح وايی چې "در کنر هم صافی ها (با مير زمان خان که از خوانین و ملکان بزرگ بشمار ميرفت) تصادم کردن و جنگ ها و زد و خورد های متعددی صورت ګرفت. مير زمان خان که از ملاکین کنر بشمار ميرفت خود او مرد فعال و جاه طلبی بود که بانجام اجاره درای [داري] های مالیاتی با حکومت های محلی ثروت و اعتباري مزیدي اندوخت بعد با تهامت يك واقعه جنایي در زمان حبیب الله خان محبوس شد و بعد از فوت امير حبیب الله خان محبوسين سياسی و سرکرد ګان قومي را امان الله از محبس رها کرد و انهارا باشتراك در جنگ استقلال سوق داد مردم را به اماكن خود فرستاد و مير زمان خان باين ترتیب از حبس رها شد و در جنگ استقلال در بریکوت (کنر) اشتراك کرد و با استقرار رژیم امانی او هم بر اعتبار و قدرت خود در ولایت کنر افزوډ و از حسن نظر و اعتبار دولت بهره کافي برداشت. اما بالاخره شخصي ګشت که ديگر در کنر نمي ګنجید و با قیام صافی ها و نارضائي مردم مواجه شد." (مجروح، ۴۱-۴۲)

د عزيز هندي په وينا (۱۵۸) مير زمان کونړي "... له يوه معمولي حالت نه ... پرمختګ کړئ و." دغه "معمولې حال" يوه مبهمه افاده ده، او زه نه غواړم په اړه يې خه ووایم.

داسي بنکاري چې مير زمان د منګلو له پاخون نه وروسته په کونړ کې د لاغټه مقام ګټلو په فکر کې شوئ و، که خه هم قومي بنست يې نه لاره، بیا هم د عزيز هندي په وينا (۲۵۴-۲۵۶)... کله چې [مير زمان] د منګلو د پاخون تکولو نه وروسته د خپل لښکر [ایله جاري] سره سیمی ته ورغی، نو په فکر کې يې بدلون راغئ او په خپل سر شو. اوس يې په منظمه توګه نقاره وهله او په خپلو سرتېرو يې پربله (تمرين)، کاوه او "کله چې د ده ظلمونه خلکو ولیدل، هغه يې و نه زغمل او د ده پر ضد يې پاخون وکړ." اخر خبره حکومت ته ورسپده. حکومت اول برگډ احمد جان، او د هغه د ناکامۍ نه وروسته یو بل سترافسر هلتله واستاوه. هغه هم امنیت نه تینګولی

ونه شو. بیا پخپله پاچا جلال اباد ته لار. "پاچا له هغه سره په ډېرہ نرمی چلند وکړ، سره له دې چې وروسته (له ده خخه) ۹ سوه انګریزی توپګ او خولکه مرمنی راووټې." (عزیز هندي، ۲۵۲)

پاچا امان اللہ به حکمہ چې میر زمان یې په خپل سر پرې اینښی و، چې مور یې هغه "زوی" بلئ او "هغه به تل زیات شمېر سوغاتونه هغې ته لېبول." (عزیز هندي، ۲۵۳) لکه د مخه چې ویل شوی، پاچا د خپلی مور په سپارښتنه زیاتره نائب الحکومه گان، بارکزیان، مقرر کړي وو. میر زمان یې هم د هغې په خاطر په خپل سر پرې اینښی و. پاچا به له دې امله هم د خپلی مور سپارښتنی منلي، چې هغې خپل وراره، والی علی احمد، چې د پاچایی خیال یې لاره، سرکښی ته نه پربنیو. خو میر زمان د پاچا او د هغه د مور په ډاهینې "... د پاچا په رعیت تېری کاوه؛ محلی حاکمانو له وبری د ده سره هیڅ نه شول ویلای او آن د شاوخوا د حاکمانو وهل تکول د ده لپاره معمولی خبره وه." د ده د نوکرانو د ظلمونو خخه هم خوک خوندي نه وو، او په خپلو ګاونډیو خانانو باندی یې هم ډول ډول تیری کول، او د دوی مخکې یې په خپلو مخکو ګډولې." (عزیز هندي، ۲۵۳) د همدغې زور زیاتی پایله له خلکو سره نښتې او "... شهرت امان اللہ حان به بیدینې هم مزید علت گشت." مجروح دا هم وايی چې "عم ما [سید زیور شاه] از عناصر ناراض از دولت بشمار رفت. این زد و خورد ها چهار سال کنر رانا آرام ساخت. بالاخره با این تصمیم اخراج حکومت ارامی در منطقه اعاده شد. چند نفر از سرکرد ګان شنواری کنر اعدام گشتند که این کشتن و بستن، کینه و انتقام را در دل مردم و مقابل خان مذکور بیشتر کرد و عواقب آن برای خان ناگوار تمام شد." (مجروح، ۴۲)

مجروح د دغو پیښو نېتیه نه ورکوي. دا هم نه وايی چې حکومت له میر زمان سره خه وکړل. دا چې عزیز هندي وايی چې میر زمان د شنوارو له پاخون نه د مخه په کابل کې "شاهی نظر بند و"، ممکن د دغو پیښو له امله وي. خو دا دغسی نظر بندی وه چې، هغه له کابل خخه یوازی خپلی سیمی ته تللی نه شو. کورنۍ یې هم ورسه وه، او په کونړ کې یې جایداد هم پر ځای و. پر دې بر سپره هلتله په کابل کې "... د فرقه مشری رتبه ورکړل شوې وه." (عزیز هندي، ۲۵۲) سردار شیر احمد چې د شنوارو د پاخون په خپلو کې پاتی راغئ، او د جلال اباد بنار تر خطر لاندې شو، حکومت میر زمان کونړی هلتله واستواه، چې د مومندو له ايله جاري او سرکاري پوچ سره په ګډه جلال اباد وساتي. خو د عزیز هندي په نظر "... د دې کار د تر سره کولو لپاره میر زمان کونړی په هیڅ ډول موژون نه و. هغه په لومړي سر کې په خپلہ سیمه کې د بد نوم خاوند و، او مومندو او نورو زیات خلکو [خلک] د ده د وینو تېري و. او هلتله" د میر زمان خان د رسپدو سره سم ... د حکومت هشخي له ناکامۍ سره مخ شوې" او د دغو "... دې ښمنو قبیلو او فرقو ته د بدل اخیستنې لپاره په زړه پوري موقع په لاس ورغله ... هغوي په میر زمان کونړي او د هغه په پلویانو برید وکړ. نتيجه دا شوه چې له لږې مودې وروسته دی او د ده لښکر یې و ځایه." (عزیز هندي، ۲۵۷) په یوه روایت د میر زمان یو زوی هم د جلال اباد په جګړه کې تلف شوئ و.

د میر زمان کونپی اساسی ضعف په خپلې سیمې کې و؛ هلتە يې نه یوازی قومي بنسټ نه لاره، لوی قومونه لکه ساپی، شنواری او مومند ورسه مخالف وو. یوازی حکومت د ده ولی نعمت، او د ده دخانی او قدرت سرچینه وه، او همدا چې دغه سرچینه یاني د پاچا امان اللہ پاچایي نظام مخ په لرزېدلو شو، د ده دخانی هم مخ په ختمېدلو شو. پاچا چې له کابل نه د کندھار په لور روان شو، په کونپ کې گډوډي شو. ساپیان او شنواری د محلی حکومت پر ضد فعال شول. مجروح په دې اړه او بد غږیږي. په لنډه توګه، میر زمان، چې له اویا وسله والو سانتندیانو سره ګرځیده، په چغه سرای (او سنی اسد اباد) کې له سید شمس الدین سره مخ شو. په دغه وخت کې دوي تول د مجروح د کلې، یاني شین کورک په خوا روان وو، چې له شیگل سره نزدې پروت دئ، چې زیاتره او سېدونکي یې شنواری دي. میر زمان مجروح ته وویل چې غواړي اسمار د ده په مشوره له محاصري څخه خلاص کړي. مجروح وايی چې هغه راته وویل چې "بعضی مردمان او باش قریه تصمیم دارند بر من حمله کنند و شنیده ام انها برای همدستان خود به قریه های دیگر قاصدان و خبر رسانان فرستاده اند". (مجروح، ۵۰) له دغو خلکو نه مطلب ساپیان وو، چې له بادیل او دیوه ګل نه ولار شوی، او د پېچ درې له ساپیانو سره یې په ګډه د چغه سرای ولايت مرکز نیولې وو. مجروح په آس سور، خان خپل کلې، شین کورک، ته ورسو. میر زمان له خپل ملګرو سره پیاده، د مابنام په مهال شین کورک ته ورسېد. مجروح وروسته له هغه چې په خپل میلمستون کې یې د هغو عزت وکړ، د هغه ملګري یې د وطنی دود له مخې په نورو کورونو ووبېشل. نور نود هغه په ژبه "خودم به خوابگاه رفتم. لحظه یې بعد صدای فیر تفنگ شنیدم. و از بستر بر جستم که طرف مهمانخانه بروم. دیدم در بزرگ قلعه از طرف بیرون بسته و زنجیر شده است. بر سر بام برآمدم و صدای غلغله و صدای تفنگ هارا زیاد تر شنیدم. دیدم که راه برآمدن از سربام موجود نیست. فرود امدم. در بین حویلی نا آرام و منتظر استاده ماندم که صدای کشودن در کلان بلند شد. به انطرف دویدم. ان ناظر امور ما را دیدم که در راه کشوده سات [است]. ګفت خان صاحب را متاسفانه کشتند، و این شر ذمه قلیل او باش به عجله کار خود را انجام دادند." (مجروح، ۵۱-۵۰)

مجروح نه وايی چې دغه وزنه په مشخص ډول د چاکارو. له لیکنې نه یې بسکاري چې دا د ساپیانو کار وي. خو خنګه چې دغه دواړه قومونه له هغه نه د انتقام اخیستلو په انتظار وو، او مهم کارونه یې په ګډه کول، احتمال لري چې دغه وزنه د دواړو کار وي. په هر حال دغه پېښه به د ۱۹۲۹ کال د جنوري په اخر کې شوې وي.

په پای کې به د دغې لیکنې مهم تکي له یو خو تبصرو سره په لنډه ډول بیان شي.

د بناغلي زمانی دغه حکم چې د امان اللہ د سقوط پانو لیکوال برтанوی سکرېر، شیخ محبوب علی دي، هم سم نه دي. د هغو لیکونکئ اروابناد علی احمد (شالیزی مومند) دي، چې د پاچا په توله دوره کې د هغه

منشی و امیریکایی لیکواله، ریه ستیوارت، او د منشی علی احمد وراره، بناغلئ مهدی شالیزی، همدغسی واایی و روستی چې او س په سویس کي او سیبری، او په افغانستان کي بې په حربی پوهنتون کي استادي کوله، واایی چې تره بې د پاچا په توله موده کې د هغه منشی و، او کوتی ته هم ورسره لار، او بیا بیرته وطن ته ستون شو. دغه پانی هم یا په ۱۹۲۹ یا په ۱۹۳۰ کي تهیه شوي دي، يانی هغه وخت چې دی هلته و، نه محبوب علی اساسی دا هم ده چې پاچا چې له کندهار نه د کابل په نیت غزنی ته رسیدلی و، هغه وخت شیخ محبوب علی په افغانستان کي نه و. هغه وخت په کابل کي د برтанوي هند سفارت تړل شوئ و. د معاصر لیکوال سید رسول په وینا "در ۲۰ فبروری همفريز، سفير انگليس، در کابل به عطا الحق وزير خارجه رژيم حبيب الله اطلاع داد که حکومت انگليس قصد دارد سفارتخانه اش را از کابل خارج نماید. ... عطا الحق هر قدر کوشيد همفريز را قانع سازد که دولت روز به روز بر اوضاع مسلط ميگردد. ... اما سفير انگليس حاضر نشد از نظرش بگذرد." و "چون زمستان شدید و ميدان هايي کابل نسبت بر فباري مسدود بود، عملی شدن اين برنامه برای چند روز معطل ماند. در دو روز آينده آن "همفريز" تمام اسناد و اوراق سفارت انگليس در کابل را آتش زد، و به تاريخ ۲۵ فبروری که هوا خوب شد، تمام اعضای سفارت در هشت طياره عازم پشاور گردیدند، و رحمت خان را به حيث نماینده انگليس در کابل گذاشتند." (سید رسول، ۴۷-۴۸)

خو بساغلئ زمانی وايي چې "داليکنه د منشي علي احمد خان نه ده. دی د دربار منشي همنه و، او نه د خپل موقف پر اساس کره او دقیق معلومات درلودلی شو." دغه جمله سر پایه ناسمه او د هغه د ذهن زبرنده ده. د محترم مهدی شالیزی له قول نه د مخه ويل شوي چې تره يې، اروابناد منشي علي احمد د فارسي ادبیاتو او د کلاسيکو اشعارو علاقمن، او په ديني چارو کي لارښود، او پر دي تولو برسپره د تاريخ غزنین په نامه يې لاسي ليکنه هم لرله، چې د صدراعظم محمد هاشم په وخت کې له چاپ نه پاتي او لادرکه شوه. خود اروابناد فرهنگ د افغانستان در پنج قرن اخير له مخي دغه ناخپره شوي ليکنه له اروابناد سيد قاسم رښتیا سره وه، چې ده به له هغه په خپل اثر کي استفاده هم کړي وي، او اوس د منشي د کورنۍ غږي کوبنبن کوي هغه پیدا او خپره کړي.

د بناغلي زمانې بله افسانه دا ده چې "دولت انگليس ده سال زحمت کشید تا دولت امانیه را با پروګرامش معدوم کند." ډپر حیرانوونکئ فکر! په دغه حیرانوونکي بي بنسته حکم د مخه پوره ګربدلئ يم. دلته به دغومره ووایم چې پخپله پاچا امان الله په کندهار کې له یوه امریکایي جورنالست سره په یوې مرکې کې د برتانوي هند حکومت په خپلې ناکامۍ کې تبرئه کړئ، او پر هغه سرېږدې یې دا هم ویلې و چې دا افغانستان ملايانو د هغه مخالفت کړئ، بي له دې نه چې له چانه یې پیسې تر لاسه کړي وي. خود بناغلي زمانې له دغو ليکنو نه خرگنده ده، جي دې د خپلې خاصي ايدیالوجي له مخیله "انگلیسانو" سره دغسمی پینګ مخالف دي،

چي د پاچا دغه خبره به هم و نه مني. او که ممکنه واي ورته به يې عرض کړئ واي چي صاحبه! تاسي چي له وطن نه په وتلو مجبور شوئ، دا ستا پر ضد د انګريزانو د توطئو او دسيسو له امله ده، نه د افغانانو د مخالفت له امله.

بناغلئ زمانی دا هم وايي، چي همفريز "... د انګريزي دسيسو او توطيو په جورولو کي خورا ستره برخه درلوده". د ده مطلب دادئ چي پاچا امان الله د همفريز په " دسيسو او توطيو" سره ناکام او له وطن نه په وتلو سره مجبور شو. دی به په دې نه پوهېږي چې یو سفير د کوربه او د خپل حکومت تر مينځ یوه دېپلوماتيکي واسطه ده او وظيفه يې دا نه ده چې د کوربه حکومت په وړاندې سياست وضع کړي. دی به د کوربه حکومت په اړه خپل حکومت ته راپور تهیه کړي، او نظر ورکړي، خو دا د هغه د حکومت صلاحیت دئ، چې په اړه يې سياست وضع کړي. لکه چې په متن کې د مخه شرح شوې د برтанوي هند، او د برلنانيې د حکومتونو سياست دا و، چې پاچا امان الله پر خپل مقام پاتي وي. دغه نظر هم ډېر او بدل کېږي، چې د کلکان حبیب الله په کابل باندي د حملې په وخت کې زخمې شو، او د برلنانيې په سفارت کي یې درملنه وشوه. دغه او اوازه حقیقت کېدلې نه شي، په دې چې حکومتي قواوو، له هغه سره اړگ ته د تللو په حال کې نښتي نه دې کړي. حکومتي چارواکې د هغه په حملې خبر نه وو، او تياري یې هم نه درلود. دا یوازي شاهي رساله وه، چې په خپل تینګ مقاومت سره یې حبیب الله او ډله یې په شا تلو ته مجبوره کړه، او له هغه وروسته، چې حکومتي پوهيان ورپسې شول، او له یو خونښتو وروسته، حبیب الله او ملګرو یې په باغ بالا کي سنګر ونیو، او مقابلې وشوې چې نژدې دیارلس ورځي یې دوام وکړ. په همدغه وخت کې و، چې دی په کومه نېټه کي په هوايی بمباره سره په اوږد په شرپنل یا چره ولګد، او زخمې شو، او یرغلګر وار په وار له ډګر نه په شا شول، او پخپله حبیب الله اول پغمان ته لار. په کوم ئای کي مې لوسټي چې هلته کوم برتانوي جراح د هغه درملنه وکړه، خود هغه زخم په اصل کې کاري نه و. پاچا امان الله د حبیب الله د یرغل په اړه دغومره ویلې چې اړگ ته دراتګ په وخت کې کوم برتانوي چارواکې یا سفير له حبیب الله سره لیدلي او خبری کړي وي، خو هغه په دې اړه چې سفارت مامون وي.

بناغلئ زمانی د شنوارو پاخون هم د برтанوي قونسل، جهان ګير خان، په لمسه بولي، او وايي چې ده "... در اغتشاش شنوار رول مهمي را ایفا نمود. له زمانی نه پرته به دا خوک ومني چې یو خارجي قونسل د شنوارو په شان یو لوی قوم د خپل پاچا پر ضد پاخون ولمسولۍ شي. دغه پاخون ډېراساسي عوامل لرل، چې شرح یې د مخه شوې ده. هو، د پاچا امان الله د وخت په نا اراميو کې برتانوي چارواکو ډېر کوبنښ کاوه، چې خنګه چې دوی د خپل امنیت په اړه د حکومت د امنیتی قواوو باندي ډاډه کېدلې نه شي، دوی باید دغسي چلنډ ونه کړي، چې په دوی د مکناتن او کوګناري کانې ونه شي، چې په افغان- انګليس په لومړي او دوهمه جګړه کې وژل شوې وو. همفريز، چې له دغو پیښو خڅه خبر و، کوبنښ کاوه چې په نا ارام افغانستان کې د ده او د ملګرو ژوند

خوندي وي، او د خطر په وخت کي تربنه وزوي. ده د حبيب الله کلکاني د اميري په وخت کي، د ۱۹۳۰ کال د فبروري په ۲۵ مه همدغسي وکړل. ده د هغه واکمني نه پاتي کېدونکي ګنله، او فکري په کاوه چي نارامي به نوره هم د پره شي د حتى د نورو لو بدیخو هيوا د سفارتونو چارواکي هم و هحول چي له کابل نه په برтанوي الوتکو کي پېښور ته لارشي، او هغوي همدغسي وکړل. په کابل کي د شوروسي اتحاد او ترکي په سفارتونه پاتي شول. تر د پره اندازه د دغه همفريز په کوبنښونو د امير حبيب الله رجيم بين المللبي حيشت و نه موند.

بناغلي زمانی چي زما په اړه دغه ليکنه کړي په اصل کي له شخصي نظر نه کړي ده. ما په يوه مجلس کي د ده نيكه په هغو الفاظو ياد کړئ و، چي د مخه په ذکر شوئ دئ. ما داهم ويلى و، چي د خپلواکي په جګړه کي خلورمه جبهه نه وه، خودي تېينګ دئ چي خلورمه جبهه وه او سروالي په هم د ده نيكه کوله. دا بل خه نه بس د افغانی تاريخ مسخ کول دي. دی دا هم خیال کوي، پاچا امان الله، چي د ده نيكه په، چي د امير حبيب الله په وخت کي، په کومي جنابي موضوع کي بندې شوئ و، له محبس نه ازاد کړي، او د اعتبار او حيشت خاوند کړئ و، سپېخلئ او له انتقادو نه اخوا دئ. دی په دې نه پوهيرې، هیڅ انسان-پاچا وي، يا پيرياولي-سپېخلئ او له انتقاد نه آخوا نه دئ. د معاصر مهال په دولتونو کي، هغه هم د پاچا امان الله په شان، چې په خپله خوبنې په حکومت کاوه. سیاستونو او چلنډونه په اساسی دول مهم دي، په دې چې هغه په تول ولس اثر کوي، او که په وترووي، دهغو په وړاندې غږګونونه نبېي. دوی په واقع کي په دغسي موضوعکانو کي د خپل وخت قاضيان دي، او دا د تاريχپوه دنده ده، چې دغه تول خه په نظر کي ونيسي، او هغه په افاقتی دول د هغه وخت د ليکنو پر بنسته شرح او بيان کړي. سیاسي تاريخ په حقیقت کي همدغه وي. ما په خپل کتابګوټې کي، د پاچا امان الله په اړه دغه تول په نظر کي نیولي، خو بناغلي زمانی دا تول هسي "دانګریزانو د فتنو نه ډک تبلیغات" ګنې. دی چې د امان الله له "دورې سره بې کچي مینه او تنده" لري، له دې نه عاجز شوئ چي د هغه درک وکړي.

نو د ده په اړه زما هغه وينا سمه ده، چي د مخه په همدغې ليکنې کي کړي، او هغه دا چې "د بناغلي زمانی د ژوند فعله برخه په مخالفت، ضدیت، پتو فعالیتونو او ګوندي مبارزو کي تېره شوې، نه په طبی او علمي کارونو کي." ده د همدغه فکر له مخي، زما په اړه له تومتونو، کترو او بې بنسته حکومونو نه ډکې ليکنې هم په پښتو او هم په فارسي کي په افغان-جرمن ويسيایت کي خپرې کړي. ده په دې هم بسیانه ده کړي، او هغه پې بیا له یو خورته ليکنو سره یو ځای چاپ کړي او یو وخت بل وخت په غونډو کې ويسي. دی خیال کوي چې دا هم ګوندي مبارزه ده او دی چې په هغې کي مهارت لري، نوم به وکړي. له ده نه چې له لیسانس نه پورته تصدیق په لرلو سره ځانله ډاکټرو ایې، داسي توقع کېدله چې د ډاکټر په شان چلنډ وکړي، خودي له دغسي چلنډ سره روبدئ نه دئ، او هغه په تکلیف کوي. له همدي امله وه چې ده دغې موضوع ته د پوهې د شاګرد په خپر و نه کتل، او ډنډوره په تربنه جوړه کړه. البته هر خوک حق لري چې د هرچا په ليکنې انقاد وکړي او

نیمگړتیا یې، که لري، په ګوته کړي، خولیکنی یې باید په سویه او د جامعې له نظر نه وي، نه له شخصي نظره او په هر حال کې په نظر کې ولري چي دا د اجتماعي اخلاق تقاضا ده. خونساغلئ زمانی په دغسې لیکنې کي پاتي راغلئ، او له لیکنو او د هغو له خپرونو نه یې واضحه ده چي دي یو پروپاگندې چي ماوست دئ.

په پای کې به وویل شي چې ننداره ایزې لیکنی به کله کله، هغه هم د لنډي مودې له پاره، له تاوده هرکلې سره مخ شې، خوهغه به په تېره چې د شخصي غرض له مخې وي، نه دا چې تنویر ونه کړي، تېرايستل به وکړي. خوک چې په ارادې دول د واقعېت پر خلاف لیکنې کوي، په اصل کې خپل ئانې اعتباره کوي. نو که خوک غواړي تنویر وکړي، ورته بسايې چې لیکنې یې د ثقه شواهد او معقولو دليلونو له مخې وي، نه د بې بنستې حکمونو او شخصي غرضونو له مخې، لکه د بناغلې زمانی چې دي.

اوسمونو د هغه کوم خواخوبې ته بسايې چې ورته ووايسي چې ګوره اول زده کړه، بیا کوزده کړه، او تل ربنتین اوسمه، او دا چې دا یوویشتمه پېړۍ ده، او په دغې پېړۍ کې د تاریخپوه جان لوکاس په نظر "اوہ! نور نو د تاریخپوه دندې اسانې نه دي. د ټپرو دليلونو له مخې، د دغه حال په ګډون چې نور نو خلک-تعلیم کړئ وي یا نه وي، ساده نه دي." (۲۴)

دو همه برخه

د بناغلي سیستانی د لیکنو په هکله

بناغلي کانديد اکاديميشن محمد اعظم سیستانی د بناغلي زمانی د لیکنو ترا ثرلاندي له وطنوالو نه وغونبتل چي د پاچا امان الله په اره زما كتابگوتئ له خپل ليستنه وباسي، ياني ويسي نه لولي. بناغلي سیستانی به د بناغلي زمانی په شان زما دغه كتابگوتئ د "انگرېزانو له فتنو نه ډک تبلیغات" ګنلي وي، چي په یوو یشتمي پېړي او هغه هم په لوپدیئي نپي کې بې دغسي چنګيزي ډول حکم صادر کړي دئ. له دې امله د ده د لیکنو په اره یوه لنډه لیکنه لازمي بسکاري. خنګه چي په تیرو پانو کې مي دا تشبیته کړه، چي د پاچا امان الله د سقوط په نامه پاني د اروابناد منشي علي احمد لیکنه ده، نه د برтанوي هند د سفارت د سکرټر محبوب علي. د هغې په اره دلته خه نه وايم. دغومره بيا وايم چي هغه وخت چي پاچا امان الله له کندهار نه د کابل په نيت غزنې ته رسپدلي، او دغه پاني د هغه د دغه سفر په اره دغسي دقیق مالومات ورکوي، چي په نورو لیکنو کې نه ليدل کيري. او دغه وخت په کابل کې د برтанوي هند سفارت تړلئ او چارواکي يې، د محبوب علي په ګډون، له افغانستان خخه ونلي وو، د ده لپاره ممکنه نه و چي دغسي لیکنه وکړي، په داسي حال کې چي اروابناد منشي علي احمد له پاچا سره ملګرئ و. په دې ډول د سیستانی دغه وينا له اصلی موضوع سره هیڅ تراو پیدا کولی نه شي، او هغه د ده د خپل ذهن محسول کيږي.

لا عجبه داده چي بناغلي سیستانی په خپلې دغې لیکني کې زما یو بل كتابگوتئ. "سطحي" ګنلي، په نامه د افغان، افغانستان و مختصری از کوشش های افغان ها برای تشکیل دولت در هندوستان، فارس و افغانستان. دغه كتابگوتئ په ۱۹۷۸ کي د کابل پوهنتون، د ادبیاتو د پوهنځي له خوا خپور شوئ دئ. د ده دغه حکم اول د بحث له موضوع سره هیڅ ارتباط نه لاره. دې په دې نه پوهیږي چي دا دعلم او منطق مخالفه طریقه ده، چي غواړي تاسي د خپلې موضوع په اره هغه خه ولیکۍ، چي ورسه ارتباط ولري. د لاوضاحت لپاره به ووايم چي که تاسي په لابراتوار کي له هایدروجن او اکسیجن سره کوم بل عنصر ګډ کړئ، او به تر لاسه کولی نه شئ. داسي هم که تاسي په خپل انټربیني پیغام کې یو تورئ کم یا زیات کړئ، پیغام به مو هدف ته و نه رسیږي. په اجتماعي موضوع ګانو کي هم د دغه اصل رعایت حتمي دئ. تاریخ خو له هغه نه پرته تاریخ کېدی نه شي. تاریخ په اصل کې د تیرو انسانی پیښو بیرته رغونه ده او تاسي نه شئ کولی چي تولی تيري شوي پیښي له سره ورغوئ، خو په هغه حال کې چي په هغو کي انتخاب وکړئ، او هغه یې بیرته و رغوئ چي، په موضوع پوري مربوطي، مهمي او تمثيل کونکي وي، او بیا پیښي د علیت د فارمول له مخې شرح او بيان کړي. په دې ډول د

ليکونکي پوهه، تجربه او د خپرني طريقه په تاريخ ليکنه کي اساسی اهمیت لري. بساغلي سیستانی د بساغلي زمانی په شان په خپله ليکنه کي هغه خنه باسي چي زره بي غواوري، او له خپلې ليکنې خخه گډوله جوروي. دغسي ليکنه به ادبيات يا بل خه وي، نه تاريخ، په خاص ډول چي منابع یې ثقه او د باور ورنه وي، لکه د بساغلي سیستانی راتلونکي ليکنې چې همدغسي دي.

بساغلي سیستانی د خپل ذهن په حکم زما افغان و افغانستان کتابګوئي "سطحي" گنې، بي له دي چي محتويات او منابع یې په نظر کي ونيسي. زه عادت نه لرم خپل اثار و ستایم، خو دلتہ مجبوريم و وايم چي زما دغه کوچنۍ اثر د اصلی منابعو له رویه کښل شوئ دئ. د یوې برخې ڈکر یې دلتہ لازمه گنې.

بساغلي سیستانی د سامویل بېل (Samuel Beal) او ستاني جوليین (Julien S.) ترجمې نه دي ليدلي چې د نامتو چینا يې زاير، شون چونګ (زوکړي کال ۲۰۳ زبردي)، مشهور په هيون تسانګ اثر یې په انگلیسي اړولئ، وروستي دېرش کاله په هندوستان، شمالی، مرکزي او شرقی افغانستان کي ګرځیدلئ او په خپل اثر کي یې د افغان نوم په اپوکين

O-Po-Kien) یاد کړئ.

ما په خپل دغه کتابګوئي کي د سامویل بېل (1888) له متن نه په استفادې سره د سرپرسی سایکس (Sir P. Sykes) یو غلط اقتباس هم سم کړئ، چي هغه د باميان د خلکو په اړه دئ. ما ته د دواړو ترجمو په لوستنلو سره مالومه شوه، چې د پروفيسر بېل په ترجمه کي د اپوکين یانې افغان کلمه ترجمه شوې نه ده. دغه نوم د پروفيسر جوليین په ترجمه کي ترجمه شوئ، چې هغه وروسته د لرغونې هند په نامه د ايلیکزاندر کننګهم د اثر اساس شوئ دئ، او هغه په تینګه ويلې چې: "زه نزدې ډاهه یم چې د اپوکين له نامه نه د شون چونګ مقصد افغان و".

داسي هم ما په هند کې د لودي او سوری سلطنتونو بيان د اصلی منابعو پر بنسته کړئ دئ، لکه چې د ګورګانو په وړاندې مې روښاني غورخنګ شرح او بيان کړئ دئ. د همداغو منابعو پر بنسته په دغه فصلونو کې دغسي پصیرتونه او نظرونه وړاندې شوي دي، چې ممکن په ډېرولو ټرونو کې و نه موندل شي. په فارس یا اوسيني ایران باندي د هوتكو حاكميت هم د دغسي اصلی منابعو له مخې او په دغسي دقيق ډول تهيه شوئ چې حتی یو ایراني تاريҳپوه ستايلى، په داسي حال کې چې ایراني ليکوالان په عمومي ډول په فارس باندي د افغانانو غلبه "فتنه افاغنه" بولي. د دوى پرخلاف د ایران تاريҳپوه داکتر یوسف متولي حقيري د افغانستان او ایران په نامه په خپل اثر کې زما کتابګوئي په دغه ډول یاد کړئ دئ: "محمد حسن کاکړ، مؤرخ افغانی، كتاب

خود را در دو فصل و بیست و یک گفتار و با استفاده از منابع فارسی و اروپایی تالیف کرده است. فصل اول این کتاب با عنوان افغان و افغانستان و مربوط به تاریخ سیاسی و تمدن افغانستان تا هجوم چنگیزرا و فصل دوم با عنوان افغانها و تاسیس دولت در تاریخ سیاسی افغانستان را بعد از حمله مغول تا پایان حکومت امیر عبد الرحمن خان مورد توجه قرار داده است. مؤلف که استاد تاریخ معاصر افغانستان در دانشگاه کابل بوده درین کتاب خود گوی سبقت را از سایر مؤرخان پشتون گرا ربوده و درین راستا حاضر نه شده است که از کلمه ایران در کتاب خود استفاده کند، بلکه ازان تحت عنوان فارس یاد کرده است. مهمترین ویژه گی مثبت این کتاب ارایه دقیق منابع و مأخذ است، که باین شکل در کمتر کتب مؤرخان افغانی به چشم میخورد.^(۲۵)

زما د همدغه کتابگوئی اول خپرکی په ۴۰ مخونو کې د افغان، افغانستان یا د افغانانو هویت او د هغو استوګنخی ته وقف شوئ. دا هم د اصلی منابعو پر بنست ۳۷ کاله د مخه تهیه شوئ، چې ځیني یې افغانانو ته نوي، او بناغلی سیستانی به ترې خبر هم نه وي. خودی سره له دې هم د غومره زړه وردی چې زما دغه کتابگوئی "سطحی" وګنی او لوستونکو ته وښی چې دی په دغسي موضوع ګانو کې متخصص دئ. دی به په دې خبر هم نه وي چې دغه کتابگوئی زما د نوي اثر (۱۱۲۰)، پنتون، افغان، افغانستان مهم مأخذ دئ. بناغلی سیستانی خیال کوي چې دی د کتاب پېژندنې متخصص دئ، او لوستونکی دی دا د یوه واقعیت په توګه وپېژني، خو کاشکی دا واقعیت واي. د تاج التواریخ په اړه د دله تبصرې نه بسکاره ده چې دی د اصلی او جعلی کتاب تر مینځ توپیر کولی نه شي. د ده دغه تبصره یا لیکنه د مخه په افغان-جرمن ویب سایټ کې خپره شوې په نامه د سیمای امیر آهنین، امیر عبد الرحمن خان، در تاج التواریخ.

دغه کتاب زما د ژوند په نامه امیر عبد الرحمن ته منسوب، خو تنظیم کوونکی او انگریزی کوونکی د هغه سرمنشی، سلطان محمد، و. لوړی توک یې د افغانستان د داخلی انکشافاتو په اړه او دوهم توک یې، په ډېره اندازه، دبانديو اړیکو او په خاص ډول د سرحدونو د تاکل کېدلو په اړه دئ. دغه کتاب بې له کوم شک نه د برتانویانو په لاس جعل شوئ. د دغه جعلتوب په اړه به زه وغږوږم. بناغلی سیستانی دغه اثر په انگلیسی نه دئ لوستئ. ده د هغه ژیاره د تاج التواریخ په نامه په فارسی لوستلې ده. د کتاب تر لوستلو د مخه ده باید مالومه کړي واي، چې د هغه ژیاروونکی او خپرونکی خوک دی. نامتو تاریخ په پروفسر ای. اچ. کار په خپل کوچني، خو په لویدیئخ کې ډېر یاد کتاب، تاریخ خه ته وايې، په نامه، وايې چې تاسی پخواله دې چې د تاریخ په اړه کوم اثر لولئ، باید معلومه کړئ چې لیکونکی او خپرونکی یې خوک دئ. دغه کتاب، په همدغه نامه، زما په ژیاري، د کابل پوهنتون د ادبیاتو د پوهنځی له خوا په ۱۹۷۰ کال کې خپور شوئ دئ. بناغلی سیستانی د تاج التواریخ د لوستلو په وخت کې دغه کار نه دئ کړئ، په د اسی حال کې چې نه یې مترجم او نه یې د خپرونکی نوم او نه هم د سلطان محمد نوم پکې ذکر شوئ دئ. په دوهم توک کې یې د غومره ویل شوئ چې "بفرمایش عالی

جناب مجدت انتساب شیخ الهی بخش و محمد جلال الدین صاحبان لاهوری سلمه‌ما الله تعالیٰ تاجران کتب بازار کشمیر لاهور بطبع اسلامیه لاهور بزیور طبع آراسته گردید. دغه دوه تاجران خوک وو، مالومه نه ده. دا هم مالومه نه ده، چې دوی دغه ترجمه په خپل نوبت یا د چا یا مقام په سپاربستنه او لګښت چاپ کړي ده. دغه تاجرانو څه علاقه لرل، چې دغه کتاب په ډېر شمېر چاپ کړي، په دغومره شمېر چې په افغانستان کې تردي نژدې وخت پوري په دوکانونو کې لیده کېده. داخو به هر چا ته مالومه نه وي، چې هغه په یوه وخت کې په لاهور، بمیې او مشهد کې بازارو ته عرضه شوئ و فارسي یې هم روانه، ساده او د بیان طرز یې هم په سویه او قانع کوونکئ دئ، او په بناغلي سیستانی تر دې حد پوري اثر کوي، چې په خپل خاصو عبارات او افادې سره هم دغه کتاب، او هم د هغه لیکونکئ، یاني امير عبدالرحمن، ډېر ستایله او د کورنۍ او سنیو منسوبانو ته لا توصیه کړي، چې هغه خلکو ته معرفی کړي. د بناغلي سیستانی خپل عبارات مې په یاد نه دي، خود لیکنی روحيه یې همدغسي وه. په دې ډول د خپلی لیکنی له مخي د برтанوي هند د حکومت د تبلیغاتو بنکار شوئ دئ.

د تاج التواریخ د جعلتوب کيسه دا ده، چې منشي سلطان محمد د هغه انگریزی لوړنی متن، په لندن کې، جان میری خپرونکی موسسې ته د چاپ لپاره وسپاره او پخپله پنجاب ته ستون شو، چې اصلی استونکنځی یې و په لندن کې حکومتی برتانویانو په دغه وخت کې خپل خاص مطالب د هغه په دوهم توک کې ځای کړل ما دغه جعلی توب په لندن کې، د ډاکټري شهادتname ته د څېرنې په مهال کشف کړ. دغه کشف هغه وخت بنه یقني شو، چې ما د برтанوي هند حکومت د پوچ اعلى قوماندان، مشهور لارډ کچنر، هغه راپور وموند، چې په کال ۱۹۰۳ کې یې وايسراي لارډ کړزن ته استولئ او پکي ويلى و چې: "د هغه وروستي برخه په انگلستان کې جعل شوې ده. د "وروستي برخه" نه د هغه مطلب د امير عبدالرحمن زما ژوند دوهم توک دئ، چې د تاج التواریخ دوهم توک کېږي. په دې اړه ما نور تاییدي نویونه هم وموندل، چې هغه تول مې په خپل تیسس کې راوري. دغه تیسس په انگریزی کې زما لوړۍ اثر شو، چې د امریکې د تکساس دولتي پوهنتون په ۱۹۷۹ کې خپور کړ، په نامه د افغانستان ټولنه او حکومت د امير عبدالرحمن په واکمني کې.

بناغلي سیستانی دغه اثر لوستلئ نه دئ. دې په انگریزی نه پوهېږي. ده به زما هغه بل اثر هم لوستئ نه وي، چې هغه په ۲۰۰۲ کې په هالينه کې د بدل خپرونکي مؤسسي له خوا خپور شوئ، په نامه د افغانستان سياسي او دپلوماتيکي تاريخ، د امير دوست محمد له مرینې نه د امير عبدالرحمن تر مرینې پوري. د بدل مؤسسه یوازي اختصاصي آثار خپرو وي. په دغه اثر کې د امير شيرعلي او امير عبدالرحمن داخلې او باندې سياستونه او په خاص ډول د ډیورانه توافق لیک په تفصیل بیان شوئ. دغه اثر به د محترم نسيم سليمي په ژباره، د علامه رشاد د خپرندویه ټولني له خوا په نبودې راتلونکي کې خپور شي. بناغلي سیستانی که په پښتو

کي دغه بل اثر هم لوستلئ واي، د جعلي تاج التواريخ تر اثر لاندي به نه واي تللي. دغه اثر د ډيورانده د کربني په اره، د دغې کربني د دواړو خواوو لیکوالو، د نوميالي مشر افضل خان للا په ګډون د مقالو ټولګه ده چې د بساغلي زرين انځور په مشرۍ، د افغانستان د ټکنوري ودی ټولني له خوا په ۲۰۰۷ کي خپره شوي، په نامه د ډيورانده، د واحد ملت د بېلتون کربنه. په دغه اثر کي د ډيورانده کربني په اره زما اوه نوي مقالې هم نيوں شوي دي. دا اثر په پښتو کي د دغې موضوع په اره یو بېسارۍ، مهم انتقادي اثر دئ. که بساغلي سیستانی دغه اثر هم لوستلئ واي، د برтанوي هند د حکومت د تبلیغاتو بنکار به شوئ نه واي، هغه هم په دغسي موضوع کي، چې افغانانو ته حیاتي اهمیت لري. له همدي امله به وي، چې د ده له لیکنو نه واضحه ده چې د ده په نظر که افغان حکومت او خلکو دغه کربنه په رسمي ډول و پېژندله، له پاکستان سره به د دوی ستونزی پاڼه ورسيري. واضحه ده چې په دغه نظر سره دی د افغانستان په اړه د پاکستان د نقشو درک کولی نه شي، که خه هم ئان نیشنلست ګنبي. دی دغه تناقض ته هم ملتقت نه دئ.

په پاڼي کي به وویل شي، چې امير عبدالرحمن د تاليف دغه جعل هم د برтанوي هند، او هم وروسته د پاکستان په ګته او د افغانستان په تاوان تمام شوئ، چې د ستالين هغه وینا را يادوي، چې "ښه د پلوماسي د یوې فرقې کار کوي."

د بساغلي سیستانی بله خاصه داده چې د خپلو لیکنو د سرچينو ټقه توب هم په نظر کي نه نيسې، او ليکل هم ډېر کوي. دی خيال کوي، چې ډېر ليکل یو خوک د علم لوري درجې ته رسوي. په دې اړه به هم یوه بېلګه وړاندي کړ. شاوخوا پنځه ويشت کاله دمخه ده، د دعوت په مجله کې، په یوې لیکني کې ویلې، چې "... از پوهاند هاله و پوهاند داکتر حسن کاکر، استادان پوهنتون کابل، باید پرسید که هر دو هنگام خروج از کشور دستګير و به زندان پلچرخې سپرده شدند، چه ها که نديدند از شکنجه و توهين و هتك حرمت وغیره. و اگر فشار نامه های پیهم سازمان عفو بین المللی، به ادرس ریاست جمهوري و اعضای شورای انقلابي و غیره ارگان های ذيربط نميبيود، خدا ميداند که چه شري به روزگار شان می اورددند." په هغه وخت کي یوه درانه دوسترانه وغونبنتل، چې د دغې غلطې د اصلاح لپاره یو خه ولیکم، چې زه یې له وطن نه په بیرون وتلو کي نه، بلکه وروسته په کابل کې ونیولم ما وویل چې خير دئ، دا کومه غتيه موضوع نه ده، او بساغلي سیستانی به خپله تېرونه سمه کړي. خو دی سره له دې هم په دغه فکر کي دئ او تېر کال یې خپله دغه لیکنه په افغان جرمن وېب سايت کي خپره کړه، او له نورو لیکنو سره یې په ګډه چاپ کړه. بساغلي سیستانی خنګه دغه موضوع نه ده هېړه کړي، او په هماغه شکل یې بیا یاده کړي؟ ده به شاید غونبنتل وښيې چې کاکړ له اجازې پرته له وطن نه وته، او مقاماتو ونیوه او بندې یې کړ. ما په بل څای کي نه دی لوستلې، چې زه له پوهاند هاله سره یوځای د وتلو په حال کې نيوں شوئ او بندې شوئ وم. خنګه چې بساغلي سیستانی د پرچم په رجيم کې د انقلابي شورا د رئيسيه هيئت

غړئ و، دغه جعلی خبر به ده ته له رسمي منبع نه رسپدلي وي. پرچمي چارواکو هم د نورو کمونستي رجيمونو د چارواکو په شان، خپلو ادارو ته د خپل خاص نظر له مخې خبرونه تهیه کول او رسول. په دغه حال کي د سیستانی وظيفه وه چې په دې اړه ئان ډاډه کړي، او د تاریخپوه په صفت ئان متیقین کړي، خود دغه کارتر او سه هم نه دئ کړي.

حقیقت دا دې چې خادستانو زه د پوهاند هاله له نیوول کېدو نه شاوخوا یوه نیمه میاشت وروسته په کابل بسار کي ونیولم زه یې ټکه بندی کرم، چې ما د نورو استادانو په ملګرتوب درجیم او شوروی یرغل په مخالفت، په د ننه، په خاص ډول په پوهنتون کې فعالیت کاوه. دا اسان کارنه و. خو موب استادانو او محصلانو د عمومي اتحادي د تنظیم له مخې ورته ملا ترڅې وه. په پوهنتون کې درجیم پر ضد نوري اتحادي هم فعالې وي، چې د دغه ټولو په اړه مې په خپل نوي اثر- د افغان شوروی جګړه کې یوڅه لیکلې دي. زموږ د اتحادي د سر مسئول کسان- اروابناد پوهاند فضل ربی پژواک، پوهنواں ډاکټر محمد عثمان روستار تره کي، ډاکټر محمد طاهر هاشمي، او ډاکټر عبدالله او زهوم. د نويو غرو په جلب سره موب، د مصئونیت په خاطر، یو بل نه خبرول. محترم ډاکټر هاشميان زما په بلنه د اتحادي غړئ شو. ده بیا د خطر په منلو سره د اتحادي تبلیغی پاني، چې محترم روستار لیکلې، د کوم معتمد شاګرد په وسیله څینو سفارتونو ته رسولې. په مجموع کي زموږ د اتحادي غړي ډېر شوي وو، او موب فیصله وکړه، چې لس يا دوولس ورځي وروسته په پوهنتون کې مظاہره پیل کوو، او د بسار په لور به ټو، خود هغه تر مخه یې ډاکټر روستار او شکرالله کهګدای او زه بندی کرم. زموږ په بندی کېدلو سره د پوهنتون یو شمېر استادان او محصلان له وطن نه ووتل، چې له احتمالي خطر نه بچ وي. خو خاد زموږ له اتحادي نه خبر نه و، او موب چې بې ونیولو، په پوهنتون کې درجیم او یرغلګرو پر ضد ویناوه، او فعالیتونو له امله وو. زه یې له دې امله هم د سترګو اغزي وم، چې په ۱۹۸۱ کې د پوهاندی علمي درجې ته رسپدلي وم. سره له دې چې خاد د علمي شورا خپلو پرچمي غرو ته هدایت کړئ و، او یو غېر ګوندي پوهاند یې هم هڅولئ و، چې زه باید ترفیع و نه کرم. د پوهاندی لپاره زما اثر هم د افغان- انگليس دوهمي جګړې په نامه د خاد لپاره پاروونکئ و. خنګه چې دغه اثر د ارشيفي پانو پر بنست یو مستند اثر و، او خنګه چې دغه وخت په علمي شورا کې پرچمي غړي په اقلیت کې وو، هغه ومنل شو. زما د ترفیع موضوع دغومره جدي شوه چې د پوهنتون رئیس، اروابناد عزیز الرحمن سعیدي، د معمول پرخلاف، د عالي شورا سروالي پخپله وکړه. د صدارت په بندی خانه کې د "امین ناخدا" په نامه مستنطق راته وویل چې ستا د پوهاندی په ترفیع کې له موب نه پونښنه وشه، خو موب ټواب ورکړ، چې دا ستاسو خپل کاردې. زما دغه اثر په ۱۹۸۹ کې په پېښور کې د محاذ اسلامي د تنظیم له خوا په فارسي، او پښتو ژباره یې د محترم افضل تکور په زیار وروسته خپره شوه.

د پوهاند هاله او زما په اره د بناغلي سیستانی لیکنه له یوه بل ارخ نه هم د حیراني ورده. دی له مورنه د "باید پرسید" حکم کوي، او دا دغسي حکم دئ چې د پولیس آمرې په جرمي عمل تورن نه کوي، نه له عالم او استاد نه، هغه هم له پوهانداو خخه. په دی اره دغومره وايم چې دا به د بناغلي سیستانی په ګتېه وي چې د ادابو د سلوک یو کورس ولولي.

بناغلي سیستانی په تاریخپوه یادېږي، او دا خود یوه تاریخپوه وظيفه ده چې لیکني بې په واقعیتونو او د ټقه شواهدو پر بنسته وي، خود ده لیکني کاشکي دغسي وای. دغې لیکني ته بې ټير شئ، چې په افغان-جرمن ویب سایت کې د ۱۴۰۲ کال د دسمبر په ۱۳ مه کړي ده، او ویلی چې افغانستان "... از زمان شاه شجاع تا امير حبيب الله خان (۱۸۰۹-۱۹۱۹)، در سیاست خارجي خود مستقل نبوده است، و بدون اجازه انگليس نمیتوانست با هیچ کشور دیگر روابط دیپلوماتیک داشته باشد. به کلام دیگر افغانستان یک کشور تحت الحمايه و زیر نفوذ سیاسي انگليس بوده است."

بناغلي سیستانی په دغه دوو جملو کي درې غلطې کړي دي:

یوه غلطې بې داده "... تا امير حبيب الله خان ... ۱۹۱۹" ده. د تا امارت امير حبيب الله خان ۱۹۰۱ کېږي، نه ۱۹۱۹. په داسې حال کې چې د لیکونکي مطلب تا اخير امارت امير حبيب الله، یا ۱۹۱۹ دئ.

دوهمه غلطې بې دا ده چې په کال ۱۸۰۹ کي شاه محمود پاچا شوئ وو، نه شاه شجاع. شاه شجاع اول څل په ۱۸۰۳ کي پاچا شو او دوهم څل د افغان-برتانوي هند په لوړۍ جګړه کې په واک رسول شوئ و.

د بناغلي سیستانی دېره غټه غلطې دا بله ده چې د ده په فکر افغانستان د ۱۸۰۹ نه تر ۱۹۱۹، یاني د یوې پېړې، نه او بدې موډې پوري "... یک کشور تحت الحمايه و زیر نفوذ سیاسي انگليس بوده است." د هغه چا لپاره چې ئان د افغانستان "تاریخپوه" ګنې، دغسي غلطې د هغه ټوله پوهه تر سوال لاندي کوي.

حقیقت دادئ چې افغانستان د ستر احمد شاه نه د افغان-برتانوي هند تر دوهمي جګړې پوري، د افغان-برتانوي هند د لوړۍ لنډي جګړې دورې نه پرته، پوره خپلواک هیواد، او له هغه نه وروسته تر ۱۹۱۹ پوري د افغانستان یوازي باندنه، اړیکې د برтанوي هند د حکومت له خوا تر سره کېږي. افغانستان په دغې دورې کې هم د چا مستعمره نه و.

ددغې موضوع لنډه شرح لازمي بنکاري.

د هند برтанوي حکومت نه دغومره ساده، او نه دغومره سرتیبه و، چې له افغانانو سره په جنگ کې د خپل پوخ له تباہ کېدلو نه وروسته دغه هیواد تر خپل نفوذ لاندي ساتلى وشي. د هغه لپاره يې په افغانستان کې د نفوذ د ساتلو میکانیزم او وسایل هم نه لرل. که بساغلئی سیستانی غواړي د معاصر افغانستان تاریخپوه وي، ورته لازمه ده چې په دې اړه د تاریخ یو کورس ولولی.

په هر حال امير دوست محمد هغسي چې په خپلی لومړنۍ لنډي واکمنۍ کې د خپلواک افغانستان واکمن و، په دوهمي او بدې اميري کي یوویشت کاله هم خپلواک و. هغه لا په ۱۸۴۸ کي یو پوخ د خپل زوي، سردار محمد اکرم، په قوماندانۍ هند ته واستاوه، چې د سیکانو د واکمن، رنجیت سنګه، په مصلحت له برтанويانو سره وجنګیږي. رنجیت سنګه امير ته د پېښور د ورکړي وعده ورکړي وه. په ګجرات کي جنگ وشو، خو برтанوي پوخ دغه ګله پوخ مات کړ، او بل کال (۱۸۴۹)، یې پېښور هم ونيوه. د امير دوست محمد خان په دوره کې له برтанوي هند سره یو تروون په ۱۸۵۵ او بل یې په ۱۸۵۷ هم لاسلیک شو. خو هغه دواړو برابرو خواو لاسلیک کړ، او هري خوا د بلې خوا دوست، خپل دوست، او دبسمن خپل دبسمن و باله. د دوهم تروون له مخي افغانستان ومنله، چې د برтанوي هند یو مسلمان تبعه، نه کوم انګليس چارواکۍ، به په کابل کي د وکيل په نامه خاړ پر خاړ وي. د هغه وظيفه په اصل کې د خبر لوڅي وه، چې خپل حکومت ته د روسيانو په باره کې خبرونه مخابره کړي. په دغه وخت کي برтанويان په هند کې له یوه ستر پاخون سره منځ شول، چې شاوخوا د یو ميليون پاخونونکو په وزړو سره یې وحایا. له هغه وروسته و، چې د برتانوي حکومت د هند اداره په خپل لاس کې ونيوله.

د برтанوي هند حکومت له امير دوست محمد سره د افغانستان په بيرته متحد کولو سره مرسته هم وکړه. کندهار او هرات دواړه، چې کلونه کلونه په خپل سر شوي، او سروالان یې، که خه هم د هغه ورپرونې وو، د فارس د حکومت تر تاثیر لاندي شوي وو، د برтанوي حکومت د وریا پیسو او وسلو په مرسته، په عاليٽ تدبیر او یې له جنگ نه، بيرته له مرکزې حکومت سره یو موتيکړل، او د خپل بري په پاڼ کې د ستر امير په لقب، له یوویشت کلونو واکمنۍ نه وروسته په کال ۱۸۶۳ کي په هرات کي وفات شو.

د امير دوست محمد په دوهمي واکمنۍ کې د نائب امين الله لوګري، او د محمد شاه بابکر خیل لغمانی نه پرته بل مهم کس له مینځ نه وړل شوئ نه دئ. یاغي تګاو هم په پوځي قوت سره ارام کړل شو. امير دوست محمد په ولسي دوله اداره سره په ډېربنه نوم یادېده. که چا ظلم او تبری کاوه، ورته به ویل کېده، چې د امير دوست محمد له عدالت نه خبر نه یې. دی به په اس سور له خپل منشي سره د کابل په کوڅو کې ګرځېده، د عارض شکایت ته به یې په ځیر غور نیوه، او په اړه به یې منشي ته هدایت ورکاوه. ستر امير په خپلی دوهمي واکمنۍ کې د اموي کورنۍ مؤسس خلیفه معاویه سره پرتله کېدی شي. په داسي حال کې چې د قريش واکمنۍ

کورنی ته منسوب معاویه د شام له ولایت نه ئان د خلافت درجی ته ورسوه، محمدزی دوست محمد، چې مور یې د کندهار د سپاھ منصور قزلباشه وه، او دی د درویشتو ناسکه وړونو تر تولو کشروو، اول د سدوزي واکمنو، او بیا د خپلو مشرو وړونو په وړاندی له او بډې مبارزې نه وروسته په خاص تدبیر سره ئان د افغانستان واکمنی ته د امير په نامه ورسوه. امير افغانستان ته په لبو حکومتی عوايدو، او له تشدد نه پرته، په بنې ادارې سره او د ټوټه شوي هیواد، په بیا متحدد کولو سره غت خدمتونه وکړل، خو افغانانو د هغه د خدمتونو درناوی نه دئ کړئ، او د هغه وخت شرایط یې هم په نظر کې نه دي نیولي. اوس حتی د تاریخپوه په نامه، بناغلې سیستانی لا د هغه وخت افغانستان د "انگلیس تحت الحماية" هیواد بولی او په خپله هغه، بې له دې چې نوم یې واخلي، د برтанوي هند تر نفوذ لاندي ګنې.

که د بناغلې سیستانی حکم ربستیا واي، برтанوي هند به ولې د افغانستان د لاندي کولو لپاره د جنرال راپرس په قوماندانۍ یړغل کاوه؟ حقیقت دا دی چې افغانستان د افغان-انگلیس تردوهم جنګ پوري د بناغلې سیستانی د حکم پرخلاف "... یک کشور تحت الحماية و زیر نفوذ سیاسي انگلیس" نه و، او امير شیر علي دغسي واکمن نه و، چې د افغانستان باندې سیاست دوی ته وسپاري، او د دوی یو انگلیس الاصله سیاسي استازۍ په کابل کې ومنی، نتيجه جنګ او د کابل اشغال، او په مزار کې د امير وفات شو، خو په کابل کې د برтанوي هند سیاسي استازې، کوګناري له خپلو چارواکو سره په یوه ملي پاخون کې ووژل شو، او کابل بیا اشغال شو. وروسته د دوی پوچ د کندهار په میوند کې د غازی محمد ایوب په مشری، د افغانانو په زور په غوڅه مات شو. په کابل کې د برтанوي هند چارواکې د دوی له دوهم یړغل نه وروسته په دې لته کې شول، چې افغانان د دوی په خونې کوم افغان د امير په نامه په شمالې افغانستان کې د امير په نامه ومنی، او پخپله له افغانستان خخه په شا شي. دوی په دې کې هم پاتې راغلل حتى سردار عبد الرحمن هم، چې په سمرقند کې له یوولس کاله کډوالې وروسته نه افغانستان ته ستون شوئ و، اول د دوی شرایطو ته غاره نه اینښوده. په خان اباد کې، چيرته چې هغه له سمرقند نه ئان رسولې و، د برтанویانو د دوی افغان قاصدانو له لاري د خپل نیکه د وخت افغانستان واکمنی غونبتله. برтанویانو قندهار له افغانستان خخه جلا تر خپل نفوذ لاندي نیولي وو، خو سردار عبد الرحمن چې د میوند فاتح، سردار محمد ایوب، په خپل لاري کې لوی خنډ ګانه، د برтанویانو شرایط ومنل، او له خپلی اولې ادعانه تېر شو.

دې بیا د برтанویانو په موافقه کابل ته د تګ په خط کې په چاریکارو کې، د ۱۸۸۰ کال د جولای په شلمه د شاوخوا دېشو زرو افغانانو له خوا د امير په توګه غوره شو، او برтанویانو دوه ورځي وروسته (جو لای ۲۲ د هغه واکمني په رسمي ډول ومنلې. په کابل کې د برтанوي هند سیاسي استازې، لیپل ګریفن، له امير عبد الرحمن سره، د سرای خوجه شاته، په ذمه غونډۍ کې دوه ورځي په رسمي ډول خبری وکړي او د موافقې

شرايط رسمي او نهايی شول. برтанويان له کابل نه ووتل، او امير عبدالرحمن هلتله خپله واکمني پيل کره. دغه تول انکشافات په تفصيل سره يوازي زما د ايم. فل. په تيسس کې بيان شوي، چې هغه په ۱۹۷۱ کې په خه باندي درې سوه مخونو کې په دغه نامه خپور شو: افغانستان، د داخلې سياسي انکشافاتو مطالعه، ۱۸۸۰-۱۸۹۲.

په لنډ ډول، افغانستان د امير عبدالرحمن په واکمني کې هم د کوم هيوا د مستعمره نه وه. د هيوا د يوازي باندنه اړیکې د برтанوي هند حکومت ته منحصرې شوي. په کابل کې يوازي د هند مسلمان تبعه د اړجنت په نامه هستو ګن شو، چې وظيفه یې د خبر لوڅي وه، او هغه په دربار کې هغسي حیثیت لاره لکه وکيل چې د امير دوست محمد په وخت کې لاره. پرده باندي امير قيود هم اينې وو. ده امير ته هم رپوټونه تهیه کول او خپله پوسته یې هم د امير پوسته رسونکو ورله، او په دربار کې یې هم یو محقر خای درلود، چې حتی مارتيم ډیورنله، چې په کال ۱۸۹۳ کې هغه په دربار کې په دغه حال ولید، خپل حکومت ته یې د هغه په هکله شکایت وکړ.

امير عبدالرحمن په داخلې چارو کې پوره خپلواکي درلوده. افغانانو هم په خپل عادي ژوند کې د خارجي نفوذ احساس نه کاوه. خارجي قوه په افغانستان کې ميشته نه وه. حکومت د خپلو قوانیو له مخي چلول کېده. د افغانستان پوچ هم محدود نه وو. د امير د واکمني په اخیرو کې نزدې يولک منظم دايمې پوچ تنظیم شوئ او وسله وال شوئ و. د امير په وخت کې د کابل ماشین خانه، چې امير شیرعلي خان شروع کړې وه، دغومره فعاله وه، چې ډول ډول توپونه پکې جوړېدل. په داخلې چارو کې د امير عبدالرحمن خپلواکي له دوه لاندې بېلګو خخه نه پوهېدل کېدلې شي.

په کال ۱۸۸۵ کې چې امير په رسمي دعوت هند ته تللې و، هلتله وايسراي ځینې وغوبنټل چې که دی د افغانستان په داخلې چارو کې هم د ده مشوره ومني. امير ورته ره وویل، چې زما رعیت په داخلې چارو کې ستا مشوره نه مني، او زه دغه کار کولی نه شم، او زه يوازي په باندنه اړیکو کې ستا مشوره منم. بل مثال د امير د داخلې خپلواکي په اړه د کونړ د سید محمود پاچا په اړه دئ، چې هغه د جنګ په وخت کې د غازيانو پر ضد د برтанويانو خوانیولې وه. په جلال اباد کې یې د برтанوي هند حکومت له سياسي استازې، لیپل ګري芬 سره په کتنه کې ورته مشوره ورکړې وه، چې افغانستان دي په وړو برخو ووپشن شي، په دې ډول چې یوه له بلې نه بلې او ټولي یې د برتابنيې تر لاس لاندې وي. ده دغه مشوره هم ورته ورکړې وه، چې "... تر هغو چې محمد جان خان او پلويانې پوره مات شوي نه وي، او د برتابنيې حکومت پوره لاس بری شوئ نه وي، له هغه سره دي اخيري فيصله و نه شي." د هغه مشورو په ګري芬 دغومره نه اثر کړئ و، چې ورته یې دغه بل ضمانت ورکړ، چې "ډي دی ډاډه وي چې حکومت به خپل لوزونه، او ټولي وعدې چې ورسه کړي، هرڅه چې پېښ شي، تر سره کړي او

له دې امله به هیچ تاوان ورته و نه رسپوپی، چې ده د برتانیې خوانیولې ده. "خود امیر عبد الرحمن په وخت کې د گری芬 ضمانت بې اثره شو او هغه له سید محمود سره چې د امیر شیرعلی د کورنۍ پلوی هم و، سخته و نیوله او ترپنه و غوبنتل چې د ده سلام ته کابل ته راشی. دی پر ئان و پر بد، چې امیر به بې له مینځ نه یوسی، لکه چې نور محلی متنفذ کسان بې هم له مینځ نه وړي وو. ده د هند له حکومت نه و غوبنتل، چې امیر ته د ده سپارښته وکړي. په دې اړه خولیکونه تبادله شول، او په یوه کې بې لیپل گریفن ته وویل: "کوم هغه خدمتونه می چې کړي، په دغه مقصد نه وو چې په بله نړۍ کې راته ګټه ورسوی. "ده دا هم ورته ولیکل چې "تر او سه می چې خ په وسه کې وو، حکومت ته خدمت وکړ، او په خلکو کې می بد نوم و ګاتنه، او تر هغو به کابل ته ولاړ نه شم چې تر خو می د برتانیې حکومت نه ډاډینه ترلاسه کړي نه وي. "د برтанوی هند حکومت د باندیو چارو وزیر، لایل، د ۱۸۸۲ کال د جنوري په ۱۲ مه امیر ته ولیکل چې وايسراي" ... ډاډه دئ، چې د عدالت په هغه احساس چې تاسی جلالتمآب پکی نوم ایستلئ دئ، تکنی به موکړي چې له سید احمد [سید محمود] نه د هغه د زوی د ګناهونو قصور و اخلائی. "د ده زوی سید احمد د امیر د پوخ نه هغه وخت په شا شوئ و، چې دی کندهارتله له سردار محمد ایوب سره د مقابلي لپاره روان و. په هواب کې امیر ورته ولیکل چې "که هغه [سید محمود] په پاک زړه د هغه احترام وکړي. ... زه به د هغه د زوی په ګناه جزا ورنه کرم، او که بې عملونه د قولونو پر خلاف وو، زه به بله چاره و نه لرم، غېر له دې چې وېې شرم. "د هند حکومت د هغه په اړه نور خه و نه کړل. او امیر خپل سپه سالار، غلام حیدر خرخي، ته د هغه په اړه همدغسي حکم وکړ، او هغه د ۱۸۸۲ کال په نومبر کې سید محمود له خپل مقر، د کونړ له پشد، نه وشاره. هغه اول متابي، او بیا له هغه ځایه د هند حسن ابدال ته پناه یووړه، او د امیر د ژوند تر پایه پوري هلتله بې د برтанوی حکومت په معاش ژوند کاوه، او د امیر حبیب الله په وخت کې بيرته کونړ ته ستون شو.

امیر لا په کال ۱۸۹۲ کي چې د برтанوی هند حکومت چترال و نیو، په داسي حال کي چې روسانو په کال ۱۸۹۲ کي له پنجه نه پورته د بدخشان علاقه له افغانستان نه په زور نیولې وه، افغانستان ته خطر حس کړ، او په فرمانونو کي بې خپل ولس په دې ډول مخاطب کړ، چې اوه خلکو، هفو چې په افغانستان باندي دوه څلی بېرغل کړئ، غواړي درېیم څل بې هم وکړي، خود هند حکومت په دې اړه خان پووه نه کړ. لکه چې په دې اړه بې خان ناګاره اچولئ و، چې امیر د خپلې واکمنې په اخیرو کلونو کې چې حکومت بې تینګ او پوخ بې پیاوړئ و، خان حتی د هند حکومت ته په رسمي لیکونو کې هم د خپلواک افغانستان او د هغه د مضافاتو واکمن بشوده.

بناغلې سیستانی د غټو ویناواو او حکمونو په صادرولو سره عادي دئ. هغه هم بې له دې چې حکمونه بې په واقعیتونو بنا وي. د ده دغې وینا ته توجه په کار ده، چې د ۲۰ ۱۵ کال په جون کي بې په افغان جرمن ان لاین کې کړي: "... هر یکی از اینها [شاهان و امیران افغانستان، از زمان احمد شاه بابا تا ظاهر شاه] ده ها،

صدها لشکر زیر فرمان خود داشتند، که در سرتاسر قلمرو مستقر بودند. "یو خوک چې دغې وینا ته نېټه ئېیر شې، ورته به عجبه نېکاره شې چې دا خنګه تاریخپوه دئ چې دغه وینا یې کړې، چې هغه برسېره پر دې چې مېھمه او مبالغه ایزه ده. په واقعیت بنا نه ده. له هغې نه نېکاري چې افغانستان په دغې او بدې موډې کې لوی پوچونه لرل. حال دا چې تر امیر عبد الرحمن نه د مخه افغان واکمنو دغومره عواید نه لرل، چې لوی پوچ لرلی وشي. لوی پوچونه له کافي عوایدو نه برسېره ودانیو، دفترونو او ميرزايانو ته ضرورت لري. په داسي حال کې چې ټینو قومونو حکومت ته ماليات نه ورکول، او نورو چې د جمع بست په نامه ورکول، هېر لې وو، چې هغه هم د هغو ملکانو له لاري حکومت ته رسېدل. دا امیر عبد الرحمن و، چې له درانيونه پرته، د نورو قومونو په بنیازو مھکو باندي یې د سه کوت سیستم جاري کړ، چې د هغه له مخې دمھکو دریمه برخه حاصلات حکومت ته تخصیص شول. په دې اړه هېر پاچونونه وشول، او حکومت په خپل پوچ هغه ټول وچپل. تر هغه د مخه د افغانستان نظامي قوت له منظم پوچ (سپاه غیر منظم) هېر متکي و.

امیر شیرعلي په دوهمي واکمني کي تر پنځوس زره نه زيات منظم پوچ، د اول حل لپاره، تنظيم کړ، دا امیر عبد الرحمن و، چې نژدي یو لک منظم پوچ یې تنظيم او وسله وال کړ، او حکومتي عواید یې د درندو مالياتو او گمرکي عوایدو په وضع سره ترپخوانه په کراتوزيات کړل. تر دوی د مخه واکمنو په زياتي اندازې په قومي ايله جاري يا سپاه غیر منظم اتكا لرله، خو هغه د قومي مشرانو تر نېغ حکم لاندي وو، او هغود دغه خدمت په بدل کي له حکومت نه ډيری پيسې او امتيازات ترلاسه کول. په دې ډول دوی د هېر قوت او اهميت خاوندان کېدل. خنګه چې په افغانستان کې د واکمنو کورنيو په غرو کې هېر جنګونه کېدل، او بانداني یرغلونه هم یو وخت بل وخت کېدل، واکمنان قومي ايله جاريو ته هېر محتاج وو. دا امیر عبد الرحمن و، چې د لوی منظم پوچ په تنظيمولو سره یې د افغانستان دغه ملک الطوايفي طرز له مينځ خخه یووړ، او په ټول ملک کي یې د خپلو چارواکو له لاري حکومت وکړ. دغه موضوع او دغه انکشاف په اصل کي هېر پېچلې او د ټولني او امنيت په چارو کې یې اهميت هم هېر دئ. هغه زما په دغه اثر کې په تفصیل خېرل شوئ دئ: د افغانستان ټولنه او حکومت د امیر عبد الرحمن په واکمني کې.

بناغلي سیستانی په دې نژدي وختو کي د نیشنلستانو پېښې کوي. هغه کتابګوټئ چې ده د یو شمېر لیکوالو له لنډو لیکنو نه تنظيم کړئ، په دغه نامه یاد کړئ، "دفاع از ارزش های ملي وظیفه عناصر ملي است." داسي هم دي چې د نورو لیکنی د افغان نیشنلیزم یا خپلواکۍ پرخلاف وګنې، هغوي په ترخو کلمو یادوي، او حتی پري تور لګوي. د بیلګي په ډول ده د ۱۴۰ کال په سپتمبر کي په افغان-جرمن ویبسايت کي د هاکټر محمد زمان ستانيزي په اړه لیکلې چې "افق اسنانیزی برای بې اعتبار ساختن استقلال کشور چقدر پول از انگلیس و پاکستان میگیرید؟"

ددغې وینا په لوستلو سره به ډپر لوستونکي حېران شوي وي، چې دغه "تاريڅو" خه واي؟ د ده وظيفه تاریخ لیکنه ده، چې حقیقت و مومنی یا په نورو تور و لګوی؟ له تور نه یې بنکاري، چې دې خبر دئ چې ستانیزی له "انگلیس او پاکستان" نه د خپل خدمت په برابر کي پیسې تر لاسه کوي، خو دا معلومه نه ده چې هغه خومره دي. بناګلائی سیستانی په ډاکتر ستانیزی دغه تور وروسته له هغه ولګوه، چې هغه په کومی تلویزونی مرکې کي ویلي و، چې افغانستان له ۱۹۱۹ د مخه هم خپلواک و، خو بناګلائی سیستانی چې هغه په دلایلو رد کولی و نه شو، دغه تور ولګوه، چې ئاند افغان خپلواکي او نیشنلیزم مدافع وښی، خو دی فکر نه کوي چې د افغانانو یاد دغومره ضعیف نه دئ چې د ده هغه خدمتونه له یاده وباسې، چې د شوروی د اشغال په وخت کي یې شوروی یرغلکرو او د هغه لاسپوځي رجيم ته د انقلابي شورا د رئيسيه هيئت د غړي په توګه کړي او په دغه عضويت سره یې د هغو د سیاستونو او عملونو پلوی کوله، چې مقصد یې د افغان نیشنلیزم او خپلواکي خپل، او د هغو د مدافعنو وژل وو، د دې لپاره چې افغانستان د پرچمي رجيم له لاري یو تابع هیواد شوئ وي. په دې اړه بناګلائی جمشید پايمرد د ۲۰۱۵ کال په فبروري کې په افغان-جرمن ويسيات کي ليکلې، چې "... کدام اساس و معیار در نظر ګرفته شد که معلم صاحب [سيستانی] یکدفعه از ده پانزده نفر ادم درجه اوی مملکت شدند و عضو هيئت رئيسيه شوراي انقلابي شدند؟ و دفتر کار معلم صائب سیستانی که در اړګ بود چنان در چند پرده حفاظه ميشد که برای رسیدن به حضور ایشان باید از هفت خوان رستم عبور ميشد؟" بناګلائی سیستانی د هغه په ټواب کې د انقلابي شورا غږيتوب منلې، خو هغه یې د خطر د رفع لپاره نبولي، او دا یې هم ویلي چې دی د هیڅ ګوند غړئ نه و. په دې اړه بناګلائی سيد حميد الله روغ ولیکل چې "... مطمئن هستم که ازین اظهار ایشان راهي به سوي برئت کشوده نیست."

په ربنتیا هم یو خوک چې په دغسي ایدیالوجيکي رجيم کې، لکه د پرچم، سمله لاسه په دغسي لور مقام و ګمارل شي، هغه خوک وي چې مقاماتو ته د اعتبار وړوي. دا خو مالومه ده چې د پرچم ګوندګي دغسي غږي هم لرل، چې غتني وظيفې یې تر سره کولې، خو ګوندي غږيتوب یې پته، او په بنکاره غير ګوندي و. اساسي دا ده چې ژوند په هر حال کي د وجودان یا عقلی او اخلاقی پرنسیب له مخې وشي. دغسي پرنسیب خاوندان په خاص ډول خپل ولس ته د خطر په وخت کي ستونزي مني او حتی مرګ مني خو خپل خلک نه پرېږدي، او له خپل پرنسیب نه تيرېږي، او خپل وجودان نه معذب کوي. افغان مجاهدينو د شوروی اتحاد د اشغال او د هغه د لاسپوځي پرچمي رجيم په وخت کي همداسي وکړل، او د یوه میلیون نه ډپر یې شهید شول. که دوی هم د بناګلائی سیستانی په شان تسلیم شوي وای، شورویانو به ټول افغانستان لاندی کړئ وای، خو دوی د بناګلائی سیستانی پرخلاف د یوه زړخواک په وړاندی هم په خپل ملي او ديني ارزښتونو تر پایه پوري ټینګ ودرېدل. خو بناګلائی سیستانی په دغه وخت کې هم د یرغلکرو او د پرچم رجيم خوا ونیوله، او د انقلابي شورا په رئيسيه هيئت کي

بې ورتە خدمت کاوه، نه خپل وطن او خپلو خلکو تە. پە دغې مخینې سره او س دى باید عادى ژوند اختیار كری، او لە دې نە ھە و كری، چي د غومبى پە شان چىچەل و كری. خو دى داسى نە كوي او او س هم نارى و هي، چي "مانە فرد را براي نظام مىخواهيم، و نە نظام را براي فرد، بلکە هر دورا براي وطن و خدمت بە آن مىخواهيم." او س بە دغې پۇنتىنى تە خە جواب ور كری، چي كە تە پە رېبىتىيا پە خپلى دغى ادعا معتقد واى، ولې دى شورو ييرغلگەر او د هغۇ لاسپۇخى پرچمىي رجىم تە پە انقلابى شورا كې خدمت و كر، نه خپل وطن تە، چي پكى پيدا شوئ، لوى شوئ، روزل شوئ او تعليم كېل شوئ وي؟ پە دې ڈول تا پە اخلاقى لحاظ ھەنە استحقاق لە لاسە ور كرئ، چي او س افغانانو تە د وطنپالنى توصىيە و كری. تە نور د اخلاق معلم كېدىلى نە شې.

د بىناغلىي سىستانىي بل حكم د همدغە كال (٢٠١٥)، د جولاي پە مىاشت كىي پە افغان- جرمن وىب سايىتى كىي كرئ، او وىليي چي "داود خان با هيچ كىس از سىاست مىدان معاصر خود قابل مقايىسە نىست." دى نە مشخص كوي چي محمد داؤد لە كوم ارخ او نظر نە د خپل مەھال لە سىاست مارو سره د پر تلىپ ورنە دئ. پە اصل كىي كە تاسىي يو خوک د هغە د وخت پە شرایطو كې و نە گورئ، هغە پە رېبىتىي ڈول پېشندلى نە شئ، او كە يې پە ارە هر خە ووايى، هغە بە ستاسىي خپل نظر وي، يانى عندي رىنگ بە ولرى، او علمىي او افاقىي بە نە وي. بىناغلىي سىستانىي بە محمد داؤد لە دې املە د خپل عصر د سىاستمارو سره د مقايىسى ورنە گىنى، چي هغە د سرطان كودتا پە زياتە اندازە د پرچميانو پە مرستە و كرە، او د هغۇي د سر كسان يې پە حكومتىي لۇرۇ مقامونو و گمارل، او نور پرچميان يې پە اطرافىي ادارو كې پە زيات شىمېر مقرر كېل. پە دې ڈول د پرچم گۈندگىي حىشىت او اعتبار و موند.

د بىناغلىي سىستانىي پە نظر د محمد داؤد معاصر سىاستماران بە د هغە ترونه او تربرونە وي. خو دى لە خپلو ترونو سره پر تىلە كېدىلى نە شى. هغۇي د خپل مشرور، محمد نادر پە مخكىنى او تدبىر دغە نظام لە كورنىي جىنگ نە وروستە پە پىنسو و دراوه او محمد داؤد پە دغە نظام كې هغە وخت هسىك شو چي امنىت پكى خوندىي، حكومت پەر ئاي ولار، او منئىنى تعلیم كې طبقة هسکە شوئ او هيياد د عصرىي كېدىلو پەر لار روان و. د محمد داؤد لە "معاصر سىاستمدار" نە بە د هغە مطلب ارۋابناد پاچا محمد ظاھروي، چي دواړه سره همزولي او تربوران وو. محمد داؤد پە كال ۱۹۱۰ كې او محمد ظاھر پە ۱۹۱۴ كې پيدا شوئ و، خو دوي د شخصىت لە نظر نە پېر متفاوت وو، پاچا دموكرات، لېرل، او د واكمىي چىنان لېوال نە و. د اعدام مخالف و، پە داسىي حال كې چي محمد داؤد زورواك، د واكمىي لېوال، نىشنلىست، او د اعدام پلۇي و. دواړو د سىكولر نظام او د هيياد عصرىي كېدىل غوبىتلى. محمد داؤد د صدارت پە لسو كلونو، او پاچا د دموكراسى پە لسىزە كې و خلبە. خو محمد داؤد چي د صدارت پە وخت كې و خلبە، د پاچا او د خپل ورورد همكارى لە املە هم و. البتە دى د انكشافىي پروجو نوبىتگەر او مخكىنى و. پە هر حال د د صدارت پە دورە كې د انكشافىي او عصرىي كولو حركتونە

د پلان شوي اقتصاد په چوکات کي پر مخ بوتلل. دوى دواړه د وطن صادق خدمتگاران وو، او هیڅ یوه یې ناوړه استفاده نه ده کړي، او محمد داؤد له خپل شخصي ملکيت نه د هیواد د ابادی لپاره ډېره استفاده کړي ده.

خو بناغلی سیستانی دا په نظر کې نه نیسي، چې محمد داؤد له اول نه زوروواک و، او په سیاست او اداره کې یې له شدت او زور نه کار اخیستئ، په تېره په اولو وختو کې چې د هغه له امله په "سردار دیوانه" هم یادېده. د صدارت په وخت کې یې د اروابناد شاه محمود د صدارت نوې ډموکراسی خپه کړه، چې خلک ورته ډېره هیله من شوي وو، او په ولس مشري کي یې د پاچا محمد ظاهر د وخت د ازادی او ډموکراسی مخه ونیوله. په دې ډول محمد داؤد په افغانستان کې د فردی ازادی او ډموکراسی د غورئنګ خپه کوونکئ او د ازاد مارکیتی اقتصاد مخالف ګنبل کېدلی شي. ده وروسته د سرطان په کودتا دغسي قانوني نظام نسکور کړ، چې ټويی جرګې منلئ، او سراسري ازادو انتخاباتو تائید کړئ و، او له امله یې ازادی او ډموکراسی په افغانستان کې په بېساري ډول خای نیولئ و. په دغې دورې حکومت تر هر وخت نه ډېر د قانون له مخې چلپدہ او بنځۍ او نارینه په بېساري ډول ازاد وو. دغه ټول انکشافات هغه وخت ممکن شول، چې په افغانستان کي د لومړي څلپاره د قانون له مخې سلطنت واکمني پاچایي کورنې ته، او حکومت اولس ته مختص شو. دا په افغانستان کې په پاچایي نظام کې د ډموکراسی د یوې نوی پروسې شروع وه، چې د وخت په تېرې ډولو سره پیاوړې کېدله. رسمي چاروکې هم تر بل هر وخت ډېر د لیاقت او تخصص له مخې حکومتی مقامونو ته رسېدل، او دغه کار په جامعي هم بنې اثر کاوه. ډېرې مهمه دا هم ده، چې په دغه موده کې فرد د سیاست له مخې بندي شوئ نه دئ، او بندي کېدل یوازي د محکمي په حکم و هیڅ څوک اعدام شوي نه دي. پاچا محمد ظاهر د اعدام مخالف و د ده د انسان دوستي. حس له دغې پېښي نه واضح دئ: پاچا یوه ورڅ یوازي، د خپلی ملکې او ډربور په ملګر توب له کابل نه پلخمری ته لار او هلنې یې د یوه مقتول له پلار نه وغونې، چې د خپل زوی قاتل، چې هغه ده وراره و، او د محکمي په حکم په اعدام محکوم شوئ و، وبنې. هغه په افتخار سره د پاچا خبره ومنله. دغه پېښه ډېرو ته د یقین ورنې بنکاري، خو دغه قصه ما ته دغسي یوه کس کړي، چې زه پرې باور لرم.

د ډموکراسۍ د لسیزې په دغو انکشافاتو سره افغانستان په سیمه او نړۍ کې نوم وايسټ په دغه دوره کي افغانستان د لوپدیحې نړۍ، و نارینه او بنټو ګرئندویانو ته دغسي یو هیواد شوئ وو، چې هغوي په ډادينه سره په ټول افغانستان کې ازاد ګرځبدلي، او ځانله په خپلو خیمو کې او سېدلۍ شول. هغومره ډېر ګرئندویان چې په دغې دورې کې افغانستان ته راغلل، شاید هیڅ وخت په دغه ډېر شمېرنه وي راغلي. د هغه په راتګ سره د ګرئندوی صناعت (هوټلونه، تم ځایونه، د لرغونو سامانونو او اثارو هتني)، په بېساري ډول سره وده وکړه، او په مجموع کې افغان اقتصاد یې پیاوړئ کړ. نو ویل کېدلی شي چې د قانوني پاچایي او د ډموکراسۍ لسیزه د معاصر افغانستان په تاریخ کې یوه څلاندې دوره وه، خود واک لېوال، محمد داؤد دغه څلاندې دوره د "قلابي

دموکراسی" په نامه، د چېپیانو په مرسته په کودتا سره ختمه کړه. په د اسی حال کې چې ده له اتلس کلنۍ نه تر هغه وخت پوري خه کم خلوېښت کاله په ملکي او نظامي لورو مقامونو کې په پوره اختیار سره واک چلوله و ده په دې قناعت و نه کړ او کودتا یې وکړه، چې په هغې سره یې په وطن کې یو نوئ تخربې فصل پرانیست.

محمد داؤد په کودتا سره قانوني نظام نسکور او قانوني ژوند او قانوني حکومت بې اهمیت کړ. ده یو شمېر د سرکسان هم، د اروابناد محمد هاشم میوندوال، اروابناد مرستیال خان محمد، او اروابناد ماما زرغون شنواری په ګډون، سره له دې چې هغوي د ده په شان نیشنلت وو، د پرچمیانو په فشار، د محاکمې نه پرته، د کودتا په تور له مینځ نه یووړل، او نوره بريې بندي کړل. ده په دغه ډول د سرکسانو اعدام بیا رواج کړ، په د اسی حال کې چې د افغان سیاست له دغه وحشی عمل نه، د پاچا محمد نادر خان له قتل نه وروسته پاک ساتل شوئ و. د کودتا بله پایله دا شوه چې محمد داؤد په نظامي کودتا سره واک ته د رسیدلو لار ونسودله او دی په افغانستان کې د عصری نظامي کودتا مخکښ شو. د کودتا بله پایله دا شوه، چې پوچه سیاست کې دخیل شو، په د اسی حال کې چې تر هغه د مخه، د پوهنتون له مظاهرو سره سره، له سیاست نه لیری ساتل شوئ و. له هغه وروسته و، چې حفیظ الله امین، چې د خلک د ډموکراتیک ګوند د نظامي خانګې آمر و، په دغه فکر شو، چې محمد داؤد کودتا وکړه، موږ بې هم کولی شو. له هغه وروسته و، چې ده خپل ګوند ته د نظامي افسرانو په جلبولو پیل وکړ. ما په خپل 'د ثور کودتا نومي' اثر کې ویلي و، چې هغه د درې سوه نظامي افسرانو په قوت کودتا وکړه، خو وروسته راته معلومه شوه، چې هغه په دغو پنځو کلونو کې خه کم دوه زره بسکته رتبه نظامي افسران ګوند ته جلب کړي، او په قوت یې دغومره ډاډه و، چې غوبنټل یې د خپل پلان له مخې د زمری په میاشت کې کودتا وکړي، او په هغې د "زمری انقلاب" نوم کښېږدي. له هغه نه پرته هم د ولسمشر په نشته توب سره، د ده د نظام دوام په شک کې، او د کورنۍ جنګ احتمال زیات و. نو ویل کېدلی شي چې محمد داؤد، له خپلو ډیرو خدمتونو سره سره په افغانستان کې د نظامي کودتا او د دې اوږدې نارامې سر مؤسس دئ. په اصل کې د همدغې کودتا او د دغو ناراميو له امله ده چې د افغانستان راتلونکې د اندېښني وړ شوې ۵۵.

محمد داؤد، چې د خپل ژوند په وروستیو شببوکې د خلقي کودتاجیانو له خوا خپل ژوند په خطر کې ولیدئ، د خپلی کورنۍ د غرو وزنه یې هم جائزه وبلله. د افغانستان په تاریخ کې خه، چې حتی د انسان په تاریخ کې به دا یوه بېساري تراجيدي وي. بناغلې محمد داؤد ملکیار چې د محمد داؤد له کورنۍ سره یې د خښې ارتباط لاره، او په اړه یې د دقیقو مالو ماتو خاوند دئ، وايې چې د ثور د کودتا په ورڅ "... کشته شدن اکثر اعضای خانواده محمد داؤد خان، بشمول اطفال معصوم به تصمیم داؤد خان و بدست یکی از اعضای خانواده او صورت گرفته است." دا په د اسی حال کې چې د محمد داؤد زامن او لوښې د لور او ملي فکر خاوندان وو، او هیڅ یوه یې له خپل ممتاز مقام نه د ځان یا کورنۍ لپاره استفاده نه ده کړي. مشرزوی یې، عمرجان لاد دغسي

آزاد قضاوت خاوند و، چې په اخو کې د خپل تره، اروابناد محمد نعیم، په شان د خپل پلار د سیاست مخالف شوئ و. محمد نعیم لا د خپل ورور پر ضد د کودتا په لته کې و. په هر حال، محمد داود د خپلی کورنۍ د غړو - مېرمنۍ، لوپو (له محترمي درخانې، نه پرته، چې هغه وخت هغه هلتنه نه وه (او اوس په سویس کې ژوند کوي)، او تور پېکۍ نه پرته (چې وروسته وفات شوه)، او زامنو (له عمر جان نه پرته، چې هغه تر دوی دمخه په ګولې لګبدلې او مړ شوئ و) د ژوند سلبولو حق نه لاره، او د محمد داؤد دغه امر د هغو په حق کې ظلم و، هغه هم په دغسي حال کې، چې معلومه نه وه چې کودتاقچیان به د هغوي حیثیت او ژوند ته خطر پېښ کري، لکه د ده د کورنۍ د یو خو پاتي کسانو، او د هغه د لوپو - درخانې او تور پېکۍ مزاحم نه شول.

بناغلې سیستانی سره له دې هم فکر کوي، چې "داؤد خان با هیچکس از سیاستمداران معاصر خود قابل مقایسه نیست." دی به په دغه فکر سره فردی ازادي، دموکراسۍ، قانوني حکومت او حتی ژوند ته هم ارزش نه ورکوي، او په اجتماعي او ولسي ژوند کې به د هغو اهمیت او ضرورت درک کولي نه شي له همدي امله به وي، چې دی اوس هم د تاریخ په نامه په خپلو لیکنو کې خپل شخصي او پرچمي فکرونې ځایوی، او په دې ډول افغان تاریخ مسخ کوي.

بناغلې سیستانی د کاندید اکادمیشن په حیث ځان د دغه صلاحیت خاوند بولی، چې دا او دغسي نور حکمونه له خپل ذهن نه صادر کړي. ده دغسي حکمونه دغومره ډېر کړي دي، چې اوس ېې عادت شوئ دئ، خو په یوه سقه روایت د کاندید اکادمیشن درجه ده ته په دې، چې د انقلابي شورا غږي و، د خاصي پېرزویني په خاطر ور کړل سوپده، لکه چې یو خو نورو ته هم همداسي پېرزوینه شوې ده. لا مهمه داده، چې د افغانستان د علومو اکاډمي په اصل کې دشوروي اتحاد د اکاډمي په ما ډل بنا ده، نه د لرغونې یونان افلاتون په ماډل، چې د هغې مؤسس و. دغو دواړو اکاډمي ګانو په اساس کې توپیږ لاره. شورویانو د افلاتون د اکاډمي نوم غوره کړ، چې اکاډمي ېې علمي حیثیت ولري، خو دغو اکاډمي سره اساسي توپیرونې لرل، او ډېر مهم ېې دا و، چې د افلاتون په اکاډمي کې تفکر ته حد او حدود نه وو، او د شوروی اکاډمي محدوده وه. په ظاهر کې هغه مارکسیزم - لینینزم ته محدوده وه، خو په واقعیت کې لینینزم- ستالینزم ته. د همدغې ازادي له برکته و، چې د افلاتون په اکاډمي کې د ارسسطو په شان متفکر هسک شو، چې د تجربې او مشاهدي پر بنستې د اول خل لپاره د ژوند په هره ساحه کې ژور ابتكاري نظرونه وړاندي کړل، په داسي حال کې چې د شوروی اتحاد په اکاډمي کې حتی نامتو ساینس پوه، سخاروف، د خپل ازاد فکر او قضاوت له امله له مسکونه د ګورکي بشار ته تبعید شو. هغه په افغانستان باندي د شوروی اتحاد د نظامي یرغل په وړاندي د مخالفت او ز جګ کړئ و.

بناغلئ سیستانی چې د کابل د پرچمی د شوروی ډول اکادمی کې د کاندید اکادمیشن مقام ته جګ
شو، خپله لیکنه به یې د لیننیزم-ستالینیزم په محدود او غیر علمی چوکات کې دننه کښلي وي، او که نه ترفع
یې کولی نه شوه، د شوروی اکادمی محدودیت په خپل وارد دې لامل شو چې، پخپله د شوروی لیننستي او
ستالینستي نظام سقوط وکړي، او تلپاتي ئای یې د خلقیانو په وینا د "تاریخ کنده" شي.

اوس چې دغه نظام د تاریخ کنده شوئ او ورسه لیننستي شعارونه، چې بناغلئ سیستانی به خومره
تکرار کړي وي، ده هم د نورو اپورتونیستي چپیانو په شان نشنلیزم ته پناه وړي ده. خودی په دغه مصلحتي او
ویب سایتي نشنلیزم کې هم افراط کوي. هغه وخت چې د نشنلیزم ربنتینې ازموينه وه، ده د شوروی او پرچم
خوا نیوله، او افغان ولس او افغان خپلواکي ته یې شاکره، نو دې په دغې ازموينه کې په مطلق ډول ناکام شو.
اوسمی دې په هغه لار روان شوئ، چې پرچمیان د مخه پرې روان شوي وو. نجیب الله چې په اخر کې ئان مسلمان
وبنود، او کارمليانو مجاهدانو ته وړونه وویل، بناغلئ سیستانی اوسمی د پاچا امان الله د نشنلیزم خوا نیولي،
هغه هم په افراطي او شدل ډول. خو سره له دې هم د هغو نورو پرچمیانو په شان له پخوانی محدود فکري چوکات
نه بیرون او ازاد شوئ نه دئ. نو ده په دغه نشنلیزم باندي اعتبار کول به هسي سادگي وي. ده بس د وخت په
تقاضا سره طرف بدلت کړي، او اوسمی په دخوانی پاچا پر ضد مبارزه پیل کړي، او ملامتوی یې چې د مغول
واکمنو په شان یې ودانۍ، نه دې جوړي کړي. معلومه ده چې دې دغه واقعیت ته ارزش نه ورکوي، چې پاچا
محمد ظاهر د معاصر افغانستان په واکمنو کې، یوازنی واکمن و، چې دغسی دولتی نظام یې د اساسی قانون
پر بنستې پر پنسو ودراوه، چې په هغه کې سلطنت له حکومت نه د لوړې حل لپاره بېل شو، او ازادی د افغانانو
په ژوند کې په فکر او عمل کې په دغه ډول تحقق وموند، چې بل هیڅ وخت یې په دغسی ډول تحقق موندلې نه
و. دغه اساسی قانون، چې په سیمه کې یې سارئ نه درلود، افغانانو ته ممکنه او اسانه کړه چې ژوند د ازادی په
فضا کې وکړي. که خه هم دا دغې پروسې اوله مرحله وه.

خو محمد داؤد دغه عظیمه او د خلکو په ګټه پروسه، هغه هم د ازادی پر ضد پرچمیانو په مرسته په
نظمي کودتا سره په تېپه ودروله. ده په خپل دغه قانون ضد عمل سره، د دې لپاره چې خان د دولتی واک هسکي
ته ورسوی، په وطن کې د نارمۍ ور پرائیست، چې په یوه او بل شکل تر اوسمه هم دوام لري، او افغانان د خپل
وطن راتلونکي ته اندېښمن کړي. خو خنګه چې ده په خپل دغه قانون ضد عمل سره د پرچم ګوندگي ته اعتبار
ورکړ، بناغلئ سیستانی، او د هغه په شان نور، اوسمی په یوه او بل ډول، د هغه په ملاتړ، او د دخوانی پاچا پر
ضد لیکني کوي.

(پای)

يادبئتونه

دلته د دغې ليکنې منابع هغه وخت ياد شوي، چې په متن کې د لومړي ئحل لپاره ذكر شوي دي. تکرار يې په لنډه دول په متن کې ياد شوئ دئ.

1. عزيز هندي، د غازى امان الله خان زوال، له اردو نه ژبارونکۍ، فرهاد طريفې، خپروونکۍ، د افغانستان د علومو اکادمي، پېښور، ۱۳۸۱، ۲۰۰۲، منځ ۴۴۰.
2. ريه تيللي ستيورت، اور په افغانستان کي، دوهم چاپ، خپروونکۍ، یونیورسل، ۲۰۰۰، مخونه، ۵۵۸، ۵۶۰.
3. لودويك ادمك، د شلمي پېړئ ترنيمايې پوري د افغانستان باندنه، چاري، له شورو وي اتحاد، جرمني، او برтанانيې سره اريکي، د اريزونا پوهنتون، توک سان، ۱۹۷۴، ۴۹.
4. فيض محمد هزاره، تذکر الانقلاب، مدون داکتر حفيظ الله شريعتي (سحر)، ناشر انتشارات ميچيد، محل نشر و چاپ نامعلوم، ۱۳۹۳/۱۳۹۳، ص ۲۱. داکتر سحر نمۍ گوید که نسخه اصلی و يا نقل آنرا از کدام منبع به دست آورده و نسخه اصلی آن در کجا است. محل نشر آن هم واضح نیست. در هر حال اين اثر به اريزابي مفصل ضرورت دارد، که متاسفانه اين جاي آن نیست. له ليکوال محترم سعد الدين شپون نه مننه، چې دغه اثربې را استولئ، هغه هم په ډېربنه وخت.
5. ميك چيزني، کابل تر محاصرې لاندي، خپروونکۍ مارکوس واينر، پرنستن، ۱۹۹۹، ۹۲. دغه اثر د فيض محمد تذکر الانقلاب ترجمه ډه، چې ميك چيزني له روسي نه په انګريزي اړولي ډه. او ټای ټای يې خپل يا د روسي مترجم تبصرې هم راوري. دغه ترجمه جمله په جمله نه، بلکه د هغو د مفهومونو لنډه بيان دئ، خو ميك چيزني یو طالب العلم او امانتکار مترجم دئ.
6. ادمك، ۱۹۷۴، ياد شوئ اثر، ۸۹، ۹۰.
7. عبدالحې حبېبي، جنبش مشروطيت در افغانستان، سازمان مهاجرین مسلمان افغان، چاپ دوم، ۱۹۹۹، ۱۷۳.
8. فيض محمد، ياد شوئ اثر، ۱۷.
9. عزيز هندي، ياد شوئ اثر، ۲۴۵.
10. ادمك، ياد شوئ اثر، ۸۵.
11. ستيورت، ياد شوئ اثر، ۳۸۲.

- ۱ . ۱۲- سید شمس الدین مجروح، سرگزشت من، به اهتمام سید فضل اکبر، چاپ شخصی، کابل، ۳۲، ۲۰۱۲/۱۳۹۱
- ۱ . ۱۳- میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، دولتی مطبعه، کابل، ۱۳۴۲/۱۹۲۷، ۸۱۷
- ۱ . ۱۴- عبد الباری جهانی، د سنخل نوید (قول نقل)، په افغانستان کې د اجتماعي تحولاتو په وړاندی غږګونونه، ۱۹۱۹-۱۹۲۹، مخونه ۱۴۸-۱۴۹
- ۱ . ۱۵- د قول نقل سنخل نوید، واکنش های مذهبی و تحولات اجتماعی در افغانستان ۱۹۱۹-۱۹۲۹، فارسي کوونکئ محمد نعیم مجددی. له محترم نعیم مجددی نه مننه کوم چې د دغه مخ چاپې نقل یې را استولئ دئ.
- ۱ . ۱۶- فضل غنی مجددی، افغانستان در عصر اعليحضرت امان الله خان ۱۹۱۹-۱۹۲۹. چاپ شخصی، کالیفورنیا، ۱۹۹۷، ص ۲۵۵. له محترم فضل غنی مجددی نه په دغې وسیلې مننه کوم، چې د خپل دغه اثر یوه نسخه یې رابنسلې ده.
- ۱ . ۱۷- سید رسول، حقایق ناگفته در باره حبیب الله کلکانی، کتابفروشی فضل، پشاور، ۱۳۷۸، ص ۴۲
- ۱ . ۱۸- نوردک بریت، افغانی، روسان په افغانستان کې، ۱۹۷۹-۱۹۸۹، اکسفورد پوهنتون، نیویارک ۲۰۱۱، ۲۹
- ۱ . ۱۹- رچره فرای، د پارس میراث، خپروونکئ مزدا، کلیفورنیا، ۲۰۰۴، ۲۹
- ۱ . ۲۰- بېلا بېل لیکوال، غازی امان الله خان، د افغانستان د خپلواکۍ ستورئ، د افغانستان د کلتوري ودي ټولنه، جرمنی، ۲۰۰۵، ۱۲۰-۱۲۱
- ۱ . ۲۱- د رای دیوی لیکنی، رادیکال هیومنسټ له مخي، جون ۲۷، ۱۹۵۴، مخ ۳۰۷، د قول نقل ستیورېت، ۵۱۲، ۵۱۱
- ۱ . ۲۲- احسان الله، امانی دوره، د افغانی رنسانس دوره، له فرانسوی نه پښتو کوونکئ، پروفیسر ڈاکټر محمد اکبر ستایلې وردګ، ماذد غازی امان الله خان، بېلا بېل لیکوال، یاد شوئ اثر، مخ ۲۴
- ۱ . ۲۳- هیروdot، تاریخ، ژباره د ډپوید ګرین، شیکاګو پوهنتون، ۱۹۸۸، اووم کتاب، لسمه ماده، مخ ۴۷۱
- ۱ . ۲۴- جان لوکاس، د تاریخ راتلونکی، بیل پوهنتون، ۲۰۱۱، ۱۵۷

۲۵- داکتر یوسف متولی حقیقی، افغانستان و ایران، پژوهشی پیرامون روابط سیاسی و چاپ های مرزی، از احمدشاه درانی تا احمد شاه قاجار، نشر کرده استان قدس رضوی، مشهد، ۱۳۸۳، ص ۷۳۰

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library